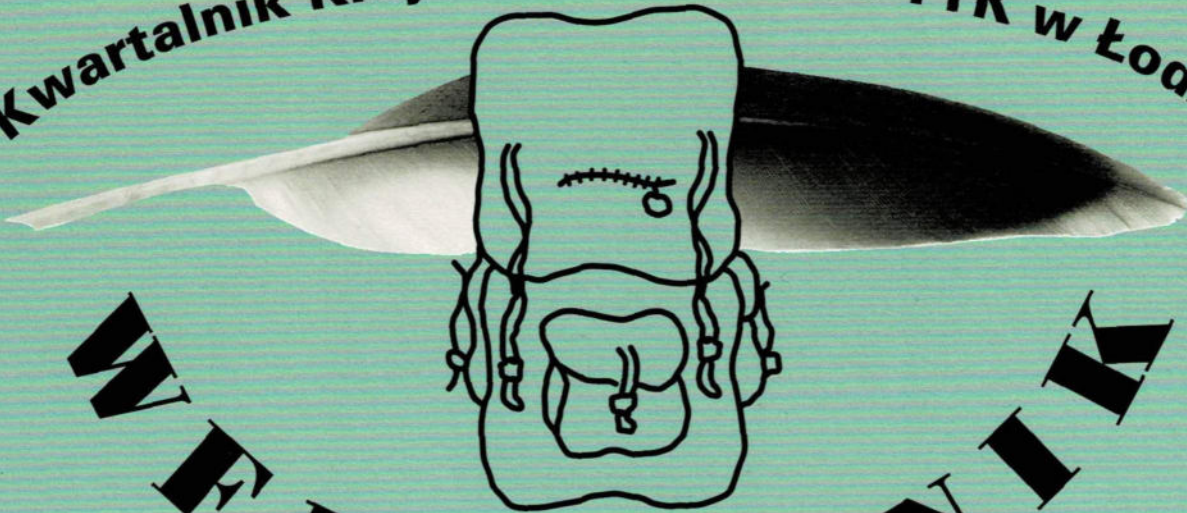

Kwartalnik Krajoznawczy RPK PTTK w Łodzi

WĘDROWNIK

ISSN 1425-1388

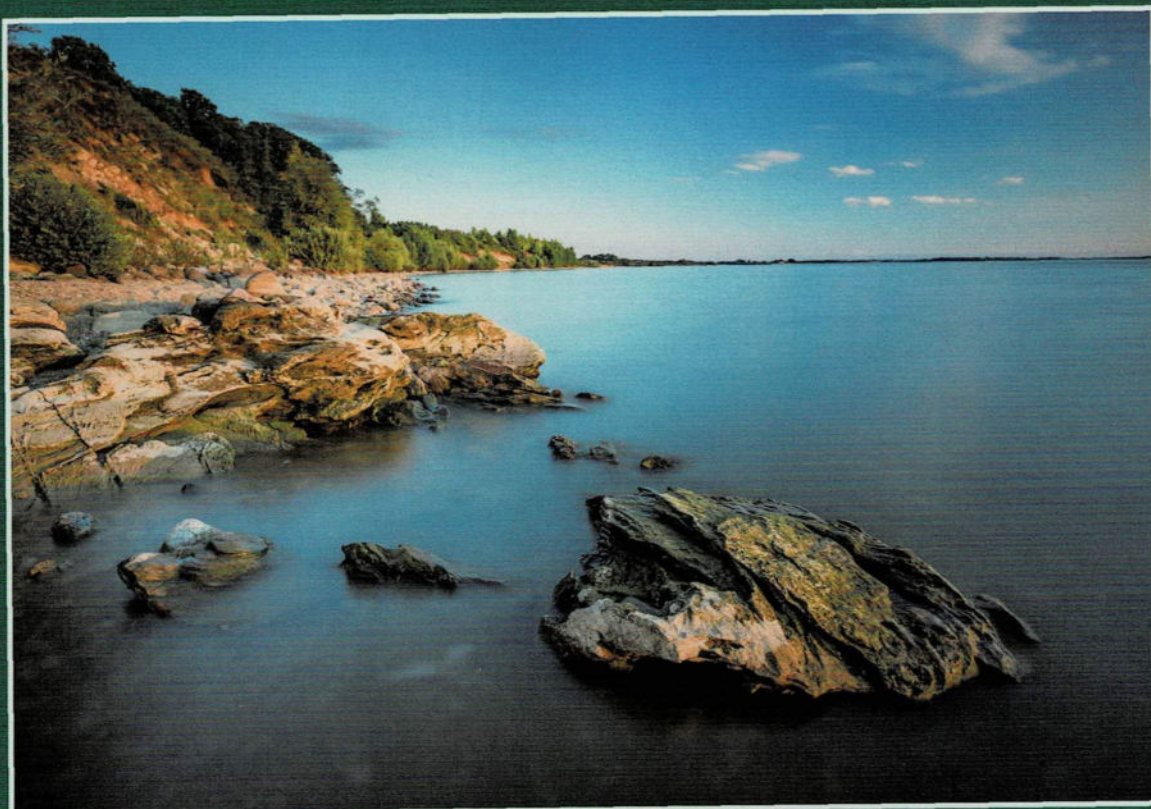
Rok LXII

I–II (428–429) 2018

- ♦ *XXX Jubileuszowy Ogólnopolski Rajd Leśników „Na Pokładzie Przygody”*
- ♦ *Zapraszamy na szlaki na terenie Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Łodzi*
- ♦ *110 lat Oddziału PTTK w Łowiczu*

Regionalna Dyrekcja
Lasów Państwowych
w Łodzi

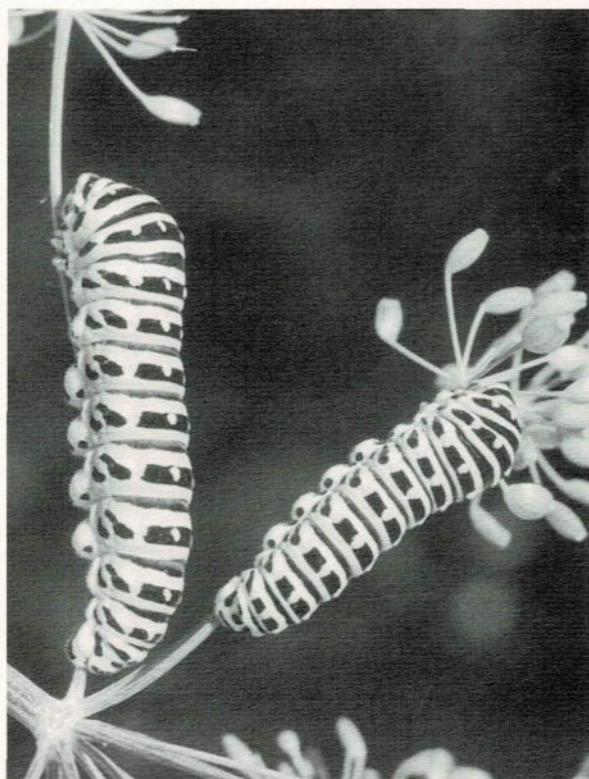
Zalew
Jeziorsko
(fot. Paweł
Wojtyczka)

Włodzimierz Puchalski

*z archiwum
CFK PTTK
im. W. Dońca
w Łodzi*

Sasanka alpejska

Paź królowej – gąsienice

Pisklą mewy śmieszki

KWARTALNIK RPK PTTK W ŁODZI „WĘDROWNIK” NR I–II (428–429) 2018
 SPIS TREŚCI

- Drodzy Czytelnicy!	2		
XXX Jubileuszowy Ogólnopolski Rajd Leśników „Na Pokładzie Przygody”			
- Dariusz Pieniak – Drodzy Rajdowicze	3		
- Jarosław Szarata – 30. Jubileuszowy Ogólnopolski Rajd Leśników	4		
<u>Zapraszamy na szlaki</u>			
- Szlakiem brunatnego złota – opracowanie Joanna Łabędzka	6		
- Ziemia obiecana – Łódź fabryczna i okolice – opracowanie Magdalena Pawlak	7		
- Na dwóch i na czterech... kołach po ziemi łódzkiej – opracowanie Katarzyna Krakowska	10		
- Od Księżaka do Kujawiaka – śladami tradycji – opracowanie Izabela Rucińska	12		
- Szlakiem majora Hubala – opracowanie Katarzyna Krakowska	17		
- Piotrków Trybunalski w historii i krajobrazie – opracowanie Joanna Łabędzka	18		
- Dawna stolica i okolica – opracowanie Izabela Rucińska ..	20		
- Warciańskie szlaki Poddębic i Uniejowa – opracowanie Halina Pełka	23		
- Szlakiem przedborskiej Pilicy – opracowanie Katarzyna Krakowska	27		
- Pogórach i dolinach – opracowanie Krzysztof P. Woźniak ..	29		
- Lnianym szlakiem – opracowanie Izabela Rucińska	31		
- Szlakiem folkloru i tradycji Ziemi Łowickiej – opracowanie Izabela Rucińska	34		
- W meandrach Rawki – opracowanie Izabela Rucińska ..	38		
- W krainie białych piasków – opracowanie Ryszard Bonisławski	39		
- Szlakiem nadpilicznych fortyfikacji – opracowanie Ryszard Bonisławski	42		
- Bawili tu carowie i prezydenci i mnie to nęci – opracowanie Ryszard Bonisławski	45		
- Łódź dla zaawansowanych – opracowanie Ryszard Bonisławski	48		
<u>Wspomnienia łodzian</u>			
- Elżbieta Czarnecka – Jan „Kwinto” Machulski i nie tylko...	52		
			<u>W kręgu PTTK</u>
			- Na szkolnym i turystycznym szlaku – Wanda Kołodziejczyk (1940–2017)
			53
			- Izabela Rucińska – Film w pracy przewodnika
			54
			- Zdzisław Kryściak – 110 lat Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego i Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Łowiczu
			55
			- Henryk Myśliński – Wystawa na 5-lecie Klubu Fotograficznego PTTK Elbląg
			57
			<u>Varia</u>
			- Elżbieta Czarnecka – Obywatel Miasta Łodzi Jan Machulski
			58
			- Błażej Balicki – Śladami kultur
			59
			<u>Śpiewnik rajdowy</u>
			- Ataman
			60
			- Biegłaś zбочem
			60
			- Bieszczadzki trakt
			60
			- Cygańska ballada
			61
			- Dalej, wesoło
			61
			- Dom w lesie
			61
			- Hej przyjaciele
			62
			- Ile słońc
			62
			- Krajka
			62
			- Las i ziemia
			63
			- Lato z ptakami odchodzi
			63
			- Leśni
			63
			- My Cyganie
			64
			- Obozowe tango
			64
			- Puszcza
			64
			- Szła dziewczeczka
			65
			- Święty ogień
			65
			- Tam gdzie leśny szlak
			65
			- Ukraina
			66
			- Uplywa szybko życie
			66
			- W murowanej piwnicy
			66
			- W stepie szerokim
			67
			- Walc pożegnalny
			67
			- Wędrowiec
			67
			- Zagubiony
			68
			- Zegarmistrz światła
			68
			- Zielony pociąg
			68

Wydawca: Centrum Fotografii Krajoznawczej PTTK w Łodzi – Dyrektor Andrzej Danowski,
 Regionalna Pracownia Krajoznawcza PTTK w Łodzi.

Niniejszy numer redagowało kolegium w składzie: Ryszard Bonisławski, Elżbieta Czarnecka, Andrzej Danowski,
 Katarzyna Krakowska, Joanna Łabędzka, Inga Nowakowska, Magdalena Pawlak, Halina Pełka, Barbara Popławska,
 Izabela Rucińska, Paweł Wojtyczka, Krzysztof P. Woźniak. Współpraca: Hanna Bednarek-Kolasińska.

Redakcja techniczna: Marek Więckowski. Skład tekstu i opracowanie graficzne: Aleksandra Tłoczek – Poligraf

Redaktor naczelna: Izabela Rucińska

Zastępca redaktor naczelnej: Barbara Popławska

NUMER WYDANO PRZY WSPÓŁUDZIALE FINANSOWYM
 REGIONALNEJ DYREKCJI LASÓW PAŃSTWOWYCH W ŁODZI

Nakład: 1800 egz.

„Wędrownika” można nabyć (także numery archiwalne): w siedzibie Redakcji – ul. Wigury 12a, 90-301 Łódź, tel. 42 636 40 10,

e-mail: cfk-pttk@wp.pl

www.pttk.lodz.pl, www.facebook.com/wedrownik.pttk

oraz w księgarni „Ossolineum” przy ul. Piotrkowskiej 181.

„Wędrownik” jest czasopismem wydawanym społecznie. Redakcja nie gwarantuje autorom honorariów za materiały tekstowe
 i ilustracyjne. Redakcja nie zwraca materiałów i zastrzega sobie prawo dokonywania skrótów i korekty tekstów.

Redakcja nie odpowiada za treść zamieszczonych komunikatów i ogłoszeń.

Czasopismo zarejestrowane w Rejestrze Sądu Okręgowego w Łodzi pod nr 24.

Druk i oprawa: Poligraf Łódź, ul. Tymienieckiego 22/24, tel. 42 676 50 50, www.poligraf.net.pl

Drodzy Czytelnicy!

Obecny, podwójny numer „Wędrownika” jest poświęcony znaczącemu wydarzeniu turystycznemu – XXX Jubileuszowemu Ogólnopolskiemu Rajdowi Leśników „Na Pokładzie Przygody”, zorganizowanemu w tym roku na terenie Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Łodzi. Jest nam szczególnie miło oprowadzić Rajdowiczów po zakamarkach Łodzi i okolic – zarówno tych bliższych, jak i dalszych.

Zacniemy od ciekawostki administracyjnej, bowiem zasięg RDLP w Łodzi nie do końca pokrywa się z zasięgiem województwa łódzkiego. Na północy obejmuje okolice Płocka aż po Sierpc, na wschodzie sięga Żyrardowa, a nawet Jaktorowa (to w tamtejszych okolicach w 1627 r. padła ostatnia samica tura), zaś zachodnia granica wygina się łukiem aż po Piotrków Kujawski. Dzięki temu na terenie RDLP w Łodzi mamy do czynienia z wielką różnorodnością krajobrazu, zarówno w sensie geograficznym, jak i kulturowym. Zapraszamy więc do zwiedzania na różne sposoby: pieszo, rowerem, motorem, autokarem, a także konno i kajakiem, a nawet... tramwajem! Trasy Rajdu gwarantują dużą dawkę emocji i pozytywnych doznań, a wspomnienia z nich pozostaną na długo.

Będziemy gościć zarówno w pałacach (Nieborów, Poddębice, Guzów, ale i Łódź), dworach (Walewice, Żelazowa Wola) i wiejskich chałupach (skanseny w: Maurzycach, Sierpcu, Kłóbce i Uniejowie), ale także na zamkach (Oporów, Uniejów, Piotrków Trybunalski, Inowłódz) i w romantycznych parkach (Arkadia, Nieborów, Żelazowa Wola, Poddębice, Uniejów, Walewice, Oporów). Popłyniemy: Wartą, Bzurą, Widawką, Pilicą i dziką Rawką, wjedziemy (rowerem bądź wyciągiem) na najwyższe łódzkie wzniesienia, a nawet zejdziemy w głąb Ziemi (Groty

Nagórzyckie, Kopalnia Soli w Kłodawie, Kopalnia Bełchatów, ale również Muzeum „Dętka” w Łodzi!).

Spróbujemy nauczyć naszych Rajdowiczów nowych umiejętności, takich jak: tkania (Łódź, Żyrardów), odróżniania kodry od gwiozdy (Łowicz, Maurzyce, Lipce Reymontowskie), lepienia garnków (Bolimów), przedstawiania wiatraka (Zagroda Młynarska w Uniejowie), a nawet tajników robienia piwa (Piotrków Trybunalski, Bednary). Dla miłośników militariów także mamy różne atrakcje (Jeleń, Konewka). Spragnieni miejskich klimatów odnajdą się w Łodzi, ale także Płocku, Piotrkowie Trybunalskim, Skierniewicach, Łowiczu, Przedborzu, Wieluniu czy Żyrardowie. Mamy także coś dla ducha – sanktuaria (Niepokalanów, Gidle), klasztory (Sulejów, Poświętne) i świątynie różnych wyznań (Łódź, Płock, Łowicz, Piotrków Trybunalski, Siedlęcín) i coś dla ciała: baseny termalne (Uniejów) oraz sport (Spała, Stara Wieś, Góra Kamieńsk).

A kiedy wieczorem zmęczeni i pełni wrażeń Rajdowicze usiądą przy ognisku, wyciągną gitary i zaczną śpiewać, to mogą skorzystać z zestawu piosenek, jaki proponujemy w śpiewniku rajdowym umieszczonym w końcowej części „Wędrownika”.

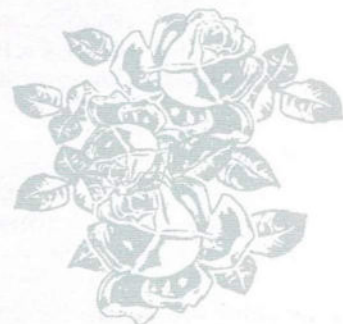
Tradycyjnie w naszym kwartalniku informujemy również o najistotniejszych wydarzeniach w PTTK, a będących w związku z tematyką naszego czasopisma.

Na koniec życzymy dużo uśmiechu, pogody ducha i do zobaczenia na... pokładzie przygody!

W imieniu Redakcji

Izabela Rucińska

Redaktor Naczelna „Wędrownika”

(fot. Izabela Rucińska)

**Łódź, Skansen Architektury Drewnianej
– willa z Rudy Pabianickiej**

XXX JUBILEUSZOWY OGÓLNOPOLSKI RAJD LEŚNIKÓW „NA POKŁADZIE PRZYGODY”

Drodzy Rajdowicze,

(fot. z arch. RDLP
w Łodzi)

Dariusz Pieniak

serdecznie dziękuję za przyjęcie zaproszenia na 30. Jubileuszowy Ogólnopolski Rajd Leśników, podczas którego możemy gościć Was na terenie Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Łodzi. Liczymy, że wśród uczestników, znaleźli się też Ci, którzy łódzką dyrekcję odwiedzili już w 2000 roku, podczas XI Ogólnopolskiego Rajdu Leśników, przemierzając ostępy leśne w służbie majora Dobrzańskiego – Hubala.

W tym roku „Na Pokładzie Przygody”, spotyka się blisko 1600 uczestników. Na opracowanych wspólnie z naszymi Nadleśnictwami, 17 atrakcyjnych turystycznie szlakach, każdy znajdzie coś dla siebie. Dla tych zaprawionych już w rajdowym boju i dla tych początkujących, proponowaliśmy trasy o zróżnicowanym stopniu trudności i oryginalności. Dla lubiących poczuć siłę rwącej rzeki

(fot. Katarzyna Krakowska)

Kukulka szerokolistna

oferujemy trasy kajakowe, dla koneserów wiatru we włosach – motocyklowe, a dla strudzonych pieszą wędrówką, przygotowaliśmy szlaki autokarowe. Dla Tych, którym marsz nie straszny, trasy piesze w różnych atrakcyjnych kombinacjach z licznymi atrakcjami. Na naszym terenie znajdziecie bowiem wiele obiektów unikalnych w skali kraju, najciekawsze muzea, skanseny, zamki, dwory i pałace. Podczas pobytu, zwiedzicie wyjątkowe miasteczka i wsie, gdzie wciąż kultywuje się piękne i oryginalne tradycje, gdzie znaleźć można niepowtarzalne obiekty historyczne i religijne.

Nie zabraknie też integracji i dobrej zabawy. W energetyzującym klubie czy pod chmurką, w dobrym towarzystwie po całodniowych atrakcjach, dopełnicie emocjonujący czas rajdu.

Zapraszamy do jedynej w Polsce uzdrowiska termalnego w Uniejowie, obiektu narciarskiego w środku Polski – Góra Kamięnsk, na zboczu największej w kraju hałdy przy kopalni węgla brunatnego Bełchatów, wielokulturowej Łodzi czy dawnych siedzib magnackich w Nieborowie i Arkadii. Odkrywajcie fascynującą Środkową Polskę, odświeżajcie znajomości, zawierajcie nowe przyjaźnie. Zbierajcie dobre wspomnienia i wracajcie w nasze strony.

Ahoj przygodo!

Dariusz Pieniak

Dyrektor

Regionalnej Dyrekcji

Lasów Państwowych w Łodzi

**Regionalna Dyrekcja
Lasów Państwowych
w Łodzi**

30. Jubileuszowy Ogólnopolski Rajd Leśników

ZWIĄZEK LEŚNIKÓW POLSKICH
W RZECZYSPOLITEJ POLSKIEJ

W tym roku obchodzimy niezwykle ważny dla nas Polaków jubileusz 100-lecia istnienia Niepodległej Polski. Rok 2018 upływa również pod znakiem jubileuszu 100-lecia działalności Związku Leśników Polskich w Rzeczypospolitej Polskiej. Zbieg tych ważnych rocznic nie jest przypadkowy. Leśnicy na przestrzeni lat wielokrotnie dowodzili, że są gorącymi patriotami i wiernie służyli oraz nadal służą Ojczyźnie. Działo się tak podczas wojen, powstań i zrywów patriotycznych, ale także w czasie pokoju i pracy od podstaw przy budowie państwa i państwowości. W naszą profesję wpisana jest służba zarówno przyrodzie, jak i ludziom. Dlatego też, gdy w listopadzie 1918 roku dopiero zaczynało się budowanie naszego państwa, równoległe powstawał ZLP w RP – związek zawodowy polskich leśników. Znaczenie bliskich związków leśników z Niepodległą Ojczyzną docenił Pan Prezydent RP Andrzej Duda, uświetniając Patronatem Narodowym w Stulecie Odzyskania Niepodległości obchody jubileuszu 100 lat istnienia ZLP w RP, które odbędą się 5 października w OKL Gołuchów.

Leśnicy przez wiele lat doskonale zarządzając zasobami polskiej przyrody dobrze znają pojęcie bioróżnorodności. Troskę o zróżnicowanie życia na wszelkich poziomach jego organizacji odnoszą także do relacji społecznych. Dlatego oprócz odpowiedzialności i profesjonalizmu wszelkich działań zawodowych, a nawet prywatnych, wiele uwagi poświęcają także otwartości. W naszą profesję wpisana jest szczerść, autentyczność i sympatia dla otaczających nas ludzi z różnych środowisk. Chętnie zatem integrujemy się wewnątrz naszej organizacji i nazywamy Bracią Leśną, ale równie chętnie otwieramy się na kontakty z ludźmi z naszego bliższego i dalszego otoczenia. Znajdziemy wiele dowodów i przykładów na otwartą postawę leśników, ale z pewnością najlepszym są Ogólnopolskie Rajdy Leśników.

To wydarzenie rekreacyjno-turystyczne, na którym oprócz leśników i członków ich rodzin, na poszczególnych trasach rajdowych oraz na uroczystym finale rajdu spotykają się w jednym miejscu przyjaciele lasu oraz ludzie lasu: leśnicy z LP, parków narodowych, urzędnicy, przedsiębiorcy leśni, studenci itd. Spotkania rajdowe to znakomita okazja, aby poznawać uroki różnych zakątków naszego kraju, kulturę i obyczaje ludzi tam mieszka-

jących oraz podziwiać dokonania miejscowych leśników. Rajd i przygody, z którymi spotykamy się na trasach pieszych, autokarowych, konnych, rowerowych, kajakowych czy motocyklowych, znakomicie integrują środowisko leśników. Jest to także doskonała okazja do współpracy z innymi branżami i służbami, stąd na finale, gdzie spotykają się uczestnicy rajdu z wszystkich tras, zobaczymy także mundury strażaków, wojskowych, policjantów oraz spotkamy się z przedstawicielami lokalnych samorządów, administracji rządowej oraz z miejscową ludnością. Każdy rajd, niezależnie od miejsca spotkania, pogody i rozmachu organizacyjnego, staje się niepowtarzalną przygodą i miłym, trwałym wspomnieniem.

Pierwszy ogólnopolskie turystyczne spotkanie leśników, które nazwane zostało I Ogólnopolskim Rajdem Biwakowym Leśników „Puszcza Jodłowa 86”, odbyło się w dniach 19–22 VI 1986 roku na terenie RDLP Białystok. W pierwszym rajdzie uczestniczyło około 100 osób z różnych zakątków kraju. Za rok odbył się II Ogólnopolski Rajd Leśników „Pojezierze Suwalsko-Augustowskie 87” po nadleśnictwach Puszczy Augustowskiej. Kolejne spotkanie leśnych turystów w 1988 roku miało miejsce na Kaszubach, a w roku 1989 IV Rajd Leśników zorganizowano w Beskidach, przy udziale 170 uczestników.

Potem nastąpiła przerwa, bo przecież przemiany ustrojowe w naszym kraju, w tym pojawienie się ustawy o lasach, były ważniejsze od wydarzeń rekreacyjnych. Nie było też „motoru napędowego”, który chciałby wprawić w ruch to dość skomplikowane organizacyjnie przedsięwzięcie. W roku 1993 reaktywujący się właśnie po przełomie ustrojowym Związek Leśników Polskich w Rzeczypospolitej Polskiej zorganizował V Ogólnopolski Rajd Leśników „Bieszczady 93” na terenie RDLP Krosno. Odbył się on w dniach 16–19 VI 1993 roku i zgromadził w magicznych Bieszczadach ponad 100 uczestników. W 1994 roku nie było rajdowego spotkania leśników, ale VI Rajd już odbył się w Górach Świętokrzyskich, a kolejny w Borach Tucholskich. Począwszy od bieszczadzkiego rajdu w 1993 roku, Rajdy Leśników są organizowane przez Związek Leśników Polskich w Rzeczypospolitej Polskiej wspólnie z poszczególnymi dyrekcjami regionalnymi Lasów Państwowych. Przyjęto zasadę, że wyboru miejsca organizowania kolejnych spotkań dokonują kierownicy drużyn rajdowych, wspólnie z przewodniczącym ZLP w RP, podczas uroczystego finału rajdu. Przewodniczący ZLP w RP występuje wtedy z propozycją organizacji kolejnego rajdu do dyrektora wybranej RDLP, a także do dyrektora generalnego LP z prośbą o zgodę na organizację spotkania leśników oraz objęcie rajdu honorowym patronatem.

Właśnie w tym wyjątkowym, jubileuszowym roku 2018, w dniach 30 sierpnia – 1 września na terenie Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Łodzi organizowany jest również XXX Jubileuszowy Ogólnopolski Rajd Leśników „Na Pokładzie Przygody”. Dyrektor

RDLP Łódź Dariusz Pieniak podjął się, na wniosek ZLP w RP, trudu organizacji XXX Rajdu po Ziemi Łódzkiej. Jest to skomplikowane organizacyjnie, ale jakże miłe w odbiorze przedsięwzięcie dla leśników z całego kraju, a jak się ostatnio okazuje, także spoza jego granic. Po raz trzydziesty spotykamy się zatem na rajdowych trasach, które są wytyczane co roku na terenie innej regionalnej dyrekcji Lasów Państwowych. Może spotkają się na nich rajdowicze, którzy uczestniczyli w pierwszym rajdzie?

Organizację Jubileuszowego Rajdu rozpoczęto już rok wcześniej, jesienią 2017 roku. Powołano Komitet Organizacyjny XXX Rajdu, na czele którego stanęli zastępcy Dyrektora RDLP Łódź Marek Miścierewicz i Sławomir Nowicki, oraz z ramienia ZLP w RP – Paweł Kania. Przygotowanie tras rajdowych i spotkania finałowego, które zaplanowano w Centralnym Ośrodku Sportu w Spale wymaga wielkiego wysiłku organizacyjnego i zaangażowania wielu leśników. Z całego serca dziękujemy im za włożony wysiłek i serdeczność. Patronat nad rajdem będzie po raz kolejny sprawował Dyrektor Generalny Lasów Państwowych, który odpowiedział na naszą propozycję tak: „*Serdecznie dziękuję za zaproszenie mnie do objęcia patronatem honorowym Rajdu Leśników, który odbędzie się jesienią 2018 roku na terenie Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Łodzi. Doceniam rolę tej imprezy w integracji i aktywizacji zawodowej licznej grupy leśników, co ma istotne znaczenie*

w komunikacji wewnętrznej Lasów Państwowych. Z satysfakcją będę patronował temu wydarzeniu życząc niezapomnianych i miłych wrażeń w trakcie trwania Rajdu.”

Spotkamy się zatem niebawem wszyscy w znakomitym nastroju w Spale i wspólnie podsumujemy jubileuszowy Rajd Leśników. To niepowtarzalne wydarzenie, gdzie w jednym miejscu spotykają się zapracowani ludzie lasu z różnych zakątków kraju i świata, a spotykają się, bo po prostu chcą... Gdy nadchodzi dzień wyjazdu na rajd żegnamy na kilka dni „swoje” uprawy, stopy drewna, biurka, komputery i wszelkie leśne zadania gospodarcze, a pakujemy plecaki, buty, gitary i przypominamy sobie wielokrotnie powtarzane na dotychczasowych rajdach słowa:

*Zebrało się tutaj wielu
Takich jak ty
Siadaj z nami przyjacielu
A zaśpiewamy ci
Rajd, rajd, leśników rajd
Czy to w słońce czy to w deszcz
Idziesz za nami przyjacielu
Bo sam chcesz...*

Do zobaczenia na rajdowych szlakach!

*Jarosław Szalata
Przewodniczący ZLP w RP*

(fot. Izabela Rucińska)

Łódź, Las Łagiewnicki

ZAPRASZAMY NA SZLAKI

Opracowanie Joanna Łabędzka

Szlakiem brunatnego złota

Trasa autokarowo-kajakowa: Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów – Góra Kamieński – Kleszczów (punkt widokowy na odkrywkę węgla brunatnego Bełchatów w Żłobnicy) – spływ kajakowy rzeką Widawką.

Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów jest największą kopalnią odkrywkową w Polsce i jedną z największych w Europie. Powierzchnia zwałowiska wewnętrznego i wyrobiska eksploatacyjnego wynosi około 3 200 ha. Na rynku polskim funkcjonuje od 17 stycznia 1975 roku, początkowo jako Przedsiębiorstwo Państwowe Kopalnia Węgla Brunatnego „Bełchatów”, dziś jako PGE Górnictwo i Energetyka Konwencjonalna S.A. – Oddział Kopalnia Węgla Brunatnego Bełchatów. Głównym przedmiotem działalności jest wydobywanie i sprzedaż węgla brunatnego. Bełchatowski węgiel jest najtańszym paliwem energetycznym w Polsce, z którego produkowana jest najtańsza energia w kraju. Obecnie wydobywa się rocznie blisko 42 mln ton węgla, co stanowi ponad 50% krajowego rocznego wydobycia tego surowca energetycznego. Dla osiągnięcia takich wyników trzeba zdejmować rocznie średnio ponad 120 mln m³ nadkładu i wypompować około 270 mln m³ wody. Zgodnie z planem zagospodarowania, zasoby tego pola zostaną wykorzystane do 2038 roku.

Równoległe do działalności wydobywczej Kopalnia Bełchatów zajmuje się zagospodarowaniem kopalni, które towarzyszą złożu węgla. Wydobywaniem i sprzedażą piasków, żwirów, kruszyw i ilów. Część kopalni jest selektywnie eksploatowana i składowana na złożach wtórnych. Służą one jako baza surowcowa dla przedsięwzięć inwestycyjnych kopalni oraz dla zewnętrznych odbiorców surowców mine-

ralnych. Poza tym na bazie kredy jeziornej i węgla brunatnego wytwarzane są ekologicznie czyste, tanie nawozy mineralne niezbędne do produkcji zdrowej żywności.

Liczba zatrudnionych pracowników oraz wielkość firmy stawiają kopalnię na czele listy największych pracodawców regionu łódzkiego.

Bełchatowski węgiel liczy sobie około 20 mln lat. Jego powstanie zostało poprzedzone szeregiem różnorodnych procesów rozpoczynających się około 70 mln lat temu. Na terenie złoża istniało wówczas ciepłe morze, które ulegało stopniowemu spłycaaniu, co doprowadziło do wynurzenia się szeregu wysp, a następnie rozległego lądu. Odkrycie węgla brunatnego w regionie bełchatowskim nastąpiło w grudniu 1960 roku. Podczas poszukiwań gazu ziemnego, w miejscowości Piaski stwierdzono występowanie warstwy osadów węglowych.

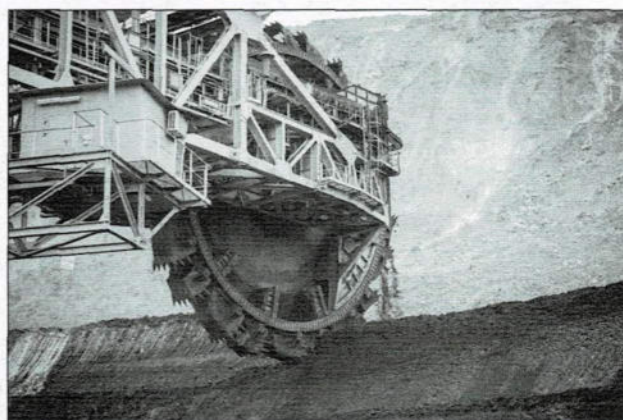
Złoże węgla brunatnego Bełchatów charakteryzuje się dużą miąższością dochodzącą do 100 m. Taka grubość pokładu nie byłaby możliwa bez udziału procesu subsydencji, czyli powolnego osiadania dna zbiornika wskutek procesów tektonicznych. Dla ciekawych: 1 m węgla brunatnego powstaje z około 4 m torfu.

Realizując przepisy ustawy „O ochronie dóbr kultury” Kopalnia zobowiązała się do wykonywania badań archeologicznych. Na powierzchni 36,3 ha utworzono 23 stanowiska archeologiczne. Archeolodzy zarejestrowali różne fazy osadnicze, począwszy od najstarszej z okresu późnego paleolitu. Efektem dotychczasowych

(fot. Joanna Łabędzka)

Bełchatów

(fot. Joanna Łabędzka)

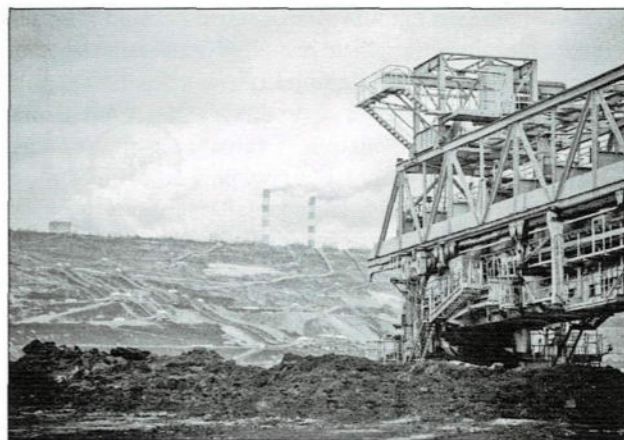
Kopalnia Bełchatów

wykopalisk było odkrycie szeregu obozowisk, osad oraz cmentarzysk datowanych od starszej epoki kamienia (10–8 tys. lat p.n.e.) po okres nowożytny (XIX wiek). Najbardziej wartościowymi odkryciami były: największe w Polsce środkowej centrum produkcji ceramiki toczzonej na kole z okresu wpływów rzymskich (III–IV wieku n.e.) w Chabielicach, osada i cmentarzysko z epoki żelaza (VI–V wieku p.n.e.), cmentarzysko wraz z świątynią z XI/XII wieku w Grabku oraz osady wczesnośrednio-wieczne z IX–X i XIII–XIV wieku w Zabrzeziu.

Godne uwagi były również pozostałości osad z epoki brązu, żelaza i wczesnego średniowiecza odkryte na wszystkich badanych stanowiskach. Zachowały się piece garncarskie, piece wapiennicze oraz zespoły palenisk. Odnaleziono wiele przedmiotów związanych z tkactwem (przędziki i ciężarki tkackie), a także z gospodarką domową: naczynia i ich fragmenty (około 200 tys.), żarna nieckowate i rotacyjne, narzędzia krzemienne i kamienne oraz brązowe i żelazne (noże, sierpy, krzesiwa, kłódki), ozdoby (zapinki brązowe i żelazne, bransolety, paciorki itp.).

Podczas robót górniczych przy zdejmowaniu nadkładu w Szczercowie w marcu 2003 r. znalezione zostały fragmenty czaszki mózgowej mamuta z widocznym jednym oczodołem, a także z dwoma jamami i kośćmi przedszczękowymi. Znalezione również 3 fragmenty, prawdopodobnie części jednego większego ciosu, który się pokruszył.

W wyniku kompleksowej rekultywacji terenów poeksploatacyjnych powstało najwyższe wzniesienie w środkowej Polsce – Góra Kamięńsk. Zalesiona góra jest atrakcją dla letniej turystyki, a od 2004 r. również sportów zimowych. Trasa narciarska z wyciągiem krzeselkowym jest najdłuższą i najlepiej przygotowaną trasą w promie-

(fot. Joanna Łabędzka)

Kopalnia i elektrownia Bełchatów

niu ponad 100 km od Bełchatowa. Cieszy się ogromną popularnością wśród miłośników zimowego szaleństwa z centralnej Polski. W 2006 r. oddano również do użytku trasy rowerowe na Górze Kamięńsk, które cieszą pasjonatów „dwóch kółek”. W czerwcu 2008 r. ośrodek wzbogacił się o kolejną atrakcję – 630-metrowy tor saneczkowy, wyposażony w 35 dwuosobowych sań, które zjeżdżają z maksymalną prędkością 40 km/h.

Kleszczów słynie z tego, iż jest najbogatszą gminą w Polsce, a ponieważ częściowo kopalnia węgla brunatnego znajduje się na jego terytorium – udostępnił **punkt widokowy**, z którego można z góry podziwiać „czarną dziurę”.

Trasa wiedzie przez Nadleśnictwo Bełchatów.

Opracowanie Magdalena Pawlak

Ziemia obiecana – Łódź fabryczna i okolice

Trasa autokarowo-pieszna: Łódź (Centralne Muzeum Włókiennictwa i Skansen Łódzkiej Architektury Drewnianej, ul. Piotrkowska, Muzeum Miasta Łodzi, Manufaktura) – Łask (32. Baza Lotnictwa Taktycznego, Kolegiata Łaska, Browar Koreb, rezerwat przyrody „Jodły Łaskie”, „Łoś z dłutowskiego lasu).

ŁÓDŹ

Rozwój Łodzi jako miasta przemysłowego został zapoczątkowany w latach 20. XIX w. Wówczas, z inicjatywy władz Królestwa Polskiego, na południe od powstałego w średniowieczu miasteczka wytyczono dwie nowe osady dla rękodzielników przybywających m.in. z Wielkopolski, Niemiec, Śląska i Czech. Osią łączącą osadę sukieniczą Nowe Miasto oraz osadę lniano-bawełnianą Łódka stała się, wytyczona na bazie dawnego Traktu Piotrkowskiego, **ulica Piotrkowska**, która od początku swojego istnienia pełniła wiodącą rolę w przestrzeni miejskiej. Według pierwotnych założeń jedynie na jej południowym krańcu, przecinającym rzekę Jasień,

miały być wznoszone obiekty fabryczne. Jednak wraz z upowszechnieniem maszyny parowej, a tym samym uniezależnieniem produkcji od zasilania napędem wodnym, zaniechano tego podziału, a zabudowa mieszkalna i przemysłowa na całej długości ulicy uległa przemianom. Niemniej na przełomie lat 20. i 30. XIX w. właśnie w górnej części ulicy zaczęto wznosić pierwsze w Łodzi obiekty o charakterze przemysłowym, do których należała m.in. „**Biała Fabryka**” Ludwika Geyera (282¹), zawdzięczająca swoją nazwę otynkowanej fasadzie wyróżniającej

¹ Liczby w nawiasach oznaczają numery posesji usytuowanych przy ul. Piotrkowskiej.

(fot. Magdalena Pawlak)

Ulica Piotrkowska

się pośród innych obiektów przemysłowych wznoszonych później z czerwonej cegły. Trzypiętrowy gmach, zaprojektowany na planie litery „U” przez nieznanego projektanta, został wzniesiony w stylu klasycystycznym, w latach 1835–1838. Był pierwszym łódzkim zakładem wyposażonym w maszynę parową, uruchomioną w 1839 r. Swoją produkcyjną funkcję pełnił przez ponad sto lat. W 1954 r. stał się siedzibą **Centralnego Muzeum Włókiennictwa** oraz jednym z pierwszych w Europie budynków postindustrialnych zaadoptowanych do celów wystawienniczych. W zbiorach muzeum, prezentowanych w nowoczesnej – interaktywnej formie, znajdują się głównie unikatowe narzędzia i maszyny włókiennicze, tkaniny historyczne i współczesne oraz artystyczne, jak również ubiory.

W bezpośrednim sąsiedztwie „Białej Fabryki” znajduje się **Skansen Łódzkiej Architektury Drewnianej**, prezentujący oryginalną XIX-wieczną zabudowę miejską, wśród której znajdują się: modrzewiowy kościół protestancki przeniesiony z dawnej wsi Nowosolna, letniskowa willa z Rudy Pabianickiej, łódzkie domy rękodzielników oraz pochodząca z początków XX w. poczekalnia Łódzkich Wąskotorowych Elektrycznych Kolei Dojazdowych, czyli tramwaju podmiejskiego, ze zgierskiej krańcówki na pl. J. Kilińskiego.

Obecnie **ulica Piotrkowska** jest jedną z najbardziej rozpoznawanych atrakcji Łodzi. Licząca 4,13 km arteria, nazywana przez łódzian „Pietryną”, jest najdłuższą ulicą handlową Europy. Jej charakter trafnie ujął poeta Jan Sztudynger pisząc w jednej z fraszek: *Jest łódzian największą troską, by zmieścić wszystko na Piotrkowską*. I rzeczywiście stanowi ona swoistą „esencję” Łodzi.

Tutaj łódzianie spotykają się ze znajomymi w licznych pubach i kawiarniach, odbywają się świąteczne jarmarki i festyny, liczne imprezy kulturalne i zawody sportowe. Spacerując wzdłuż pierzei ulicy, przy której znajduje się aż 319 posesji, można podziwiać dawne fabryki, okazałe kamienice, budynki użyteczności publicznej i rezydencje łódzkich przemysłowców. Wśród nich godnymi uwagi są pałace: Juliusza Heinzla (104), dziś siedziba Urzędu Miasta Łodzi oraz Juliusza Kindermanna (137/139), ozdobiony mozaiką pochodzącą z weneckiej pracowni Antonia Salviati. Ciekawym przykładem adaptacji dawnych wnętrz fabrycznych jest centrum przemysłów kreatywnych OFF Piotrkowska (138/140) mieszczące się w dawnej przędzalni i tkalni Franciszka Ramischa. Natomiast śladami dawnego, wielokulturowego oblicza miasta są górujące nad okolicą wieże kościołów: ewangelicko-augsburskiego pw. św. Mateusza (283) oraz ponad stumetrowa archikatedry pw. św. Stanisława Kostki (265), a także powszechnie znane nazwiska właścicieli kamienic usytuowanych przy tej ulicy: Karola Scheiblera (11), „Pod Kasztanami” Oskara Kohna (43), Hermana Konstadta (52), „Pod Gutenbergiem” Jana Petersilgego (86), „Pod Górale” Jana Starowicza (292), które trwale wpisały się w dzieje miasta.

Wśród licznych atrakcji ulicy Piotrkowskiej są też nietypowe pomniki. Najciekawsze z nich to Pomnik Łódzian Przełomu Tysiącleci (98–146), wbudowany w nawierzchnię ulicy, złożony z ponad 13 tys. kostek brukowych z imiennymi tabliczkami łódzian będących fundatorami monumentu oraz zaliczane do cyklu „Galerii Wielkich Łódzian”: rzeźba Trzech Fabrykantów (32), Fortepian Rubinsteina (78), Ławeczka Tuwima (104), Kuferek Reymota (137). Miłośników kinematografii zainteresuje natomiast Łódzka Aleja Gwiazd zlokalizowana po obu stronach ulicy w rejonie Hotelu Grand (72).

Wśród najbardziej rozpoznawanych miejsc Łodzi znajduje się również zrewitalizowany na początku naszego wieku kompleks fabryczny Izraela Kalmanowicza Poznańskiego, przekształcony w centrum handlowo-rozrywkowe **Manufaktura**. Na zwartym obszarze, liczącym blisko 100 hektarów, w latach 1872–1892 powstało przedsiębiorstwo obejmujące całościowy proces pro-

(fot. Magdalena Pawlak)

Brama Manufaktury i Muzeum Miasta Łodzi

(fot. Magdalena Pawlak)

Pałac Izraela Poznańskiego od ogrodu

dukcji włókienniczej, na które składały się zabudowania fabryczne, domy robotnicze oraz szereg obiektów pomocniczych. Obecnie pełnią one nowe funkcje, zachowując przy tym przemysłowy styl nadający miejscu unikalny klimat. Obok monumentalnej bramy, wiodącej na teren fabryki, najbardziej charakterystyczny jest pięciokondygnacyjny gmach dawnej przędzalni przy ul. Ogrodowej będący obecnie siedzibą hotelu. W budynku jednej z tkalni znajduje się oddział Muzeum Sztuki – ms², prezentujący sztukę współczesną XX i XXI w., a w kompleksie drukarni, apretury i bielnika umiejscowiono m.in. Muzeum Fabryki, Teatr Mały, Eksperymentarium, kino i ściankę wspinaczkową.

W bezpośrednim sąsiedztwie fabryki, u zbiegu ulic Ogrodowej i Zachodniej, Izrael Poznański wznosił pałac, będący największą rezydencją fabrykancką Europy. Ze względu na dekor nawiązujący do francuskiego baroku nazywany jest „łódzkim Lувrem”. Poza apartamentami mieszkalnymi w eklektycznych wnętrzach znajdowały się także pomieszczenia biurowe i giełdowe oraz magazyny. Dziś pałac jest główną siedzibą **Muzeum Miasta Łodzi**, w której prezentowane są przede wszystkim zbiory dotyczące dziejów wielokulturowego miasta oraz przybliżające – w formie gabinetów tematycznych – postaci znanych łodzian, takich jak Julian Tuwim, Karl Dedecius, Jan Karcki.

ŁASK

Łask jest miastem zaledwie kilka miesięcy starszym od Łodzi. Prawa miejskie otrzymał 2 września 1422 r. z rąk króla Władysława Jagiełły. Należał wówczas

do rodu Łaskich herbu Korab, którego najznamienitszymi przedstawicielami byli: arcybiskup gnieźnieński, prymas polski i kanclerz wielki koronny Jan Łaski oraz jego bratanek Jan Łaski (Młodszy) – humanista, działacz ruchu reformacyjnego i teolog protestancki.

Z inicjatywy pierwszego z nich, w miejscu drewnianego kościoła parafialnego pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny i św. Michała Archanioła, został wzniesiony w stylu późnogotyckim murowany kościół, który w chwili konsekracji w 1525 r. uzyskał rangę kolegiaty. Wówczas w ołtarzu głównym umieszczono jedno z piękniejszych dzieł włoskiego renesansu – tondo przedstawiające Madonnę z Dzieciątkiem, przypisywane florenckiemu artyście Andrei della Robia, które Jan Łaski otrzymał od papieża Leona X. Obecny gotycko-barokowy wygląd **Łaska Kolegiata** zyskała po pożarze w 1749 roku. Ocalałe pierwotne mury gotyckie zachowały się w prezbiterium oraz przybudówkach mieszczących zakrystię i skarbczyk. Odbudowana część świątyni, wraz z kaplicami jest otynkowana, a jej wnętrze zyskało charakter barokowo-rokokowy. W ołtarzu głównym wstawiono obraz św. Michała Archanioła zabijającego Szatana, pędzla Filipa Castaldiego, a tondo zostało przeniesione do południowej kaplicy. W 2005 r., po blisko dwustu latach, świątynia ponownie uzyskała rangę kolegiaty i dziś stanowi jeden z ważniejszych ośrodków kultury maryjnego w regionie.

Do tradycji czasów staropolskich, będących okresem największej świetności Łasku, odwołuje się **browar Koreb**, wytwarzający piwa warzone według dawnych receptur. Należące do rodziny Kaczorowskich

(fot. Magdalena Pawlak)

Łaska Kolegiata

przedsiębiorstwo zostało założone w 2005 r. na bazie istniejącej rozlewni piwa „Piwomar”. Obecnie jest jedną z najbardziej rozpoznawalnych regionalnych marek piwa, a produkty firmy znane są zarówno na rynku lokalnym, jak również krajowym i europejskim.

Współcześnie Łask kojarzony jest przede wszystkim z **32. Bazą Lotnictwa Taktycznego**, której teren w większej części leży na obszarze sąsiadującej z miastem gminy Buczek. Utworzona w 2010 r. jednostka funkcjonuje w ramach 2. Skrzydła Lotnictwa Taktycznego z dowództwem w Poznaniu i wchodzi w skład systemu obronnego struktur NATO. Ponadto jest jedną z dwóch w Polsce BLT dysponujących samolotami wielozadaniowymi F-16. Ze względów taktycznych większość terenu nie jest dostępna zwiedzającym, jednakże na potrzeby „turystyczne” stworzona została ekspozycja muzealna, na której można oglądać m.in. dawne samoloty wojskowe – Lim-y, Iskry i Mig-21. Oprócz tego blisko półwiecznym dziejom lotnictwa wojskowego na ziemi łaskiej poświęcona jest część stałej wystawy w Muzeum Historii Łasku (pl. 11 Listopada 7).

Mówiąc o akcentach lotniczych omawianego regionu, warto wspomnieć o „**Łosiu**” z **dłutowskiego lasu**, czyli replice dwusilnikowego bombowca polskiej konstrukcji – PZL.37 B „Łoś”, który lądował awaryj-

nie 4 września 1939 r. w lesie nieopodal wsi Dłutowek (powiat pabianicki), zestrzelony podczas akcji bombardowania niemieckich kolumn zmotoryzowanych w rejonie Wielunia. Czterooosobowa załoga samolotu przeżyła katastrofę. Zrekonstruowana w skali 1:1, przez kpt. pil. PLL LOT Wojciecha Tomaszewskiego i Jana Rybaka – Naczelnika OSP w Dłutowie, makieta maszyny oraz pamiątkowy obelisk upamiętniające to wydarzenie zostały odsłonięte w ramach obchodów 70. rocznicy wybuchu II wojny światowej 6 września 2009 r.

Okolice Łasku to również miejsce atrakcyjne pod względem przyrodniczym. Wśród czterech rezerwatów przyrody znajdujących się na obszarze powiatu na szczególną uwagę zasługuje **Rezerwat Przyrody „Jodły Łaskie” im. Kostki Wiśnińskiego**, utworzony w 1991 r. na terenie Leśnictwa Sędziejowice w celu ochrony najlepiej zachowanych w Polsce środkowej drzewostanów jodłowych przy północnej granicy jej naturalnego zasięgu. Ponadto w rezerwacie występują fragmenty lasów grądowych i łągowych oraz borów i borów mieszanych, stanowiące ostoję dla wielu gatunków chronionej fauny i flory.

*Trasa wiedzie przez teren RDLP w Łodzi
oraz Nadleśnictwo Kolumna.*

Opracowanie Katarzyna Krakowska

Na dwóch i na czterech... kołach po ziemi łódzkiej

Trasa motocyklowo-autokarowo-kajakowa: „Łoś” z dłutowskiego lasu – Kopalnia Węgla Brunatnego Belchatów (punkt widokowy w Kleszczowie) – Załęczański Park Krajobrazowy – Wieluń – Ożarów – Siedlądków – spływ kajakowy (Księża Młyny – Uniejów) – Uniejów – hodowla zagrodowa danieli w Nadleśnictwie Podgębice.

„ŁOŚ” Z DŁUTOWSKIEGO LASU

Makieta samolotu Łoś o nr. bocznym 72.16 znajduje się w miejscu przymusowego lądowania maszyny

(fot. Katarzyna Krakowska)

Samolot „Łoś” z dłutowskiego lasu

4 września 1939 roku, 2 km na zachód od centrum Dłutowa na terenie lasu. Samolot wchodził w skład III plutonu 212. Eskadry Bombowej, pod dowództwem porucznika obserwatora Kazimierza Żukowskiego, który otrzymał rozkaz zbombardowania niemieckich kolumn zmotoryzowanych w okolicach Wielunia. Z akcji nie powróciła żadna z maszyn. Członkowie załogi dłutowskiego „Łosia” zostali uratowani dzięki pomocy miejscowych chłopów. Makieta samolotu została umieszczona dokładnie w tym samym miejscu i położeniu, w którym przymusowo lądował postrzelony w 1939 roku samolot. Członkowie załóg pozostałych maszyn spoczywają na dłutowskim cmentarzu.

http://www.altair.com.pl/magazines/article?article_id=2484

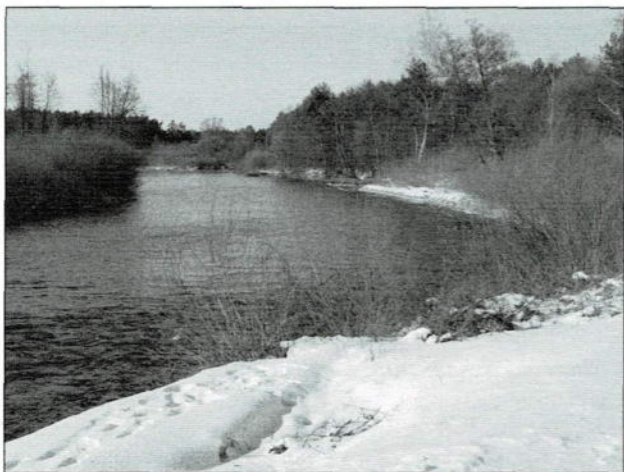
KOPALNIA WĘGLA BRUNATNEGO BĘLCHATÓW – PUNKT WIDOKOWY W KLESZCZOWIE

Taras widokowy w Kleszczowie, położony na końcu ul. Szkolnej, pozwala podziwiać ogrom bełchatowskiej odkrywki, a w oddali kminy elektrowni. Na dnie wyrobiska o głębokości ponad 300 metrów widać koparki węglowe i nakładowe, zwałowarki oraz serpentyny przenośników taśmowych, transportujących węgiel do pobliskiej elektrowni. Maszyny oglądane z tarasu widokowego zdają się być małymi obiektami przypominającymi dziecięce zabawki, w rzeczywistości jednak mają wysokość ponad 30 metrów i ponad 200 metrów długości. Ich majestatyczną wielkość podziwiać można podczas wycieczek na dno odkrywki organizowanych przez kopalnię oraz w czasie transportu maszyn górą do kolejnego wyrobiska lub zwałowiska, kiedy to „giganty” przemieszczają się z prędkością 6 m/h. Kopalnia funkcjonuje od 1975 r. Wydobycie pierwszych ton węgla brunatnego nastąpiło 19 listopada 1980 r., a docelową zdolność wydobywczą – 38,5 mln ton rocznie – bełchatowska Kopalnia osiągnęła w 1988 roku. Odkryte w 1960 roku pokłady węgla brunatnego ciągną się na długości 25 km w linii Kamięńsk-Kleszczów-Szczerców. Zgodnie z planem ich zagospodarowania, zostaną wykorzystane do 2038 roku.

http://pgegigantymocy.pl/okoliczne_atrakcje/punkty-widokowe

ZAŁĘCZAŃSKI PARK KRAJOBRAZOWY

Park utworzony w 1978 roku jako pierwszy w centralnej Polsce, leży na terenie 2 województw: łódzkiego oraz śląskiego. Obszar zajmuje północno-wschodnią część Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej zwanej Jurą Polską, stanowiąc ostatnie północne ogniwo systemu jurajskich parków krajobrazowych. Zadaniem Parku jest ochrona niepowtarzalnego krajobrazu jurajskich wapiennych ostańców kryjących w sobie wiele form krasu, wraz z osobliwą fauną i florą oraz urokliwego odcinka rzeki Warty, która płynie blisko 40-kilometrowym Wielkim Łukiem, w obrębie, którego znajdują się trzy przełomy: Działoszyński, Załęczański i Krzczowski. W niektórych częściach Parku odsłaniają się skaliste ostańcowe wzgórza. Najbardziej okazałym z nich jest góra Zelce objęta ochroną w postaci rezerwatu przyrody „Węże”.

(fot. Katarzyna Krakowska)

Warta w Załęczu

Występują tu liczne jaskinie, w których odkryto niezwykle cenne dla nauki szczątki ssaków z epoki pliocenu. To również dogodne miejsce dla zimowania nietoperzy. Na terenie Parku znajdują się stare kamieniołomy i wyrobiska po eksploatacji wapienia, w których znaleźć można liczne skamieliny, w tym m.in. amonity. W obrębie Parku Warta przyjmuje kilka niewielkich lewobrzeżnych dopływów, m.in. Sucha Struga – strumień krasowy, który na pewnym odcinku, niedaleko ujścia – ginie pod ziemią w tzw. ponorach.

Sieć rzeczna województwa łódzkiego K.J. Krakowsky

WIELUŃ

Wieluń ma wielowiekową i bogatą historię, której świadkami są zabytki przeszłości licznie występujące w mieście. Pod koniec XIII wieku miasto otrzymuje prawa miejskie. Pożar z 1335 roku strawił drewnianą część miasta, a jego odbudowę rozpoczęto na polecenie króla Kazimierza Wielkiego. Za jego panowania miasto opasano murem obronnym, wzniesiono zamek, 3 kościoły, 2 klasztory i wytoczono główne ulice. W okresie panowania Władysława Opolczyka sprzedano tu Paulinów. Wieki XV–XVI były w dziejach Wielunia tzw. złotym okresem. W mieście działały liczne korporacje rzemieślnicze, wówczas też założono miejskie wodociągi. W dobie renesansu zaliczano Wieluń do grupy najciekawszych miast Rzeczypospolitej. W początkach XVII w. powstały kościoły i klasztory ss. Bernardynek i oo. Franciszkanów.

Liczne pożary, epidemie i zarazy, a zwłaszcza potop szwedzki zapoczątkował stopniowy upadek znaczenia

(fot. Katarzyna Krakowska)

Muzeum w Wieluniu

Wielunia. Po II rozbiórce Polski, Wieluń i ziemia wieluńska znalazła się pod panowaniem pruskim, a następnie rosyjskim. W XIX w. wybudowano nowy ratusz, a na ruinach piastowskiego zamku wzniesiono klasycystyczny pałac. 1 września 1939 r. o godz. 4.40 Wieluń zbombardowało niemieckie Luftwaffe. Zginęło ponad 1000 mieszkańców, zaś centrum miasta zniszczono w 75%. Po wojennych zniszczeniach miasto odrodziło się i nabrało znaczenia w regionie.

<http://www.um.wielun.pl/o-wieluniu.html>

MUZEUM WNEŹRZ DWORSKICH W OŹAROWIE

Modrzewiowy dwór alkierzowy zbudowany w 1757 roku i otoczony pięknym parkiem jest jednym z najbardziej rozpoznawalnych dworów województwa łódzkiego. We wnętrzach urządzono między innymi: salon, gabinet oraz pokój myśliwski. Wyposażenie dworu nie jest oryginalne. Zostało tu sprowadzone z wielu siedzib ziemiańskich na ziemi wieluńskiej.

<http://www.zamkilodzkie.pl/pliki/ozarow.htm>

<http://www.muzeum.wielun.pl/ozarow/01/index.html>

SIEDŁĄTKÓW

Wieś położona nad Zbiornikiem Jeziorsko. W odległości około 50 m od korony wału zaporowego, stoi kościół pw. św. Marka Ewangelisty, wpisany do rejestru zabytków, wzniesiony po 1683 r. z kamienia polnego i cegły. W latach siedemdziesiątych XX w. kościółek w Siedlątkowie miał zostać rozebrany i przeniesiony w inne miejsce z powodu budowy zbiornika Jeziorsko. Ostatecznie zdecydowano pozostawić go na obwałowanym cyplu. Parafia liczy około 125 osób i jest najmniejszą parafią w Polsce.

<https://pl.wikipedia.org/wiki/Siedl%C4%85tk%C3%B3w>

TERMY W UNIEJOWIE

Zdrowie przez wodę – to naczelną dewizą Uniejowa. Woda wydobywana z głębokości 2 km o temperaturze 68–70°C to największe bogactwo Uniejowa. Woda posiada właściwości termiczne i chemiczne wykorzystywane w profilaktyce, terapii i rehabilitacji. Od 2012 r. Uniejów jest pierwszym w kraju uzdrowiskiem termalnym. Kompleks Termalno-Basenowy, oferujący gorące

(fot. Katarzyna Krakowska)

Kościół w Siedlątkowie

kąpiele w leczniczych solankach termalnych, jest położony u podnóża XIV-wiecznego Zamku Arcybiskupów Gnieźnieńskich w Uniejowie.

<http://uniejow.gotopoland.eu/pl/turystyka/>

<https://www.termyuniejow.pl/pl/>

kompleks-termalno-basenowy-w-uniejowie

Trasa wiedzie po Nadleśnictwie Kolumna, Belchatów i Wieluń.

Opracowanie Izabela Rucińska

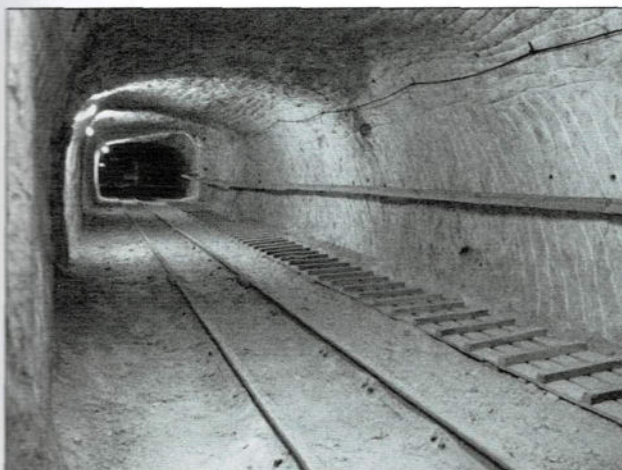
Od Książaka do Kujawiaka – śladami tradycji

Trasa autokarowa: Kopalnia soli w Kłodawie – Krośniewice (Muzeum im. J. Dunin-Borkowskiego) – Oporów (zamek) – Kłóbka (skansen) – Walewice (pałac i stadnina koni) – Nieborów (pałac Radziwiłłów i Muzeum Motoryzacji) – Arkadia – Łowicz (Bazylika Katedralna, Muzeum w Łowiczu) – Maurzyce (skansen).

KOPALNIA SOLI W KŁODAWIE

Kopalnia głębinowa – aktualnie eksploatowane poziomy wydobywcze to 600 i 750 m pod powierzchnią

ziemi. Producent naturalnej soli kamiennej o barwie białej oraz unikalnej różowej, powstałej w okresie cechsztyńskim (tj. ponad 200 mln lat temu) z odparowania mórz

(fot. Izabela Rucińska)

Kopalnia soli w Kłodawie

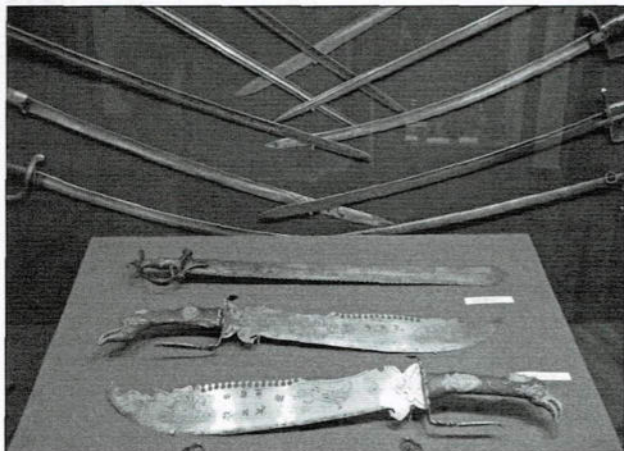
i oceanów. Sól tutaj wydobywana znajduje zastosowanie jako sól kuchenna, sól dla przemysłu spożywczego, dla rolnictwa, dla przemysłu chemicznego, w drogownictwie do zimowego utrzymania dróg i in.

Zwiedzanie obejmuje: prelekcję o historii powstania złóż kłodawskich oraz zastosowania soli, zjazd windą na poziom 600 m pod powierzchnią ziemi (zjazd windą z prędkością 6 m/s pozostawia człowiekowi niezapomniane wrażenia), przejście wyrobiskami korytarzowymi do podziemnej kaplicy św. Kingi – opiekunki górników solnych, obejrzenie wyeksploatowanych komór solnych oraz zobaczenie maszyn używanych w podziemnym górnictwie solnym i innych osobliwości górnictwa solnego. Informacje odnośnie warunków zwiedzania kopalni oraz ewentualne przeciwwskazania zdrowotne są opisane na stronie:

<http://www.sol-klodawa.com.pl/turystyka>

**MUZEUM IM. JERZEGO DUNIN-BORKOWSKIEGO
W KROŚNIEWICACH**

Mieszczące się w dawnym XIX-wiecznym zajezdzie, z unikalnymi zbiorami obejmującymi: malarstwo polskie XVII–XX w., militaria, sztukę użytkową, pamiątki patriotyczne po sławnych Polakach (m.in. ks. J. Poniatowski, gen. Wł. Sikorskim, A. Mickiewiczu).

(fot. Izabela Rucińska)

Krośniewice – Muzeum im. J. Dunin-Borkowskiego

(fot. Izabela Rucińska)

Oporów – zamkowe wnętrza

ZAMEK W OPOROWIE

Siedziba możnego rodu Oporowskich herbu Sulima. Późnogotycki zamek rycerski (1434–1449) wzniesiony przez ówczesnego arcybiskupa gnieźnieńskiego Władysława Oporowskiego, usytuowany jest na sztucznej wyspie otoczonej głęboką fosą. Całość założenia otacza park w stylu angielskim. Przeważająca część wystroju wewnątrz jest barokowa. Jeden z niewielu tego typu zabytków zachowanych w Polsce. Obecnie siedziba Muzeum.

Nieopodal znajduje się dawny zespół klasztoru oo. Paulinów wzniesiony w połowie XV wieku. W latach 40. XVII w. przebywał tu ksiądz Augustyn Kordecki, późniejszy obrońca Jasnej Góry przed Szwedami. Na pobliskim cmentarzu odnajdziemy stylowy grobowiec rodziny Orsetich, XIX-wiecznych właścicieli Oporowa, a także ciekawe stare nagrobki rodów szlacheckich i rodzin zasłużonych dla regionu.

**KUJAWSKO-DOBRYŃSKI
PARK ETNOGRAFICZNY W KLÓBCE**

Ze względu na swoje położenie wśród pagórków, lasów i jezior Kłóbka nazywana jest „Perłą Kujaw”. W tym urokliwym krajobrazie, na obszarze 5 hektarów, ulokowany jest park etnograficzny z obiektami architektury wiejskiej, z których najstarsze pochodzą

(fot. Izabela Rucińska)

Skansen w Kłóbce

z XVIII wieku. Od 2015 r. integralną częścią parku stał się istniejący „in situ” zespół dworsko-parkowy, gdzie na wzniesieniu nad stawem góruje dwór z poł. XIX w., w którym mieszkała narzeczoną Fryderyka Chopina – Maria z Wodzińskich Orpiszewska. Dwór otoczony jest parkiem o powierzchni ponad 7 hektarów, składającym się z części reprezentacyjnej (podjazd do dworu i taras), centralnej strefy krajobrazu kształtowanego ze starymi alejami i ogrodem owocowym oraz z części naturalistycznej z lasem łęgowym.

WALEWICE

Klasykistyczny pałac z XVIII wieku z parkiem w stylu angielskim, miejsce narodzin Aleksandra Colonna-Walewskiego, syna Marii z Łączyńskich Walewskiej i Napoleona Bonaparte. Do 1945 r. majątek był w posiadaniu rodziny Grabińskich, obecnie siedziba Stadniny Koni Walewice zajmującej się hodowlą koni półkrwi angloarabskiej. Okolice w 1939 r. były świadkiem krwawej walki żołnierzy 17 Pułku Ułanów Wielkopolskich Armii Poznań z wojskami niemieckimi – ich ofiarę upamiętnia pomnik.

(fot. Ryszard Bonisławski)

Walewice – pałac

NIEBORÓW

Zespół pałacowo-parkowy z barokowym pałacem z końca XVII w., wzniesionym wg projektu Tylmana z Gameren dla prymasa Polski kardynała Michała Radziejewskiego, który odkupił posiadłość od Nieborowskich; potem własność Ogińskich, a następnie książąt Radziwiłłów, zaś po 1945 r. siedziba Muzeum Narodowego w Warszawie. Bogate wnętrza rokokowe i klasycystyczne. Wspaniała biblioteka urządzona przez M. H. Radziwiłła z kolekcją portretów. Na piętrze mansardowym pokoje hotelowe. W pałacu po wojnie przebywali artyści i poeci polscy. Czynna do dzisiaj manufaktura nieborowska produkuje majolikę.

Ozdobą rezydencji jest rozciągający się za pałacem barokowy ogród z lapidariumami i kamiennymi rzeźbami, przechodzący za kanałem w ogród w stylu angielskim. W parku spotkamy: platany, miłorzęby, graby, wiąz. W domku myśliwskim i pobliskim spichlerzu prezentowane są czasowe wystawy tematyczne.

(fot. Ryszard Bonisławski)

Nieborów – pałac od strony parku

Pałac i park zagrały m.in. w: „Akademii Pana Kleksa”, „Karierze Nikodema Dyzmy”, „Plebani”, „Chłopach” i „Ojcu Mateuszowi”.

Muzeum Motoryzacji MOTONOSTALGIA w Nieborowie to efekt sentymentu właściciela do motoryzacji z minionej epoki. W muzeum znajduje się kilkadziesiąt zabytkowych samochodów, około stu motocykli, traktory, samoloty, przedmioty gospodarstwa domowego oraz zabawki z lat minionych, książki, czasopisma, zdjęcia, plakaty, sprzęt RTV i AGD, które przeniosą nas w nostalgiczny świat minionych czasów.

(fot. Andrzej Czapnik)

Nieborów – Muzeum Motoryzacji MOTONOSTALGIA

ARKADIA

Romantyczny park założony w 2 poł. XVIII w. przez Helenę z Przeździeckich Radziwiłłową według projektu Szymona Bogumiła Zuga. Założenie parkowe dopełniają obiekty: Grota Sybilli, Świątynia Diany, Przybytek Arcykapłana, Domek Murgrabiego z Łukiem Greckim, Domek Gotycki oraz Akwedukt; liczne fragmenty lapidarne pochodzące m.in. z kaplicy św. Wiktorii przy łowickiej Bazylice Katedralnej i zamku.

Arkadia i Nieborów, choć oddalone o kilka kilometrów, tworzą wspólnie Muzeum w Nieborowie i Arkadii. Oba miejsca wykorzystywane są często jako tło wystaw, koncertów i miejsce warsztatów.

Obok parku, idąc w stronę rzeki zwanej Skierniewką, gdzie znajdował się młyn drewniany, stoi domek, w którym przebywała w latach 1893–1903 Maria Konopnicka u swojego syna Jana, dzierżawcy młynów Radziwiłłów. Przy drodze od Arkadii przez Nieborów do Łasicznik znajduje się zabytkowa aleja lipowa z nasadzeniami dokonanyymi przez Helenę Radziwiłową.

ŁOWICZ

Najstarsza wzmianka o Łowiczu pochodzi z 1136 r., natomiast prawa miejskie uzyskał on jeszcze przed 1298 r. W okresie XII–XVIII w. Łowicz był własnością rezydencjonalną arcybiskupów gnieźnieńskich. W XIII w. powstała kasztelania, a od XIV w. „Księstwo Łowickie”. Brak murów obronnych pozwolił w XV w. na rozbudowę przestrzenną miasta. Dzięki położeniu na szlaku handlowym z Torunia do Lwowa, licznym przywilejom i słynnym w Polsce jarmarkom, prymasowski Łowicz wspinał się rozwijał. Od 1572 r. w okresach bezkrólewia, Łowicz pełnił funkcję „drugiej stolicy” Rzeczypospolitej. Okres rozkwitu przerwał „potop szwedzki”, zniszczony został wówczas Zamek Prymasowski. Ponowne ożywienie gospodarcze nastąpiło w 2 połowie XVIII wieku.

Po II rozbiórce Polski miasto znalazło się pod panowaniem pruskim, od 1807 r. w Księstwie Warszawskim, a od 1815 r. w Królestwie Polskim. W 1820 r. dobra łowickie przeszły na własność wielkiego księcia Konstantego i jego żony Joanny Grudzińskiej, Księżnej Łowickiej. Od 1838 r. Łowicz wraz z księstwem dziedziczyli kolejni carowie. W drugiej połowie XIX w., dzięki pojawieniu się kolei żelaznej, nastąpił rozwój drobnego przemysłu.

Miasto zostało poważnie zniszczone w czasie I i II wojny światowej. We wrześniu 1939 r. rozegrała się opodal największa bitwa kampanii wrześniowej znana jako bitwa nad Bzurą. W czasie okupacji niemieckiej utworzono tutaj getto żydowskie i obóz pracy przymusowej, aktywnie działał ruch oporu.

Po 1945 r. powstały nowe zakłady przemysłowe i przetwórcze, zaczęło się rozwijać budownictwo spółdzielcze. W 1975 r. Łowicz stracił rangę miasta powiatowego i do końca 1998 r. znajdował się w granicach województwa skierniewickiego. W 1992 r. powstała diecezja łowicka, a 14 czerwca 1999 r. Łowicz gościł papieża Jana Pawła II. W 1999 r. miasto ponownie stało się stolicą powiatu.

Zabytki Łowicza:

Stary Rynek – zabudowany stylowo: po stronie zachodniej **Bazylika Katedralna** z XV w., przed nią klasycystyczna dzwonnica, w pierzei 5 budynków kanonii z XVI–XVII w.; po wschodniej stronie gmach pomisjonarski – obecnie siedziba **Muzeum w Łowiczu**. W północnej pierzei **klasycystyczny ratusz**, barokowa **Brama Prymasowska** z XVII w., dawna dziekania – sufragania zwana **Kurią Biskupią** (także z XVII w.) oraz dawna **Kuria Wikariuszy** z XVIII w. W części południowej **renesansowa kamienica Cebrowskich**.

Bazylika Katedralna, niegdyś kolegiata – budowla renesansowo-barokowa z imponującą fasadą projektu Tomasa Poncino, trójnawowa, o wydłużonym prezbiterium. Kościół posiada 6 kaplic o wielkiej wartości

(fot. Izabela Rucińska)

Łowicz – Bazylika Katedralna

architektonicznej, wśród których wyróżnia się kaplica św. Wiktorii z XVI w. przebudowana przez Efraima Schroegera oraz nagrobek prymasa Jakuba Uchańskiego dłuta Jana Michałowicza z Urzędowa. Katedra znana jest jako mauzoleum 12 prymasów Polski, pochowanych w podziemiach świątyni. Na uwagę zasługują wspinał się organy, bogata biblioteka i skarbiec. Odbywają się tu międzynarodowe koncerty muzyki organowej. Przy katedrze funkcjonuje muzeum diecezjalne, gdzie prezentowane są cenne zabytki sztuki sakralnej, pamiątki po arcybiskupach. Największą grupę zabytków stanowią aparaty kościelne tzn. przedmioty służące do celów liturgicznych. Są to: urządzenia ołtarza – relikwiarze, lichtarze; naczynia liturgiczne – naczynia w postaci kielichów, paten, puszki, monstrancje; paramenty – palki, bursy, ornaty, kapy, chorągwie; odznaki liturgiczne – paliusze, pastorały, krzyże biskupie, pierścienie. Dodatkowa atrakcja to wejście na wieżę i oglądanie okolic Łowicza przez lotnię.

Muzeum w Łowiczu – gmach pomisjonarski, ufundowany przez prymasa Michała Radziejewskiego według projektu Tylmana z Gameren (XVII–XVIII w.). W południowym skrzydle zachowała się barokowa kaplica św. Karola Boromeusza, zdobiona freskami Michała Anioła Palloniego. W kaplicy eksponowana jest sztuka polskiego baroku. Na piętrze prezentowana jest historia miasta. Wyżej znajduje się dział etnograficzny z unikalną kolekcją łowickiej sztuki ludowej. Obok muzeum plenerowa ekspozycja budownictwa ludowego – dwie zagrody z XVIII–XIX wieku. Do muzeum należy też Łowicki Park Etnograficzny w Maurzycach.

Kościół oo. pijarów – trójnawowy z barokową fasadą i zespołem ołtarzy zdobionych rzeźbami Jana i Bogumiła Płerschów oraz licznymi elementami sztuki późnobarokowej. Freski autorstwa Ł. Limeckiego bądź M.A. Palloniego. Zakon pijarów (będący w Łowiczu od 1668 r.) prowadził kolegium z bogatą biblioteką, drukarnią, teatrem i kapelą. Kasaty zakonu dokonano w 1864 r. w ramach restrykcji popowstaniowych. Od tej pory kościół pełnił funkcję szpitala jenieckiego oraz magazynów wojskowych. W 1958 r. zakon pijarów

ponownie objął swoją siedzibę i rozpoczął działalność edukacyjną.

Ulica Zduńska – łączy Stary i Nowy Rynek, zabudowana kamienicami z XVII–XIX wieku. Pod nr 42 znajduje się okazała kamienica według projektu T. Poncino.

Niezwykłą atrakcją jest jeden z trzech w Europie, zachowanych w pierwotnej formie trójkątnych rynków, **Nowy Rynek**. Pierwotnie stał na nim ratusz z 1443 r., rozebrany ze względów bezpieczeństwa w latach 20. XIX wieku. Zachowały się kamieniczki z XVI–XVII w., w części północnej znajduje się pamiątkowy głaz ku czci Powstańców 1863 roku.

Kościół św. Ducha – fundacji arcybiskupa Mikołaja Kurowskiego z 1404 r. Jednonawowa świątynia gotycka, ceglana, z kaplicami bocznymi; z dobudowaną w 1778 r. późnobarokową fasadą zachodnią i wieżą (po 1620 r.) nadbudowaną w 1908 r. W środku wystrój z XVIII i XIX wieku. Od strony południowej wmurowany renesansowy nagrobek kobiety, prawdopodobnie Barbary z Sarnowskich Kraśnickiej.

Zespół romantyczny gen. Stanisława Klickiego (baszta, pałacyk, kaplica i domek dozorczy) – wzniesiony według projektu K. Krauze w latach 20. XIX w. Generał Stanisław Klicki był uczestnikiem walk o niepodległość – począwszy od obrony Konstytucji 3 Maja aż do powstania listopadowego – oraz dowódcą dywizji strzelców konnych w Królestwie Polskim, której sztab stacjonował w Łowiczu. W pałacyku mieści się obecnie Galeria Malarstwa Współczesnego im. Zofii i Romana Artymowskich oraz izba pamiątek po generale Klickim.

Kościół i klasztor sióstr bernardynek – barokowy, zbudowany w latach 1648–1650 z fundacji Marcina

Sadowskiego, kasztelana gostyńskiego i jego żony Magdaleny z Walewskich, według projektu Tomasza Poncino. We wnętrzu kościoła NMP i św. Klary znajdują się ołtarze z XVII i XVIII w. oraz wczesnobarokowa ambona z połowy XVII w. Wewnątrz czteroskrzydłowego klasztoru znajduje się wirydarz. Przy klasztorze istniała szkoła powszechna i bursa dla dziewcząt. Klasztor jest objęty klauzurą. Obok, w parku, znajduje się **pomnik** pochodzącego z Soboty **Artura Zawiszy Czarnego**, straconego w Warszawie w 1833 r. za uczestnictwo w powstaniu listopadowym.

MAURZYCE

Skansen wsi łowickiej; na powierzchni 17 ha zgromadzono ponad 40 obiektów z terenu historycznego Księstwa Łowickiego, które zostały ustawione w dwóch charakterystycznych dla regionu układach przestrzennych: stara wieś (owalnica) i nowa wieś (ulicówka), zaś nad całością założenia góruje drewniany kościół z Wysokienic z 1758 r. Nieopodal skansenu, na rzece Słudwi, usytuowany jest pierwszy na świecie spawany most drogowy, zbudowany w 1929 r. według projektu inż. Stefana Bryły.

Warto także zobaczyć: **Muzeum Ludowe Rodziny Brzozowskich w Sromowie**, założone w 1972 r. przez rzeźbiarza ludowego Juliana Brzozowskiego; kolekcja obejmuje ponad 400 ruchomych rzeźb przedstawiających sceny z życia łowickiej wsi, a także: wycinanki, pająki, stroje ludowe, narzędzia rolnicze oraz unikatowy zbiór wiejskich pojazdów.

Trasa wiedzie przez teren Nadleśnictwa Kutno.

(fot. Izabela Rucińska)

Skansen w Maurzycach

Szlakiem majora Hubala

Trasa autokarowo-kajakowa: Anielin (Szaniec Hubala) – spływ kajakowy rzeką Pilicą – Poświętne (bazylika oo. Filipinów) – Inowłódz (kościół pw. św. Idziego) – Konewka (bunkry) – Spała – Groty Nagórzyckie.

SZANIEC HUBALA

Symboliczna budowla z kamieni polnych w kształcie pierścienia, znajdująca się na śródleśnej polanie opodal wsi Anielin, w miejscu, w którym 30 kwietnia 1940 roku w potyczce z Niemcami poległ major Henryk Dobrzański „Hubal”, dowódca Oddziału Wydzielonego Wojska Polskiego, twórca pierwszego oddziału partyzanckiego II wojny światowej. Wraz z nim poległ jego podkomendny kapral Antoni Kossowski „Rys”. Od kul padł również koń majora „Demon”. W centralnym miejscu obiektu stoi głaz z tablicą upamiętniającą to wydarzenie. Na wewnętrznych ścianach umieszczone są dodatkowe tablice pamiątkowe. Każdego roku, 30 kwietnia, w rocznicę śmierci „Hubala” odbywają się tu uroczystości upamiętniające to wydarzenie.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Szaniec_Hubala

Ścieżka edukacyjno-historyczna „Śladami oddziału majora Hubala” red. Marian Zach

POŚWIĘTNE

Barokowy zespół klasztorny oo. Filipinów został zbudowany w latach 1688–1724. W 1974 roku kościół podniesiony został do rangi bazyliki mniejszej. W ołtarzu głównym znajdują się rzeźby ewangelistów oraz obraz Matki Boskiej Świątorodzinnej.

https://pl.wikipedia.org/wiki/Bazylika_%C5%9Bw._Filipa_Neri_i_%C5%9Bw._Jana_Chrciciela_w_Studziannie

(fot. Katarzyna Krakowska)

Bazylika w Poświętnem

INOWŁÓDZ KOŚCIÓŁ PW. ŚW. IDZIEGO

Romański kościół pw. św. Idziego stoi na wzgórzu na krawędzi doliny rzeki Pilicy na terenie Spalskiego Parku Krajobrazowego. Kościół ufundował Władysław

Herman w podzięcie za narodzenie długo oczekiwanego syna, Bolesława zwanego później Krzywoustym. Od strony Pilicy zdobi go malownicza skarpa porośnięta roślinnością kserotermiczną z dużym udziałem szaławii. Kościół zbudowany został z kamienia polnego o lekko czerwonym odcieniu. Obiekt jest elementem tworzącym szlak romański przebiegający przez obszar województwa łódzkiego. Ze skarpy obok kościoła rozpościera się malowniczy widok na dolinę Pilicy oraz odrestaurowany zamek kazimierzowski znajdujący się nieopodal.

<http://albumromanski.pl/album/inowlodz-kosciol-sw-idziego-z-xixii-w>

(fot. Katarzyna Krakowska)

Inowłódz – kościół pw. św. Idziego

SCHRONY W KONEWCE

Kompleks schronów kolejowych wchodzących w skład „Anlage Mitte”, usytuowany jest w lesie obok wsi Konewka. Kompleks schronów w Konewce składał się ze schronu kolejowego o długości około 385 m, dwóch schronów bojowych i najprawdopodobniej schronów technicznych. Budowę kompleksu realizowała Organizacja Todt w okresie od kwietnia do października 1940 r. Schron kolejowy w Konewce ma szerokość przy podstawie 15 m i wysokość 9 m. Wnętrze korytarza przechodzącego przez schron ma wysokość 6 m. Przez środek tunelu biegł tor kolejowy z peronami (rampami) po bokach. Obecnie w Konewce mieści się wystawa militariów, a schron wraz z obiektami towarzyszącymi został udostępniony do zwiedzania. Jest to jednocześnie największe zimowisko nietoperzy na terenie województwa łódzkiego.

<http://www.bunkierkonewka.eu/>

https://pl.wikipedia.org/wiki/Kompleks_schron%C3%B3w_w_Konewce

Kompleks_schron%C3%B3w_w_Konewce

DOM PAMIĘCI WALK I MĘCZENSTWA LEŚNIKÓW I DRZEWIARZY POLSKICH W SPALE

Muzeum mieści się w drewnianej leśniczówce wybudowanej w 1983 roku w stylu zakopiańskim. Powstało, aby upamiętnić walkę leśników z okupantami w czasie II wojny światowej. W trzech salach znajdują się liczne dokumenty przypominające partyzancką walkę leśników. Umieszczono tam również tablicę upamiętniającą leśników i drzewiarzy pomordowanych w obozach zagłady i łagrach w latach wojny oraz represjonowanych w czasach powojennych.

[http://www.lasy.gov.pl/pl/informacje/aktualnosci/
dom-pamieci-w-spale-w-nowej-odslonie](http://www.lasy.gov.pl/pl/informacje/aktualnosci/dom-pamieci-w-spale-w-nowej-odslonie)

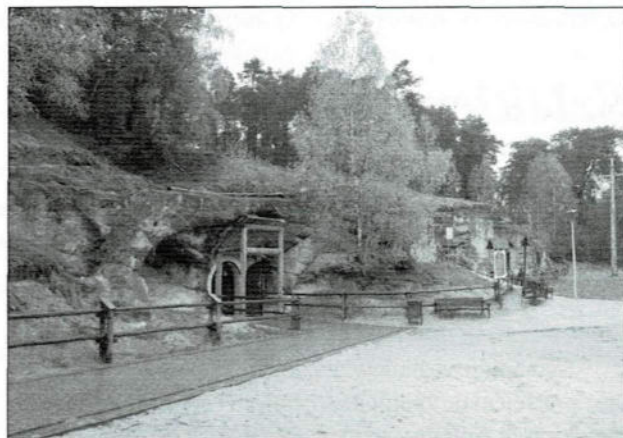
CENTRALNY OŚRODEK SPORTU W SPALE

Ośrodek Przygotowań Olimpijskich w Spale posiada profesjonalną bazę treningowo-pobytową służącą polskim i zagranicznych kadrom narodowych kilkudziesięciu dyscyplin sportowych. Jest jednym z 7 tego typu ośrodków w Polsce.

www.spala.cos.pl/

TURYSTYCZNA TRASA PODZIEMNA „GROTY NAGÓRZYCKIE”

Wyrobiska znajdujące się w południowej części Tomaszowa Mazowieckiego są pozostałością po podziemnej kopalni piasku, z przełomu XVIII i XX wieku. Piasek wydobywano tutaj najpierw na potrzeby gospodarskie, a następnie dla hut szkła. Groty powstałe po eks-

(fot. Katarzyna Krakowska)

Nagórzyce – wejście do grot

ploatacji piasku składają się z licznych korytarzy, wnęk i sal. Największe wyrobisko zwane „Salą Królewską” ma 30 m długości, 25 m szerokości i 3 m wysokości. Każda komora nosiła inną nazwę, np. Boczna, Borsucza, Ciemna, Jeziorna, Niedźwiedzia, Taneczna, Złodziejska. Turystyczna Trasa Podziemna „Groty Nagórzyckie” została udostępniona zwiedzającym w dniu 2 lutego 2012 roku. Jest to pierwsza tego typu trasa w Polsce centralnej.

[http://www.poland24h.pl/index.php?
app=atrakcja&rejon=814&zakl=5&atrakcja=1727](http://www.poland24h.pl/index.php?app=atrakcja&rejon=814&zakl=5&atrakcja=1727)

Trasa wiedzie przez Nadleśnictwo Opoczno.

Opracowanie Joanna Łabędzka

Piotrków Trybunalski w historii i krajobrazie

Trasa autokarowo-kajakowa: spływ kajakowy rzeką Pilicą (Trzy Morgi – Barkowice) – Sulejów – Piotrków Trybunalski – Leśna Osada Rehabilitacyjna w Kole.

SULEJÓW

Sulejów to miasto położone na dawnej granicy Małopolski i Wielkopolski – szlaku handlowym łączącym północ i zachód Europy z Rusią. Funkcjonował tu targ i komora celna. Słynęło ze strategicznego położenia, z którego czerpało niemałe zyski. Dziś Sulejów słynie z jednej z najlepiej zachowanych zespołów cysterskich w Polsce. Jest to zabytek architektury romańskiej, wpisany w 2012 roku na listę Pomników Historii.

Powstanie zakonu cysterskiego to wynik wspólnej, głębszej refleksji niektórych mnichów benedyktyńskich. W 1075 roku św. Robert wraz z współbraćmi w północnej Burgundii w Melesme założyli klasztor i zaprowadzili w nim surową dyscyplinę opartą na „Regule” św. Benedykta. Zakonnicy wiodli żywot w zupełnym ubóstwie i milczeniu. Oprócz modlitwy i kontemplacji mnisi mieli zajmować się ciężką pracą fizyczną, aby zapewnić sobie byt. Przy opactwach zakładane były folwarki, dzi-

kie i niezamieszkałe połacie lasów zamieniały się w pola uprawne, winnice, sady, stawy hodowlane. Cystersi słynęli z hodowli owiec i bydła, warzenia piwa, wyrobu wina, młynarstwa, tkactwa, kowalstwa i wszelkiego rzemiosła. Można śmiało powiedzieć, że tam gdzie pojawiali się cystersi, pojawiała się cywilizacja Zachodu.

Legenda głosi, iż książę Kazimierz Sprawiedliwy będąc w pobliskiej puszczy na polowaniu, pogał za jeleniem i odłączył się od swoich towarzyszy. Tymczasem nadeszła straszna burza. Książę szukając otuchy w modlitwie usłyszał głos: „zbuduj w tym miejscu kościół, a doprowadzę cię do sług twych”. Książę padł na ziemię i przyrzekł spełnić wolę Boga. Gdy wstał, ujrzał wokół siebie 12 lwów, które doprowadziły go do dworzan. Na pamiątkę tego zdarzenia miano umieścić 12 rzeźb lwów w kościele.

Książę Kazimierz Sprawiedliwy sprowadził zakonników z opactwa Morimond w Burgundii (obecnie

(fot. Paweł Wojtyczka)

Sulejów Podklasztorze

w Szampanii). Przekazał im ziemię w Sulejowie nad rzeką Pilicą. Inicjatywę wsparł finansowo również biskup krakowski Fulko oraz arcybiskup gnieźnieński Piotr Łabędź. Wybudowano kościół z klasztorem.

Dzisiaj odwiedzając Sulejów przenosimy się w czasie. Mury kościoła zaczęto wznosić prawie osiem wieków temu. Zachował się w nienaruszonym układzie Kościoła św. Tomasza Kantuaryjskiego – romańska trójnawowa bazylika z transeptem. Rok 1232 uznaje się za datę zakończenia budowy. Front kościoła zdobi portal i rozeta. Wyposażenie świątyni pochodzi z okresu baroku i rokoka.

Zachowało się również wschodnie skrzydło klasztoru, w którym obecnie znajduje się muzeum. Wewnątrz skrzydła zachował się późnoromański kapitularz i gotyckie krużganki. Sklepienie kapitularza opiera się na jednej kolumnie, umieszczonej w środku pomieszczenia. Skrzydło południowe, pochodzące z XVI wieku jest w ruinie, po trzecim nie ma śladu.

Od 1986 roku ponownie żyją tu cystersi wśród lokalnej społeczności.

PIOTRKÓW TRYBUNALSKI

Piotrków Trybunalski to miasto położone w centralnej Polsce. W latach 1975–1998 było stolicą województwa piotrkowskiego. Dziś jest drugim miastem pod względem wielkości w województwie łódzkim i 48. w Polsce. Było to miasto królewskie. Pierwszy człon nazwy miasto zawdzięcza swojemu założycielowi Piotrowi Duninowi, a drugi człon nadano po II wojnie światowej. Przez 214 lat (od 1578 roku) w Piotrkowie miał siedzibę Trybunał Koronny, czyli sąd najwyższy dla Wielkopolski, Mazowsza i Prus Królewskich.

Spacerując po Starym Mieście widzimy zachowany średniowieczny układ urbanistyczny, który sięga początków średniowiecznej lokacji. Zabudowa jest znacznie późniejsza. Niemniej jednak w obrębie rynku można obejrzeć około 142 kamienic o interesującej architekturze. W roku 1835 wybuchł pożar, skutkiem którego jest odbudowa domów w stylu klasycystycznym. Jednakże wewnątrz niektórych zachowały się sklepienia, ślady podcieni, sklepienie piwnice, sienie i belkowe stropy.

Zygmunt I Stary świeżo po koronacji postanowił wybudować w Piotrkowie zamek (XVI wiek), który odpowiadałby godności królewskiego majestatu, ale także spełniał funkcję wygodnego mieszkania podczas

(fot. Izabela Rucińska)

Urokliwe zaułki Piotrkowa Trybunalskiego

kilkutygodniowych pobytów dworu na obradach sejmku walnego. W kompromisie wybudowano renesansową wieżę mieszkalną. Stare ryciny świadczą o tym, iż wieża piotrkowska umieszczona była pierwotnie na sztucznym kopcu otoczonym fosą. Przez następne pół wieku zjeżdżała się tu zamożna szlachta, by uczestniczyć w kolejnych sejmikach. Po śmierci ostatniego z Jagiellonów wieża w Piotrkowie straciła swoją rangę, stając się siedzibą starosty królewskiego. W drugiej połowie XIX wieku budynek przejęły rosyjskie władze. Rosjanie nakazali rozebrać najwyższą kondygnację, gdzie mieściły się komnaty królewskie. W pozostałych piętrach urządzono piekarnię, zbrojownię i cerkiew. W 1922 roku zamek został siedzibą muzeum zorganizowanego przez Polskie Towarzystwo Krajoznawcze. Po II wojnie światowej odtworzono ostatnie piętro, przywracając zamkowi dawny wygląd. Obecnie mieści się tu muzeum z ekspozycją przedstawiającą historię miasta i zamku, kolekcją broni białej i palnej oraz wystawą renesansowego i barokowego wyposażenia wnętrza.

Innymi zabytkami, jakie możemy obejrzeć w Piotrkowie jest: Wielka i Mała Synagoga (XVIII), cerkiew pw. św. Jakuba (XIX), kościół farny pw. św. Jakuba (XIII), kościół pw. Nawiedzenia Najświętszej Panny Marii (XIV), kościół pw. św. Jacka i św. Doroty – poddominikański (XIV–XVII), kościół i klasztor oo. bernardynów (XVII), kościół oo. pijarów (XVII–XVIII), kościół pw. Np. Marii Śnieżnej (XVII), kościół pw. św. Franciszka Ksawerego oo. jezuitów (XVIII) z cudownym obrazem Matki Bożej Trybunalskiej, Wieża wodna – około 50 m wysokości (1925–1927).

Dzisiejszy Piotrków ze względu na niepowtarzalny klimat jest planem zdjęć dla wielu filmów. Tutaj kręcono sceny m.in. do: „Pana Tadeusza” A. Wajdy, „Przedwiośnia” F. Bajona, „Vabanku” J. Machulskiego, „Przeprowadzki” L. Wosiewiczza, „Uprowadzenia Agaty” M. Piwowskiego,

„Syzyfowych prac” P. Komorowskiego. W Piotrkowie na planie filmowym Petera Kassovitza „Jakub kłamacz” gościł nawet Robin Williams.

Trasa prowadzi przez Nadleśnictwo Piotrków.

Opracowanie Izabela Rucińska

Dawna stolica i okolica

Trasa autokarowo-piesza: Płock (ZOO, Muzeum Mazowieckie, rejs po Wiśle, bazylika katedralna, Wzgórze Tumskie, Stare Miasto, LO im. Marszałka St. Małachowskiego) – Sierpc (skansen Muzeum Wsi Mazowieckiej).

PŁOCK

Pradzieje tego miasta są związane z początkami państwa polskiego i narodzinami chrześcijaństwa na Mazowszu. Tutaj bowiem na przełomie XI i XII w. rezydował na stałe władca Polski książę Władysław Herman i jego syn Bolesław Krzywousty, a biskupem był Aleksander z Malonne – budowniczy opactwa w Czerwińsku, płockiej katedry oraz fundator Drzwi Płockich – mecenas sztuki i nauki. Płock został lokowany na prawie książęcym w 1237 r., zaś w XIV w. z inicjatywy króla Kazimierza Wielkiego wybudowano obwarowania zamkowe i miejskie. Korzystne położenie nad Wisłą – jedną z głównych arterii komunikacyjnych ówczesnej Polski – sprzyjało rozwojowi ekonomicznemu miasta i dopiero najazdy Szwedów w 1655 i 1705 r. doprowadziły do upadku gospodarczego miasta.

W 1793 r. Płock znalazł się w zaborze pruskim, potem w Królestwie Polskim i na koniec w zaborze rosyjskim. Tutaj odbył się ostatni sejm powstańczy w 1831 r., zaś w 1863 r. stracono generała Zygmunta Padlewskiego – powstańczego naczelnika województwa płockiego.

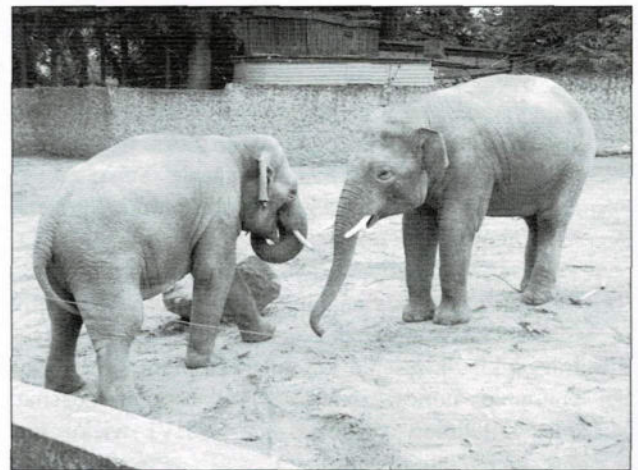
Jednocześnie rozwijało się prężnie życie kulturalno-społeczne, w połowie XIX w. założono wodociąg, a na początku XX w. zaczęła działać elektrownia.

W historii niepodległej Polski Płock zapisał się dzielną obroną przed bolszewicką nawałą w sierpniu 1920 roku. Z kolei w okresie II wojny światowej dramatycznie zapisały się wydarzenia z marca 1941 r., kiedy to wysiedlono do obozów zagłady całą żydowską społeczność miasta.

Po wojnie urzędniczo-wojskowo-nauczycielskie miasteczko stało się dużym ośrodkiem administracyjnym w Polsce za sprawą wybudowaniu tutaj kombinatu petrochemicznego.

Dzień 1

Miejski Ogród Zoologiczny położony jest na wysokiej skarpie wiślanej o powierzchni 10 ha. Aktualnie w zoo hodowanych jest 580 gatunków zwierząt, w tym wiele okazów cennych, rzadko spotykanych w innych ogrodach. Posiada ono największą wśród polskich ogrodów zoologicznych kolekcję gadów (najstarsza aligatorzyca

(fot. Izabela Rucińska)

ZOO Płock – wybieg słoni indyjskich

Marta ma już 88 lat!) oraz akwaria morskie i słodkowodne. Najciekawsze ekspozycje to: wyspa gibbonów, wybieg makaków japońskich, słońiarnia, wybiegi: kangurów, lwów, lampartów perskich, pawilon ptaków tropikalnych, wybieg pingwinów przyławkowych z basenem i oknem widokowym do obserwacji pod wodą. Warto także odwiedzić największą w Polsce i jedną z największych w Europie kolekcję tamaryn i marmozet – najmniejszych małpek świata. Ciekawostką są od niedawna kompozycje botaniczne z opisami najciekawszych gatunków, powstałe we współpracy z ogrodami botanicznymi.

Muzeum Mazowieckie w Płocku to najstarsze polskie muzeum, powstałe z inicjatywy społecznej w 1821 roku, posiadające zbiory historyczne, numizmatyczne, artystyczne, archeologiczne i etnograficzne (te ostatnie eksponowane są w XIX-wiecznym Spichlerzu przy ul. Kazimierza Wielkiego 11b). Ze względu na największą ekspozycję poświęconą sztuce secesji, zwane jest często muzeum secesji. Prócz pięknie odtworzonych stylowych wnętrz, kolekcji przedmiotów codziennego użytku czy zbioru sztuki art deco warto też zwrócić uwagę na prace m.in.: S. Wyspiańskiego, L. Wyczółkowskiego, K. Laszczki, J. Malczewskiego czy R. Laliqua. W nowym,

sąsiadującym budynku, została udostępniona zwiedzającym multimedialna, nowoczesnie zaaranżowana ekspozycja przedstawiająca 1000 lat bogatej historii Płocka.

Rejs po Wiśle na dwupokładowym statku, po malowniczym odcinku rzeki stanowiącym część Zalewu Włocławskiego.

Zbiornik Włocławski – sztuczny zalew na środkowej Wiśle, powstały w 1970 r. ze spiętrzenia wód na zaporze wodnej we Włocławku. Rozciąga się w górę rzeki aż do Płocka. Zbiornik Włocławski jest największym pod względem powierzchni sztucznym zbiornikiem w Polsce.

Dzień 2

Zwiedzanie najcenniejszych zabytków Płocka.

Wzgórze Tumskie – najstarsza część Starego Miasta, zlokalizowana na wysokim brzegu Wisły, skąd roztacza się wspaniały widok na szeroką dolinę królowej polskich rzek. Wysunięty cypel skarpy stworzył doskonałe miejsce do osadnictwa i obrony. Gród otoczony wałem ziemnym, założony w końcu X w., był głównym ośrodkiem władzy na Mazowszu w czasach pierwszych Piastów. Po utworzeniu w 1075 r. nowej diecezji stał się również siedzibą biskupstwa. Kamienne budowle – katedra i rezydencja władcy – powstały w XI–XII w., kiedy Płock pełnił funkcję stolicy Polski. Pod koniec XIII w. gród został przekształcony w zamek, z rezydencją książąt i murami obronnymi wzniesionymi z cegły. Za Kazimierza Wielkiego został obwiedziony drugim pierścieniem murów z basztami i wysoką wieżą bramną. Z dawnego zamku przetrwał tylko fragment muru i dwie wieże: Szlachecka i Zegarowa, które były powiązane z opactwem benedyktynów. Po przeniesieniu zakonu do Pułtuska w XVIII w., wielokrotnie przebudowywane opactwo pełniło różne funkcje. Obecnie jest siedzibą Muzeum Diecezjalnego.

U podnóża Wzgórza Tumskiego znajduje się przystań statku spacerowego, jachtów i łodzi motorowych oraz molo.

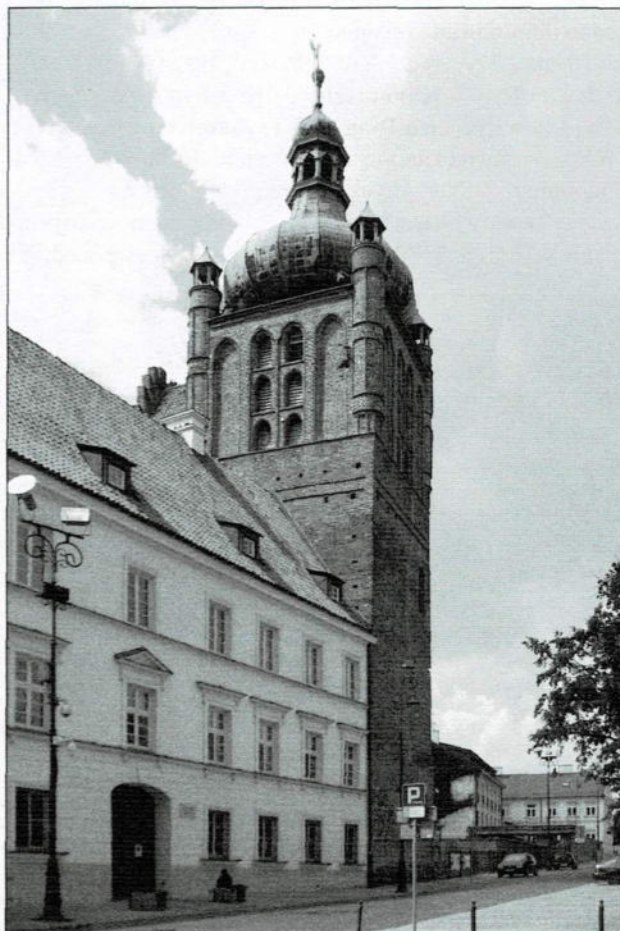
Bazylika katedralna pw. Wniebowzięcia NMP

Pierwsza drewniana katedra powstała prawdopodobnie w XI w. i spłonęła podczas najazdu Pomorzan na Płock. Kolejna romańska świątynia została wzniesiona z ociosanych kamieni z inicjatywy biskupa Aleksandra z Malonne i konsekrowana w 1144 roku. Po pożarze w 1530 r. odbudową w stylu renesansowym kierowali włoscy architekci, pracujący wcześniej na Wawelu, m.in. Bernardolino Gianotti. Na początku XX w. w trakcie gruntownej renowacji, architekt Stefan Szyller usunął barokowe i klasycystyczne elementy i przywrócił świątyni XVI-wieczny wygląd. Dostojne wnętrza katedry pokryte jest bogatą polichromią projektu Władysława Drapiewskiego i kryje ciekawe renesansowe i barokowe ołtarze, nagrobki oraz epitafia. Szczególną uwagę należy zwrócić na Kaplicę Królewską z sarkofagiem władców Polski: Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego. W kruchcie znajduje się kopia słynnych Drzwi Płockich, wykonanych z brązu w Magdeburgu około 1154 r., a wywiezionych na Ruś w czasie jednego z licznych najazdów plemion nadbałtyckich.

(fot. Izabela Rucińska)

Drzwi Płockie w bazylice katedralnej

(fot. Izabela Rucińska)

Płock – Muzeum Diecezjalne i Wieża Zegarowa

(fot. Izabela Rucińska)

Płock – siedziba Towarzystwa Naukowego Płockiego

Muzeum Diecezjalne

Jedno z najstarszych tego typu w Polsce, znajduje się naprzeciwko katedry, w dawnym opactwie benedyktyńskim. W swoich unikatowych zbiorach posiada m.in. wybitne dzieła sztuki średniowiecznego złotnictwa: kielich z pateną Konrada Mazowieckiego i hermę św. Zygmunta – dar Kazimierza Wielkiego oraz rzeźby z XIV – XVI wieku. W drugim, niewielkim budynku obok katedry (z 1903 r., pierwotnej siedzibie muzeum) znajdują się: zbiory archeologiczne, pasy kontuszowe, szaty liturgiczne, rzeźby, malarstwo, rzemiosło artystyczne oraz cenne iluminowane rękopisy.

Najstarszy rynek w Płocku, Plac Narutowicza, to dawny **Rynek Kanoniczny** pełen zabytkowych budynków. Jest wśród nich **Dom pod Trąbami** z przełomu XIV i XV w. – dawna kanonia i seminarium duchowne. Z kolei pod numerem 8, w gotyckiej kanonii z końca XV w., mieści się **Towarzystwo Naukowe Płockie**, jedno z najstarszych w Polsce (1820 r.), a obok znajduje się siedziba

(fot. Izabela Rucińska)

Skansen w Sierpcu

biskupów płockich. Okazały budynek dzisiejszych sądów to dawny **Pałac Biskupi**. Pięknym detalem architektonicznym wyróżnia się **Dom pod Opatrznością** z 1832 r. – siedziba **Biblioteki im. Zielińskich TNP**, która posiada w swoich zbiorach cenne zabytki piśmiennictwa. Po przeciwnej stronie placu znajduje się dawny **odwach** (wartownia wojsk rosyjskich) z 1837 r., obecnie siedziba Miejskiego Oddziału PTTK. Przed nim posadowiono płytę Grobu Nieznanego Żołnierza.

LO im. Marszałka St. Małachowskiego

Założone w 1180 r. przez benedyktynów jako typowa szkoła typu *trivium*, a w 1773 r. przejęta przez Komisję Edukacji Narodowej, jest obecnie **najstarszą szkołą w Polsce** i jedną z najstarszych w Europie. Do dzisiaj zachowało się pochodzące z XIII w. skrzydło szkoły z XV-wieczną gotycką wieżą, w której znajduje się obserwatorium astronomiczne. Wśród znakomitych absolwentów tej szkoły odnajdziemy m.in.: Ignacego Mościckiego (Prezydent II RP), podróżnika Toniego Halika czy Jana Zumbacha – dowódcę legendarnego Dywizjonu 303.

Warto także zobaczyć:

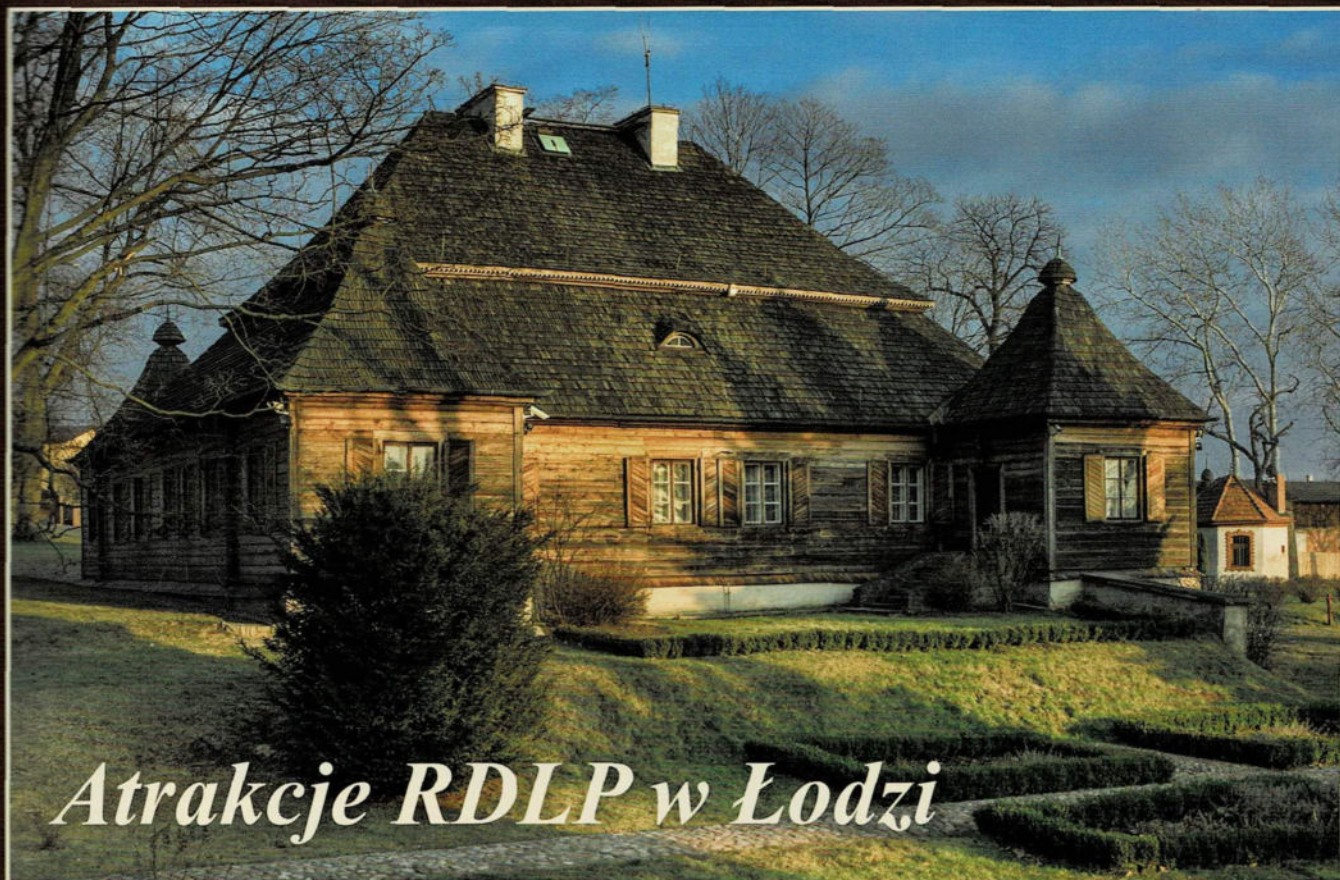
Stary Rynek z ratuszem i Domem Darmstadt – dawnym Hotelem Berlińskim, gdzie mieszkał niemiecki pisarz i kompozytor E.T.A. Hoffmann, prekursor romantyzmu w Europie. W domu zakonnym Zgromadzenia Sióstr Matki Bożej Miłosierdzia znajduje się **Sanktuarium Miłosierdzia Bożego** – z relikwiami św. Faustyny Kowalskiej i obrazem Jezusa Miłosiernego. W południowo-zachodnim narożniku Rynku znajduje się **Kościół Farny pw. św. Bartłomieja** (1356 r.).

Nieopodal Starego Rynku znajduje się **zespół klasztorno-katedralny Mariawitów**, zbudowany na początku XX w. w stylu neogotyckim. W pomieszczeniach klasztornych urządzono Izbę Pamięci o założycielce Kościoła Mariawickiego św. Marii Franciszki Kozłowskiej, a w podziemiach świątyni znajdują się groby św. Marii Franciszki i trzech biskupów Mariawickich.

SIERPC

Na terenie **Muzeum Wsi Mazowieckiej** w Sierpcu odtworzona została typowa dla powłasczeniowej wsi mazowieckiej wieś rządowa. W skansenie znajduje się również kilka samodzielnych zespołów architektonicznych. Zobaczymy tu m.in.: młyn wodny zachowany in situ, karczmę z Sohocina, odtworzony murowany dworek z Bojanowa wraz z parkiem krajobrazowym i sadem; drewniany dwór z Uniszek Zawadzkich, z pięknymi wnętrzami; drewniany kościół z Drażdżewa wraz z dzwonnica, olejarnię czy wiatrak z Zalesia. Całość założenia dopełniają liczne wiejskie zagrody, w których możemy spotkać zwierzęta gospodarskie, a w ogródkach przydomowych tradycyjne warzywa, zioła i kwiaty oraz stare odmiany drzew i krzewów owocowych.

Trasa wiedzie przez Nadleśnictwo Płock.

Atrakcje RDLP w Łodzi

Ożarów – dwór, fot. Paweł Wojtyczka

Wieluń – Brama Krakowska, fot. Paweł Wojtyczka

Gidle – Bazylika Wniebowzięcia Matki Boskiej
fot. Paweł Wojtyczka

Widawka, fot. Katarzyna Krakowska

Warta, fot. Paweł Wojtyczka

Ulica Grodzka przy pl. Narutowicza

ZOO Płock – goral chiński

Płock

fot.
Izabela
Rucińska

Bazylika katedralna

Jarmark Tumski

Ratusz

Warciańskie szlaki Poddębic i Uniejowa

Trasa autokarowo-pieszo-kajakowa: Poddębice (pałac Grudzińskich, Ogród Zmysłów, Pijalnia Wód Geotermalnych) – Zbiornik Jeziorsko – Siedlątków (kościół) – spływ kajakowy rzeką Wartą do Uniejowa – Uniejów (kompleks termalny, zamek, park, Zagroda Młynarska).

PODDEBICE

Miasto nad Nerem, położone na wybrzuszeniu kredowej niecki, około 7630 mieszkańców, siedziba powiatu i gminy miejsko-wiejskiej. Prawa miejskie uzyskały około 1400 r., później traciły je (w końcu XVIII w. i w 1870 r.) i odzyskiwały (1822 r. i 1934 r.).

Od 2010 roku, kiedy to z głębokiego na 2039 m – z pokładów kredy dolnej – popłynęła gorąca woda, miasto dostało nową szansę rozwoju. Woda, która na powierzchni ma temperaturę 71°C, jest używana m.in. do ogrzewania budynków miejskich. Elektrownia geotermalna wraz z jedną z największych w Polsce instalacją solarną sytuują Poddębice wśród liderów w pozyskiwaniu energii z odnawialnych źródeł.

Lecznicze właściwości wody termalnej wykorzystywane są w basenach termalnych położonych przy ul. Mickiewicza 19 (temperatura wody 28–35°C), w pijalni oraz w oddziale balneologicznym poddębickiego szpitala.

Najstarsza część miasta rozciąga się w pasie około 300 m wzdłuż prawego brzegu Neru. Punktem centralnym jest rynek (pl. Kościuszki), z renesansowym kościołem pw. Świętej Katarzyny Męczennicy, który zbudowano na miejscu średniowiecznego grodziska. Na południowy wschód od rynku usytuowany jest renesansowy pałac otoczony zabytkowym parkiem.

Budowę pałacu i kościoła (zaprojektowanych przez muratora Jerzego Hoffmana) rozpoczął w 1610 r. Zygmunt Grudziński – kasztelan kruszwicki, senator, wojewoda rawski, dziedzic Poddębic, a dokończył jego syn Stefan – starosta ujski, pilecki i bolimowski.

Pałac Grudzińskich to jeden z najpiękniejszych zabytków renesansu w centralnej Polsce. Jego obecny kształt zachował wiele oryginalnych XVII-wiecznych rozwiązań. Pierwotnie był to dwukondygnacyjny budynek na planie prostokąta z przylegającą od wschodu pięciokondygnacyjną wieżą-skarbcem, a od zachodu ośmioboczną kaplicą. Pod koniec budowy pałacu została dostawiona do jego bryły loggia, której krzyżowe sklepienie zdobi renesansowa dekoracja. Loggię wieńczy trójkątny szczyt ozdobiony sterczynami.

W połowie XVIII w. kolejni właściciele pałacu dokonali przebudowy strychu na poddasze mieszkalne: dodano boczne szczyty, a w szczycie nad loggią przebito otwory okienne.

Największą zmianę w przestrzenny układ pałacu wprowadził w 1873 r. Napoleon Zakrzewski dobudowując północne skrzydło pałacu, nawiązujące stylem do starej części.

(fot. Ryszard Bonisławski)

Poddębice – pałac Grudzińskich

Ostatnia znacząca zmiana sylwetki pałacu została wprowadzona w połowie XX w., kiedy zmieniono dach wieży ze smukłego ośmiokątnego na baniasty hełm.

Dziś pałacowe pomieszczenia zajmują m.in. Poddębicki Dom Kultury, Społeczne Ognisko Muzyczne, Poddębickie Towarzystwo Regionalne, zaś w kaplicy pałacowej mieści się Izba Regionalna.

Park miejski ma pow. 3,6 ha. Jego zachodnią granicę wyznacza Bulwar nad Nerem. Rosną tu wiekowe i rzadkie okazy drzew, często w grupach – sosna czarna, płacząca wierzba biała, jesion wyniosły czy modrzew. Oprócz pałacu Grudzińskich na jego terenie, w północno-wschodnim narożniku, znajduje się ceglany kościół augsbursko-ewangelicki z 1871 r., wybudowany dla osadników niemieckich, sukienników, którzy napłynęli po 1822 r., kiedy

to Poddębice odzyskały prawa miejskie i zostały włączone do programu uprzemysłowienia Królestwa Polskiego. Kościół otoczony był kiedyś murem, z którego pozostała charakterystyczna dzwonnica bramna zbudowana z białej cegły. Od 2014 roku w budynku kościoła mieści się Pijalnia Wód Termalnych.

Poddębicka **woda termalna** ma charakter wodorowęglanowo-sodowo-wapniowy i jest niskozmineralizowana, jej walorem jest czystość pod względem chemicznym i mikrobiologicznym, neutralne pH = 7, niska twardość. Wpływa korzystnie na przemianę materii i stanowi źródło składników mineralnych organizmu. Wody termalne wykorzystano także w instalacjach i fontannach w Ogrodzie Zmysłów.

Ogród Zmysłów to wydzielona ogrodzeniem część parku, gdzie pięciu zmysłom – wzroku, słuchu, węchu, dotyku i orientacji przestrzennej – dedykowane są rozmaite urządzenia i instalacje, które pobudzają i intensyfikują zmysłowe doznania.

Kościół parafialny pw. św. Katarzyny Męczennicy – późnorennesansowy, usytuowany w najwyższym punkcie miasta, orientowany, pierwotnie jednonawowy – nawy boczne dobudowano w 1895 r. Reprezentacyjna zachodnia fasada zwieńczona jest trójkątnym, charakterystycznym dla renesansu, szczytem. W prezbiterium zachowały się oryginalne sklepienia kolebkowe z lunetami i bogata późnorennesansowa stiukowa dekoracja. Najcenniejszymi pod względem artystycznym elementami wyposażenia są ołtarz główny z przełomu XVII i XVIII wieku, złożony, z rzeźbami świętych: Wojciecha, Stanisława, Barbary i Katarzyny Aleksandryjskiej oraz intarsjowana rokokowa ambona.

Warto zwrócić uwagę na charakterystyczne stare domy z kamienia wapiennego. Zaczęto je wznosić po pożarze, który strawił drewnianą zabudowę Poddębice w 1879 roku. Budulec pochodził z miejscowych kamieniołomów.

ZBIORNIK JEZIORSKO – „SIERADZKIE MORZE”

Jeden z największych zbiorników zaporowych w Polsce (2. jeżeli chodzi o powierzchnię – max. 42,3 km², 4. pod względem pojemności – 202,8 mln m³), 16 km długości, 1,2 do 3,5 km (zależnie od stanu wody) szerokości. W 1986 r. zapora usytuowana między wsiami Skęczniew i Siedlątków przegrodziła nurt Warty. Przy zaporze uruchomiona została (1990 r.) elektrownia wodna o mocy 4,89 MW.

Budowa zbiornika trwała 12 lat – od 1974 r., wiązała się z koniecznością przesiedlenia 504 rodzin i likwidacją 355 zagród wiejskich oraz cmentarza (ekshumacja 1310 grobów).

Przestały istnieć wsie Młyny i Zaspy, a kilkanaście nadwarciańskich wsi zmniejszyło swój obszar. W Popowie droga, która prowadziła kiedyś na most na Warcie, kończy się dziś na tafli wody.

Zbiornik pełni funkcje retencyjne, gospodarcze dla przemysłu i rolnictwa, energetyczne i rekreacyjne. Stał się też ostoją ptaków, miejscem lęgów i odpoczynku na trasach przelotów. W 2008 r. został włączony do obszaru Natura 2000. W południowej części zbior-

nika utworzono rezerwat Jeziorsko. Na terenie zbiornika i przyległych obszarów stwierdzono występowanie około 260 gatunków ptaków, z czego 150 gatunków zakłada tu gniazda. Do cenniejszych gatunków, jakie możemy tu spotkać, należą: batalion, rybitwa białoczelna, rybitwa białowąsa, rybitwa rzeczna, kormoran czarny, czapla biała, czapla siwa, gęgawa, ohar, perkoz dwuczuby, bączek, rycyk, krwawodziób, brzegówka i remiz. Ptaki wędrowne goszczące tu przelotnie to m.in.: gęś zbożowa, łabędź krzykliwy, gęś gęgawa, płaskonos, krakwa biegus zmienny, bocian czarny, cyraneczka, czernica, żuraw, czajka. Występuje tu też wiele gatunków płazów, a także bobry europejskie.

Jeziorsko jest płytkie – ma średnio (zależnie od spiętrzenia wody) 1,7–4,8 m głębokości. To powoduje zarastanie zbiornika. Szczególnie szybko postępuje sukcesja wierzby.

SIEDLĄTKÓW

Jedną z częściowo zalanych przez wody Zbiornika Jeziorsko wsi jest Siedlątków. Źródła pisane i znaleźiska archeologiczne zaświadczać, że istniał już w XIV wieku. W latach 60. XX w. archeolodzy odkopali pozostałości gródka rycerskiego – piwniczkę i fragmenty kwadratowej (6 x 6 m) wieży z drewna dębowego. Wieża była obwałowana i otoczona fosami. Znalaziono też hełm i zbroję (kirys) oraz kuźnię. To stanowisko archeologiczne jest dziś na dnie zalewu. **Siedlątków** ma też w swojej historii okres (około 200 lat – od drugiej połowy XV wieku do XVII wieku), kiedy posiadał prawa miejskie. W tym czasie powstał drewniany kościół pw. św. Marka Ewangelisty, zastąpiony po 1683 r. kościołem murowanym.

Kościół pw. św. Marka Ewangelisty usytuowany jest w miejscu, które miała pokryć woda zalewu. Rozważano rozebranie zabytkowej budowli i przeniesienie jej na wyżej położony teren. Zwyciężyła koncepcja pozostawienia kościoła tam, gdzie został zbudowany, i odgródzenia go od jeziora ponad siedmiusetmetrowym betonowo-piaskowym wałem i falochronem w kształcie podkowy. Zaprojektowano też system odwadniany. Dzięki temu zostało stworzone wyjątkowe miejsce

(fot. Ryszard Bonisławski)

Splyw kajakowy na Warcie

– cypel, którego poziom gruntu jest niżej niż tafla otaczająca go wody, a w jego centrum wznosi się otoczony pierścieniem drzew malowniczy kościół i plebania. Można po schodkach wejść na koronę wału i poczuć się jak w Holandii, zwłaszcza w okresie od kwietnia do czerwca i latem, kiedy napełnienie zbiornika jest największe (poziom wody zbiornika zmienia się w ciągu roku o około 5 m).

Kościół jest niewielki, wzniesiony z kamienia polnego i cegły (obecnie otynkowany). Okala go mur z kamienia polnego z ceglanyimi słupkami. W ogrodzeniu znajduje się dzwonnica bramna z trzema dzwonami. Późnorennesansowa jednonawowa orientowana świątynia została zbudowana jako dwuprzęsłowa, później dobudowano trzecie przęsło. Prostokątne prezbiterium ma kolebkowo-krzyżowe sklepienie ze skromną dekoracją.

W ołtarzu głównym znajduje się otoczony kultem obraz Matki Boskiej Siedlątkowskiej (kopia XVII-wiecznego obrazu, który spłonął w pożarze w 1957 r.). W prawym bocznym XVII-wiecznym późnorennesansowym ołtarzu umieszczono obraz przedstawiający św. Izydora – patrona rolników.

W kościele jest też rzeźba św. Nepomucena oraz zabytkowe przedmioty i szaty liturgiczne z XVII–XIX w. W podziemiach znajduje się grób Adama Bolesława Jabłkowskiego herbu Wczele, miejscowego dziedzica, który zginął w powstaniu styczniowym, w kruchcie wmurowana jest poświęcona mu tablica.

Kościół w Siedlątkowie jest siedzibą najmniejszej w Polsce parafii liczącej 125 osób (32 domy). Od 20 lat proboszczem jest ks. Grzegorz Czaja, który żartuje, że tak długo żyje w depresji. Dzięki swojej pracowitości, otwartości i pomysłowości doprowadził do rozkwitu zaniedbanej wcześniej parafii, odrestaurował powierzony sobie zabytek, zgromadził wokół niego różnorakie wspólnoty. Między innymi został kapelanem rybaków i corocznie gości pielgrzymujących do MB Siedlątkowskiej przedstawicieli Związku Producentów Ryb. Udziela też wielu ślubów i chrzci dzieci spoza parafii – z całej Polski, a nie rzadko z różnych stron świata.

Dochodząc do kościoła po prawej stronie pod świerkami można zobaczyć pozostałości po dawnych wiejskich siedliskach – kapliczkę i studnię.

Na wschód od kościoła stoi pomnik poświęcony patronowi myśliwych – św. Hubertowi, wzniesiony przez myśliwych Okręgu Sieradzkiego w 80. rocznicę powstania Polskiego Związku Łowieckiego.

UNIEJÓW

Miasto rozłożone nad Wartą na jej prawym brzegu. Siedziba gminy, około 3000 mieszkańców. Jest najstarszym miastem na szlaku – prawa miejskie otrzymał około 1285 r. Najlepsze czasy dla Uniejowa to druga połowa XIV w. i wiek XV, kiedy to biskupi gnieźnieńscy zbudowali na lewym brzegu rzeki rezydencję – zamek obronny. W XV i XVI w. nastąpił rozwój rzemiosła i handlu. Okres prosperity zakończyły wojny szwedzkie. W czasie rozbiorów miasto najpierw było pod władaniem Prus, potem w Księstwie Warszawskim, a na koniec w Królestwie Polskim. W 1870 r. w ramach represji

po powstaniu styczniowym Uniejów został pozbawiony praw miejskich. Odzyskał je w 1919 r.

W Uniejowie także można zaobserwować charakterystyczne budynki z miejscowego kamienia wapiennego (opoki). Są to zazwyczaj domy mieszkalne zbudowane w XIX i XX w, jednak w XXI w. w nawiązaniu do regionalnej tradycji zbudowano z opoki budynki usługowe, w których odbywają się Jarmarki Produktów Regionalnych.

W latach 60. i 70. XX w. przy okazji poszukiwań złóż ropy naftowej i gazu ziemnego na Niżu Polskim odkryto obecność wód termalnych. W 1978 r. w Uniejowie na głębokości ponad 2000 m dowiercono się do zbiornika gorącej solanki. Mieszkańcy miasta dostrzegli potencjał tego odkrycia i założyli Fundację na rzecz Zagospodarowania Wód Termalnych – Uzdrawisko Uniejów, co zaowocowało najpierw otwarciem „Geotermii Uniejów” – zakładu ciepłowniczego wykorzystującego wyłącznie odnawialne źródła energii (w tym 30% energii pochodzi z wód geotermalnych), a w 2008 r. otwarciem kompleksu rekreacyjno-leczniczego „Termy Uniejów”. W 2012 r. miasto uzyskało status uzdrowiska.

W Uniejowie znajdują się 3 odwierty geotermalne o głębokości 2031–2254 m. Sięgają one złóż z okresu dolnej kredy. Woda ma temperaturę na powierzchni 68°C, wypływa pod ciśnieniem 2,6 atm. Jest to solanka chlorkowo-sodowa z licznymi domieszkami mineralnymi (m.in. jodki i fluorki) o udokumentowanych właściwościach leczniczych.

Zamek arcybiskupów gnieźnieńskich wzniesiono w latach 1360–1365 na lewym brzegu Warty, gdzie wcześniej była drewniana warownia, zniszczona w 1331 r. przez Krzyżaków. Zamek w swej historii pełnił funkcje obronne i rezydencjalne, był miejscem zjazdów duchowieństwa, mieścił skarbiec, kościelne archiwum i więzienie. Gotycki zamek został zbudowany z cegły na planie prostokąta 24 x 29 m na osi wschód-zachód. Budynek mieszkalny usytuowano od strony zachodniej, od wschodu przylegała doń kaplica. Do zamykającego dziedzińca od strony wschodniej muru dobudowano na zewnątrz 25-metrową cylindryczną wieżę o średnicy 9 m, zamek otoczono fosami. Fortyfikacje okazały się niewystarczające, bo w 1381 r. zamek został zdobyty w lokalnym konflikcie. W XV i XVI wieku zbudowano mury zewnętrzne i trzy czworoboczne baszty – dwie

(fot. Ryszard Bonisławski)

Zamek w Uniejowie

narożne od zachodu i bramną od południa. Te obronne elementy są jeszcze dziś czytelne, mimo że kolejne przebudowy zmieniły charakter i bryłę budowli. W 1525 r. pożar zniszczył zamek. Odbudowany został przez starostę Stanisława z Gomolina w stylu renesansowym. Do północno-wschodniego narożnika gotyckiego muru dobudowano na zewnątrz budynek łączący wieżę bramną z walcowatym stołpem, który podwyższono o jedną kondygnację. W 1. połowie XVII w. biskupi Jan Wężyk, a po nim Maciej Łubieński powiększyli zamek dobudowując od południa skrzydło i częściowo zabudowując międzymurze od strony północnej. W wystroju architektonicznym pojawiły się wczesnobarokowe elementy. Budowla z warownego zamku została przekształcona w rezydencję prymasowską. Ostateczny kształt uzyskał zamek, kiedy należał do rodziny Tollów – od 1836 r. do końca I wojny światowej. W 1848 r. rozebrano zachodni zewnętrzny mur między basztami i w międzymurzu zbudowano na poziomie pierwszego piętra taras, z którego symetrycznie usytuowane po obu jego stronach schody prowadzą do założonego przez Aleksandra Tolla parku. Dziś w zamku znajduje się hotel i restauracja.

Park zamkowy został założony w latach 1860–1870, zaprojektowany w duchu romantyzmu jako angielski ogród krajobrazowy. Zajmuje powierzchnię około 32 ha. Rozciąga się na północny zachód od zamku. W bezpośrednim sąsiedztwie rezydencji kompozycja zieleni była symetryczna i uporządkowana. Na osi zachodniej elewacji szerokie schody sprowadzają ze skarpy sztucznego wzgórza, na którym usytuowany jest zamek. Oś ta wyznacza kierunek głównej alei parkowej. Im dalej od zamku, tym swobodniej kształtowane były alejki i grupy roślin. Wykorzystano walory krajobrazowe terenu – starorzecze Warty, kanał Ulgi oraz leśny drzewostan. Aleja główna jak i aleja okrężna, która nieregularną elipsą rozciąga się w kierunku północnym, były obsadzone z obu stron drzewami. Obecnie układ kompozycyjny parku jest mało czytelny. Wiele starych drzew wycięto, zwłaszcza w czasie wojen, w ich miejsce wyrosły samosiewy. Jednak sporo z posadzonych w XIX wieku drzew, gatunków zarówno rodzimych, jak i egzotycznych, przetrwało do dziś. W parku można odnaleźć m.in.: kłęk kanadyjski, orzech czarny, dąb kaukaski, cypryśnik błotny i jarząb szwedzki. Są tu też pomniki przyrody: dąb szypułkowy, kasztanowiec zwyczajny i buk zwyczajny.

Termy Uniejów położone są na południe od zamku w sąsiedztwie zamkowego parku. Głównym elementem kompleksu są baseny – otwarte i kryte – z wodą geotermalną o temperaturze 28–36°C. Są tu: basen pływakki, basen solankowy z hydromasażem, basen dla dzieci, basen wewnętrzny z częścią ogólną i dziecięcą. Łączna powierzchnia tafli wody to niespełna 1500 m². Zapewniono dodatkowe atrakcje – zjeżdżalnie wodne, wyspę jacuzzi, „rwącą rzekę”. W strefie saun skorzystać można m.in.: z łaźni tureckiej, bani i łaźni aromatycznej. Na piętrze nad basenem wewnętrznym usytuowano część gastronomiczną kompleksu, a w podziemiach część klubu (klub taneczny i kręgielnię).

Kolegiata pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii

Panny została zbudowana na prawym brzegu Warty w 1349 r. Fundatorem był arcybiskup Jarosław Bogoria Skotnicki, ten sam, z którego inicjatywy powstał murywany zamek. Świątynię konsekrowano w 1365 r.

Jest to jednonawowy gotycki kościół, przebudowany w XVI wieku. W czasie działań wojennych w 1939 r. świątynia uległa znacznym zniszczeniom. W pożarze spłonął dach i zawaliło się sklepienie w zachodniej części kościoła. Zaraz po wojnie kolegiata została odbudowana. Zachowało się oryginalne gotyckie prezbiterium i część sklepień krzyżowo-żebrowych. Z dawnego wyposażenia ocalały XVII-wieczne ołtarze boczne oraz w lewej bocznej kaplicy wspaniała sarkofag z 1667 r. bł. Bogumiła z Dobrowa w formie tumbi z czarnego marmuru, na której spoczywa sporządzona z brązu rzeźba przedstawiająca półleżącego biskupa z uniesioną w geście błogosławieństwa dłoń.

Na teren kościoła wchodzi się przez bramę w 25-metrowej, czterokondygnacyjnej wieży-dzwonnicy. Pochodzi ona z przełomu XIX i XX w., zbudowana została w stylu neorenesansowym. Wieńczy ją kopulasty hełm, wysmuklony, przechodzący w sygnaturkę zakończoną krzyżem.

Istnieje legenda, według której obie gotyckie budowle – kościół i zamek – budownicy połączyli tunelem przechodzącym pod dnem Warty.

Zagroda Młynarska. Idąc na południe drogą wzdłuż ulicy Zamkowej, można przejść pod jezdnią drogi krajowej nr 72 na oddzielone od rzeki wałem nadwarciańskie łąki, aby po około 500 m dojść do Zagrody Młynarskiej. Oddany do użytku w maju 2012 r. niewielki skansen, który z założenia łączy funkcje wystawienniczo-eduka-

(fot. Izabela Rucińska)

Zagroda Młynarska w Uniejowie

cyjne i komercyjno-usługowe, gromadzi cztery zabytkowe obiekty z terenu woj. łódzkiego. Są to:

- wiatrak koźlak z 2. połowy XIX w. ze wsi Zbylczyce, gm. Świnice Warckie. Po przeniesieniu na teren skansenu wiatrak odbudowano, pokryto gontem świerkowym, brakujące elementy zostały zrekonstruowane lub „pożyczone” z innych, zdemontowanych wiatraków. Wyremontowano urządzenia młyńskie i, jak dawniej, można go dziś obrócić do wiatru, wprawić w ruch urządzenie młyńskie i mleć zboże. W wiatraku znajduje się muzeum młynarstwa. Można je zwiedzać po wcześniejszym umówieniu się.
- wiatrak koźlak pochodzący z Chorzepina, gm. Świnice Warckie. Ten obiekt adaptowano na oryginalny hotel, w którego wnętrzu oglądać można urządzenia napędowe młyna.
- dwór drewniany z lat 80. XIX w., przeniesiony z miejscowości Nagórki, gm. Grabów. Zbudowany w konstrukcji sumikowo-łątkowej, kryty gontem świerkowym, szalowany. Układ desek szalowa-

nia imituje boniowanie. Od zachodu drewniany dwór posiada dobudówkę z kamienia wapiennego. W zabytkowym dworze urządzone pokoje hotelowe.

- chałupa ze Skotnik, gm. Zgierz, z połowy XIX w. o konstrukcji sumikowo-łątkowej, z narożami łączonymi na „jaskółczy ogon”, kryta strzechą słomianą. W jej wnętrzu znajduje się piec do wypieku chleba. Mieści się tu karczma, w której podają potrawy regionalne.

Na terenie skansenu zbudowano też dwie kopie obiektów zabytkowych:

- budynek inwentarski z kamienia wapiennego i czerwonej cegły, kryty dachówką ceramiczną – kopia budynku z ul. Bł. Bogumiła 56 w Uniejowie.
- stodoła w konstrukcji sumikowo-łątkowej, kryta słomianą strzechą – kopia XIX-wiecznej stodoły ze wsi Besiekiery, gm. Grabów. W stodole znajduje się ekspozycja bryczek oraz narzędzi stolarskich i ciesielskich.

Szlak wiedzie przez Nadleśnictwo Podębcice.

Opracowanie Katarzyna Krakowska

Szlakiem przedborskiej Pilicy

Trasa kajakowo-pieszno-rowerowa: spływ kajakowy rzeką Pilicą (Ciemietniki – Chalupy) – przejazd rowerami (Ciemietniki – Bobrowniki – Kolonia Mrowina – Łapczyzna Wola – Dobromierz – Józefów – Stara Wieś).

PRZEDBORSKI PARK KRAJOBRAZOWY

Park leży na terenie dwóch województw: łódzkiego i świętokrzyskiego. Zajmuje on najcenniejsze przyrodniczo fragmenty Pasma Przedborsko-Małogoskiego – będącego geomorfologiczną osią parku wraz z doliną rzeki Pilicy. Najwyższym wzniesieniem w parku i jednocześnie najwyższym naturalnym wzniesieniem województwa łódzkiego jest góra „Fajna Ryba” – 347 m n.p.m.

(fot. z arch. PPK)

Przedborski Park Krajobrazowy

Lasy zajmują około 64% powierzchni Parku. Na uwagę zasługuje udział jodły w wielogatunkowych drzewostanach, a także stanowiska cisa w rezerwach „Oleszno” i „Czarna Różga”. Na nasłonecznionych zboczach wzniesień Pasma Przedborsko-Małogoskiego występują murawy kserotermiczne oraz ciepłolubne zarośla z udziałem tarniny, kaliny, róż, głogu, derenia świdwy, ligustru i jałowca (rezerwat „Murawy Dobromierskie”). Na terenie rezerwatu torfowiskowego „Piskorzaniec” występuje paproć wodna – salwinia pływająca, natomiast w rezerwacie „Bukowa Góra” naturalne stanowiska mają liczne storczyki m.in.: obuwik pospolity. Rzadkie zwierzęta to: ryby – koza, różanka i piekielnica; ptaki – bielik, bąk, błotniak zbożowy, orlik krzykliwy; ssaki – rzęsorek rzeczek oraz smużka.

PILICA

Przez wschodnią część województwa łódzkiego płynie najdłuższy, lewobrzeżny dopływ Wisły a jednocześnie druga pod względem wielkości rzeka w regionie łódzkim – Pilica. Nazwa rzeki pochodzi od słowa „pilić” tzn. szybko coś robić, ponaglać, śpieszyć się. W nazwie kryje się wiele prawdy o rzece. W górnym odcinku, Pilica ma znaczny spadek wynoszący 5‰. Wypływa z obszaru Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej, z wysokości 346 m n.p.m., na zachód od średniowiecznego

(fot. Katarzyna Krakowska)

Pilica wiosną

miasta Pilica. Całkowita długość rzeki to 319 km, z czego na województwo łódzkie przypada 170 kilometrowy odcinek. Rzeką na całej swej długości jest nieuregulowana co znacznie podnosi jej walory przyrodnicze. Częściowo naturalny wygląd doliny został zmieniony przez budowę w latach 70. XX w. Zbiornika Sulejowskiego. Pilica jest jedyną rzeką w Polsce, której jest poświęcony skansen.

CIEMIĘTNIKI

Niewielka miejscowość w województwie świętokrzyskim leżąca nad rzeką Czarną zwaną również Czarną Włoszczowską – największym prawobrzeżnym dopływem Pilicy. Rzeką odwadnia znaczne obszary Przedborskiego Parku Krajobrazowego i jest dość osobliwym ciekim składającym się z 3–4 rzek mających własne nazwy (Czarna Pilczycka, Czarna Mieczyńska, Nowa Czarna, Potok Borowa). Wszystkie rzeki mają wody ciemniejsze od wód Pilicy, co związane jest z wypłukiwaniem dużych ilości związków humusowych z obszarów torfowisk, występujących w ich dolinach.

Przedborski Park Krajobrazowy, mapa skala 1:40 000, Łódź 2017.

BOBROWNIKI

Niewielka miejscowość w województwie świętokrzyskim leżąca nad rzeką Pilicą. Z mostu na rzece rozpościera się malowniczy widok na rezerwat Bukowa Góra w Przedborskim Parku Krajobrazowym.

KOLONIA MROWINA

Przejeżdżając przez wieś warto zwrócić uwagę na kapliczkę słupową z figurą św. Jana Nepomucena z połowy XVIII wieku.

ŁAPCZYNA WOLA

We wsi znajdują się murowane ruiny zboru ariańskiego z XVII wieku. Budowla wykonana z kamienia z dodatkiem cegły umiejscowiona jest na wzgórzu porośniętym brzozaami obok remizy strażackiej. Arianie, czyli bracia polscy, wyłonili się z rozpadu wspólnoty kalwińskiej pod koniec XVI wieku.

http://kielce.wyborcza.pl/kielce/1,47262,8089715,Odkrywamy_Swietokrzyskie__Lapczyzna_Wola.html?disableRedirects=true

(fot. Katarzyna Krakowska)

Rezerwat Murawy Dobromierskie – Przedborski Park Krajobrazowy

REZERWAT MURAWY DOBROMIERSKIE

Jest to rezerwat stepowy pochodzenia antropogenicznego utworzony na powierzchni 36 ha w 1989 roku. Rezerwat obejmuje wzgórza zbudowane z górnourajskich wapieni płytowych porośnięte murawami i zaroślami kserotermicznymi. Do najcenniejszych gatunków

(fot. Katarzyna Krakowska)

Obuwik pospolity

flory porastających rezerwat należą m.in.: zawilec wielkokwiatowy, wiśnia karłowata, goryczuszka orzęsiona, dziewięciśl bezłodygowy, pierwiosnek lekarski, aster gawędka. Z rezerwatu rozciąga się malownicza panorama w kierunku południowym.

Przedborski Park Krajobrazowy, mapa skala 1:40 000,

Łódź 2017.

REZERWAT BUKOWA GÓRA

Rezerwat „Bukowa Góra” to najstarszy z rezerwatów na terenie Przedborskiego Parku Krajobrazowego, utworzony w 1959 roku dla zachowania płatu lasu naturalnego na podłożu węglanowym. Występują tutaj trzy zespoły lasu bukowego: ciepłolubna nawapienna buczyna storczykowa, żyzna buczyna sudecka i kwaśna buczyna niżowa. Przeciętny wiek drzewostanu wynosi 155 lat. W runie spotkać można takie rzadkości jak: lilia złotogłów, zawilec wielkokwiatowy, wawrzynek wilczełyko, gnieźnik leśny, żłobik koralowaty, buławnik czerwony, buławnik wielkokwiatowy, kruszczyk szerokolistny, kruszczyk rdzawoczerwony, obuwik pospolity.

GÓRA KRZEMYCZA

Wzgórze zbudowane z piaskowców kredowych pokryte jest mozaiką pól i różnych typów lasów. Jest to również obszar źródłiskowy rzeki Rybnicy.

FAJNA RYBA

Najwyższe na terenie województwa łódzkiego naturalne wzniesienie (347 m n.p.m.). Ze szczytu rozpościera się widok na przedpole Gór Świętokrzyskich.

Opracowanie Krzysztof Paweł Woźniak

Po górach i dolinach

Trasa autokarowo-kajakowa: Gidle (Sanktuarium MB) – spływ kajakowy rzeką Pilicą (Krzetów – Przedbórz) – Góra Kamięńsk (wjazd kolejką krzeselkową, elektrownia wiatrowa, zjazd torem saneczkowym) – Kleszczów (tarasy widokowe, Solpark).

GIDLE

Gidle znane są przede wszystkim dzięki sanktuarium pod wezwaniem Wniebowzięcia Matki Boskiej. Jego początki wiążą się z cudownymi wydarzeniami związanymi ze znalezieniem przez miejscowego rolnika Jana Czczeka, w ziemi podczas orki, niewielkiego, kamiennego posążka Matki Bożej. Zbudowany w tym miejscu w latach 1632–1644 kościół i związany z nim klasztor oo.. Dominikanów stał się, pod względem liczby pielgrzymów, drugim po Częstochowie miejscem kultu maryjnego. Dowody kultu Matki Boskiej Gidelskiej znaleziono m.in. na Ukrainie, Węgrzech, w północnych Włoszech. Do Gidel pielgrzymowali zwłaszcza potrzebujący pomocy duchowej. Przechowywane w klasztorze dwa stoły dębowe wykonane zostały na okoliczność odwiedzin sanktuarium przez króla Jana III Sobieskiego, który

(fot. D. Sommerfeld)

Zawilec wielkokwiatowy

„DOJO” W STAREJ WSI

Centrum Japońskich Sportów i Sztuk Walki „DOJO” w Starej Wsi. To unikatowy na skalę światową obiekt zrealizowany zgodnie z kanonami architektury japońskiej w polskim krajobrazie. Jest największym na świecie ośrodkiem przeznaczonym do specjalistycznego treningu dalekowschodnich sztuk i sportów walki.

Trasa wiedzie przez Nadleśnictwo Przedbórz.

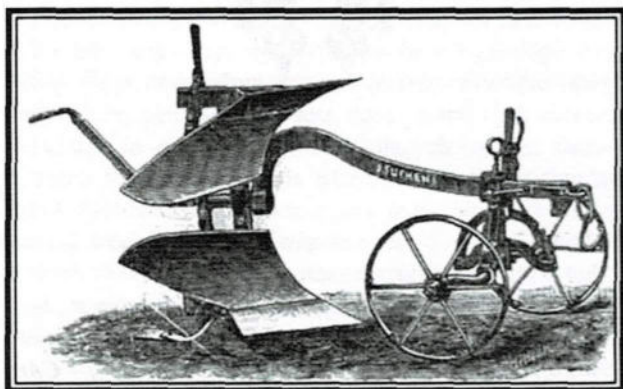

modlił się w nim w drodze pod Wiedeń. Wnętrze wczesnobarokowej świątyni przyciąga uwagę bogatą dekoracją w stylu tzw. renesansu lubelskiego. Wytlaczane z szablonów elementy tworzą na sklepieniach dekoracyjną siatkę. Na ścianach zakrystii kościoła, kaplicy i zabudowań klasztornych zobaczyć można serię obrazów dewocyjnych, ilustrujących cuda dokonane za wstawiennictwem Matki Boskiej Gidelskiej. Zachowanych 85 obrazów stanowi znakomite źródło wiedzy o życiu społeczeństwa staropolskiego. Przy klasztorze znajduje się też założona w 1624 r. biblioteka gromadząca kilka tysięcy druków. Przedmiotem kultu jest zaledwie 9-centymetrowa figurka, która ukoronowana w 1923 r. jest zarazem najmniejszym w świecie koronowanym wizerunkiem Matki Bożej. Co roku, w pierwszą niedzielę maja odbywa się w Gidlach obrzęd tzw. kąpielki, czyli poświęcenie wina

(fot. ze zbiorów autora)

Matka Boska Gidelska, olejodruk, lata 20. XX w.

(fot. ze zbiorów autora)

Plug dwuskibowy Józefa Sucheniego (z katalogu firmowego, 1913)

(fot. Wikipedia Commons, repozytorium wolnych zasobów)

Dyplom wystawy paryskiej dla Józefa Sucheniego

poprzez zanurzenie w nim figurki. Tradycja ta upamiętnia cudowne odzyskanie wzroku przez rodzinę Czeczka po przemyciu oczu wodą, w której obmyto statuetkę.

Gidle zapisały się też pięknie w historii mechanizacji rolnictwa, a to za sprawą Józefa Sucheniego, który w 1871 r. założył warsztat kowalski, przekształcony wkrótce w fabrykę narzędzi rolniczych, znaną jako „Fabryka Pługów i Narzędzi Rolniczych Józef Sucheni w Gidlach”. Sucheni był konstruktorem pługa „Piorun”, przeznaczonego dla niewielkich gospodarstw chłopskich. W 1878 r. pług został nagrodzony medalem III klasy na międzynarodowej wystawie w Paryżu, a cztery lata później najwyższym, srebrnym medalem na wystawie rolniczej w Warszawie. Następne lata przyniosły kolejne laury. Prosta, lekka i tania w produkcji konstrukcja sprawiła, że „Piorun” stał się jednym z najpopularniejszych polskich narzędzi rolniczych.

PRZEDBÓRZ

Przedbórz – niewielkie dziś miasto, a niegdyś ulubione miejsce pobytu króla Władysława Jagiełły, często polującego w okolicznych lasach. W 1823 r. uruchomiono tu dużą manufakturę sukna, pierwszą w Królestwie Polskim z udziałem kapitału zagranicznego (Wojciech Lange i John Cockerill z belgijskiego Liège). Kamień ciosowy, wydobywany wówczas w pobliskiej Górze Majowej posłużył do wyłożenia chodników na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie i umocnienia brzegu Wisły od Solca do Zamku Królewskiego.

(fot. Ryszard Bonisławski)

Przedbórz – kościół pw. św. Aleksego

GÓRA KAMIENSK

Góra Kamięnsk, to najwyższe wzniesienie (386 m n.p.m.) w Polsce środkowej. Powstała jako zewnętrzne zwałowisko Kopalni Węglu Brunatnego Bełchatów. Na szczycie, od 2007 r. czynna jest elektrownia wiatrowa. Piętnaście 85-metrowych masztów dźwiga 15 turbin o mocy 2 megawatów każda. Napęd każdej z nich daje wirnik z trzema śmigłami po 47 m długości. Obszar województwa łódzkiego znajduje się w strefach określanych jako bardzo korzystne i korzystne pod względem siły energetycznej wiatrów, a znaczne wzniesienie Góry Kamięńskiej ponad okoliczne tereny jest dodatkowym atutem. Zimą i latem stoki wykorzystywane są do celów sportowych i rekreacyjnych (sztucznie naśnieżane i oświetlane trasy zjazdowe, kolejka krześlkowa, wyciągi; trasy rowerowe, letni tor saneczkowy).

Opracowanie Izabela Rucińska

Lnianym szlakiem

Trasa autokarowo-kajakowa: Guzów (pałac Sobańskich) – Żyrardów (Muzeum Lniarstwa, Osada Fabryczna) – Bolimów (zakład garcarski Konopczyńskich) – Bednary (Browar Bednary) – Niepokalanów (Sanktuarium i tereny klasztorne) – Żelazowa Wola (Dwór i park F. Chopina) – Kompina – spływ kajakowy rzeką Bzurą.

GUZÓW

Na wschód od Bolimowa, przy trasie nr 50 Sochaczew-Żyrardów, znajduje się niewielka miejscowość Guzów. Jej początki sięgają XIV w., zaś pierwszy drewniany dwór powstał tu w 1599 roku. Pałac w obecnej formie – w stylu neorenesansu francuskiego – powstał w 1895 r. z rok wcześniej wybudowaną kaplicą i założeniem parkowym z fundacji Feliksa Sobańskiego. Była to jednak stopniowa przebudowa, bowiem jeszcze w 1865 r. 16-letni wówczas Józef Chełmoński narysował ołówkiem widok pałacu od strony ogrodu, który swym wyglądem przypominał budynek z czasów Ogińskich. Nota bene to tutaj urodził się w 1765 r. Kleofas Michał Ogiński – przyszły kompozytor słynnego *Poloneza a-moll „Pożegnanie Ojczyzny”*. Jego pomnik (autorstwa Andrzeja Renesa) stoi przed pałacem. Obecnie pałac wraz z parkiem wrócił do rodziny Sobańskich i są w trakcie restauracji.

Obok pałacu znajduje się zadbana kaplica i park w stylu włoskim – należące do parafii Guzów.

Na tyłach pałacowego parku znajduje się zbiorowa mogiła żołnierzy – ofiar ataku gazowego – z okresu I wojny światowej.

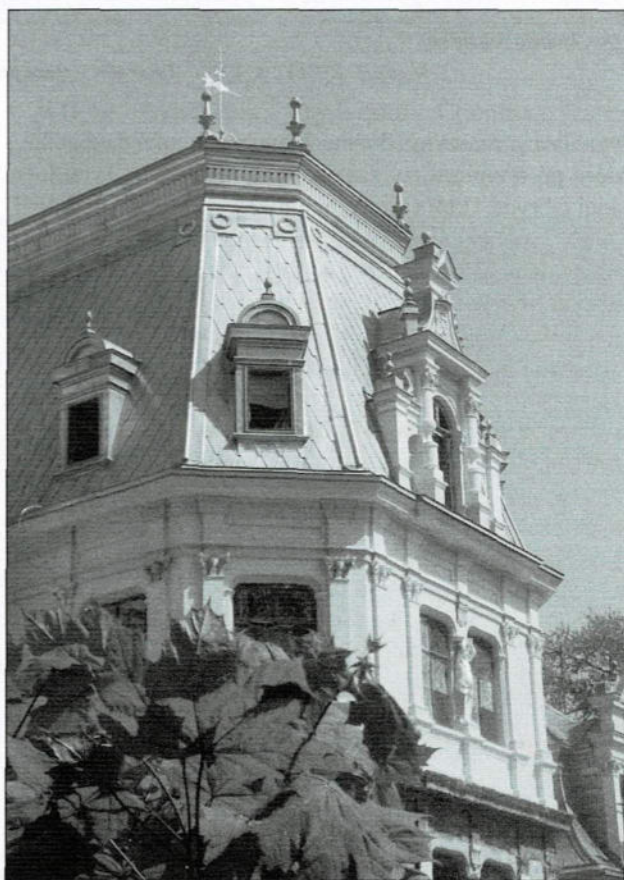
ŻYRARDÓW

Powstanie i rozwój miasta wiąże się z lokalizacją na tym terenie na początku XIX wieku fabryki lniarskiej. Nazwa miasta pochodzi od nazwiska utalentowanego francuskiego inżyniera Filipa de Girarda, pierwszego technicznego dyrektora zakładu, a zarazem

KLESZCZÓW

Taras widokowe w Kleszczowie, znajdują się niepełna 10 km na zachód od Góry Kamięńskiej. Można podziwiać z nich jedyny na terytorium Polski obiekt widziany z kosmosu. „Największa dziura w Europie”, czyli Kopalnia Węglu Brunatnego Bełchatów ma wyrobiska sięgające 300 m poniżej powierzchni gruntu. Dopełnieniem widoku są ogromne kominy elektrowni bełchatowskiej, największej w świecie opalanej węglem brunatnym. Rocznie produkuje ona 20% ogółu energii wytwarzanej w kraju.

Trasa wiedzie przez Nadleśnictwo Radomsko.

(fot. Izabela Rucińska)

Pałac w Guzowie – detal

(fot. Izabela Rucińska)

Żyrardów – stara przędzalnia w nowej odsłonie

wynalazcy maszyny do mechanicznego przędzenia lnu, którą po raz pierwszy zastosowano właśnie w żyrardowskiej fabryce, i która zrewolucjonizowała proces produkcji. Okres największego rozwoju i rozbudowy Żyrardowa przypada na drugą połowę XIX w., kiedy to żyrardowska fabryka trafiła w ręce dwóch niemieckich przemysłowców – Karola Hiellego i Karola Augusta Dittricha. To za ich sprawą fabryka w krótkim czasie stała się jednym z największych i najnowocześniejszych zakładów lniarskich ówczesnej Europy. Wokół fabryki, na powierzchni 36 ha, powstała też specjalnie zaprojektowana osada fabryczna, stanowiąca dziś unikatowe w swym charakterze, centrum współczesnego Żyrardowa.

Na osadę fabryczną składa się osiedle murowanych z czerwonej cegły domów dla robotników, dzielnica willowa dla kadry kierowniczej i właścicieli fabryki, a także szereg budynków użyteczności publicznej – kościoły, szkoły, przedszkole, szpital, reursa, dom kultury, a także pralnia i łaźnia miejska. Regularna siatka ulic, dużo zieleni, wyraźny podział na część mieszkaniową oraz przemysłową – to najbardziej charakterystyczne elementy XIX-wiecznego Żyrardowa, stanowiące o rzeczywistym spełnieniu postulatów idealnego miasta przemysłowego przełomu wieków. Do czasów nam współczesnych zachowało się blisko 95% pierwotnej zabudowy, która w większości przypad-

ków wciąż pełni nadane jej przez budowniczych funkcje. Poszczególne zabytkowe obiekty stanowią o całości zachowanego w bardzo dobrym stanie unikalnego na skalę europejską modelowego układu urbanistycznego.

XIX-wieczna Osada Fabryczna w Żyrardowie uzyskała status Pomnika Historii decyzją Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Bronisława Komorowskiego, z dnia 4 stycznia 2012 roku.

<http://www.muzeumzyrardow.pl/>, <http://www.visit.zyrardow.pl/pol/miejsce/23-Muzeum-Lniarstwa-im-Filipa-de-Girarda>

BOLIMÓW

Dawne miasteczko (prawa miejskie uzyskało przed 1370 r., utracone w 1870 r.), zachował się miejski układ urbanistyczny, z rynkiem i odchodzącymi od niego promieniście ulicami. Przy ul. Farnej odnajdziemy wiele przykładów starego budownictwa drewnianego z XIX w. oraz dawną synagogę (posterunek policji). Ciekawe są tutejsze późnorennesansowe kościoły: parafialny św. Trójcy (1660–1667) i filialny św. Anny (1635 r.) o interesującym wystroju wnętrza. Bolimów był niegdyś silnym ośrodkiem ceramiki, obecnie funkcjonuje tylko jeden **warsztat garncarski** o wielopokoleniowej tradycji – **rodziny Konopczyńskich**. Istnieje także zakład kowalstwa artystycznego Edwarda Buczka. W tutejszym GOK-u można zapoznać się ze sposobami wyrobu bibu-

(fot. Izabela Rucińska)

Ceramika z warsztatu rodziny Konopczyńskich

kowych kwiatów. Z Bolimowem wiąże się też tragiczna historia z okresu I wojny światowej: to w tych okolicach w 1915 r. Niemcy użyli bromku ksyliku, a potem nowinki chemicznej – chloru – jako gazów bojowych do zabijania wrogów. Pamiątką tych wydarzeń jest gong strażacki zrobiony z połówki butli po chlorze, stojący przy bolimowskim rynku (druga połówka znajduje się na posesji p. Konopczyńskich) oraz rozsiane po okolicy cmentarze wojenne.

BEDNARY

Browar Bednary to jedyny browar w regionie łowickim i pierwszy browar rzemieślniczy w Polsce, za realizacją którego stoi jeden piwowar domowy. Jego celem nadrzędnym jest warzenie dobrego piwa, a także szerzenie szeroko rozumianej kultury piwnej.

NIEPOKALANÓW

Na terenie klasztoru oo. franciszkanów znajduje się modernistyczne Sanktuarium MB Niepokalanej i św. Maksymiliana Kolbego (budowę ukończono w 1954 r.) – cel wielu pielgrzymek z całego świata. Dawna drewniana kaplica z 1927 r., w której odprawiał msze św. święty Maksymilian Kolbe, mieści obecnie Salę Pamiątek po świętym. Z budynków pierwotnego klasztoru zachowały się: dawny budynek administracji, pierwszy budynek seminarium oraz budynek radiowy. Zobaczyć też można drukarnię, a w księgarni – wydawnictwa oo. franciszkanów, którzy i dziś przywiązują dużą wagę do środków masowego przekazu. Warto też zajrzeć do budynku Klasztornej Straży Pożarnej i do znajdującego się obok garażu, gdzie eksponowane są pojazdy, którymi św. Jan Paweł II poruszał się w czasie pielgrzymek po Polsce.

(fot. Izabela Rucińska)

Żelazowa Wola – Dom Urodzenia F. Chopina

(fot. Izabela Rucińska)

Niepokalanów – Sanktuarium MB Niepokalanej i św. Maksymiliana Kolbego

ŻELAZOWA WOLA

Dom Urodzenia Fryderyka Chopina ściąga publiczność z całego świata. Szczególny nastrój koncertów oraz dźwięki płynące z dworku, w połączeniu

z urokliwym i tajemniczym parkiem w stylu angielskim sprawiają niezapomniane wrażenie. Na terenie parku znajdują się cztery pomniki kompozytora.

Nieruchomość będąca niegdyś własnością hrabiostwa Skarbków często zmieniała właścicieli oraz była przebudowywana. Dopiero w latach 20. XX w. miejsce to zyskało status zabytku o wyjątkowym znaczeniu dla polskiej kultury. Dwór został odkupiony od ówczesnego właściciela i w 1930 r. przystąpiono do renowacji i przebudowy obiektu. II wojna światowa zniweczyła te wysiłki, a zabytki i pamiątki tu zgromadzone zostały zagrabione. Oficjalnego otwarcia dworku dokonano dopiero w 1949 r., w 100. rocznicę śmierci kompozytora. Od 2005 r. opiekunem majątku jest Narodowy Instytut Fryderyka Chopina.

Nowoczesne obiekty: Preludium (kasy, wydawanie audiobooków, kawiarnia i sklep z pamiątkami) oraz Etiuda (z wielofunkcyjną salą kinową i stylową restauracją) stanowią dodatkową atrakcję.

BZURA

Bzura jest rzeką nizinną o łagodnym nurcie, bardzo łatwą dla osób rozpoczynających przygodę z kajakami. Bierze swój początek w Lesie Łągiwnickim w granicach Łodzi i przepływa przez takie miasta jak: Zgierz, Ozorków, Łęczycę, Łowicz, Sochaczew. Wpada do Wisły na wysokości Wyszogrodu. Rzeką nie posiada budowli hydrotechnicznych MEW, progów, jazów i zastawek, dlatego też nie ma na niej przymusowych przenosek. Pomimo swojego łagodnego charakteru posiada odcinki

(fot. Izabela Rucińska)

Bzura w okolicach Kompiny

o szybszym nurcie, a za Kozłowie Szlacheckim przy niskim stanie wody można natrafić na wystające z koryta rzeki głazy.

Dopływy (najważniejsze): Mroga, Rawka, Skierniewka, Pisia, Utrata, Ochnia.

W dorzeczu Bzury występują liczne zespoły stawów rybnych, będące ostoją dla wielu gatunków ptactwa wodnego.

Trasa wiedzie przez Nadleśnictwo Radziwiłłów.

Opracowanie Izabela Rucińska

Szlakiem folkloru i tradycji Ziemi Łowickiej

Trasa autokarowo-pieszna: Łowicz (Bazylika Katedralna, Muzeum w Łowiczu, Stare Miasto) – Arkadia – Nieborów – Skierniewice (Parowozownia, pałac prymasowski) – Lipce Reymontowskie – Rogów (Arboretum, Muzeum Lasu i Drewna).

DZIEŃ I

„FOLKLOR I TRADYCJA ZIEMI ŁOWICKIEJ”

ŁOWICZ

Znany w Europie ośrodek łowickiego folkloru, stolica dawnego księstwa łowickiego (więcej informacji przy trasie „Od Księżaka do Kujawiaka – śladami tradycji”).

Bazylika Katedralna Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny i św. Mikołaja

Budowla renesansowo-barokowa z imponującą fasadą projektu Tommaso Poncino, trójnawowa, o wydłużonym prezbiterium. Kościół posiada 6 kaplic o wielkiej wartości architektonicznej, wśród których wyróżnia się kaplica św. Wiktorii z XVI w. przebudowana przez Efraima Schroegera oraz nagrobek prymasa Jakuba Uchańskiego dłuta Jana Michałowicza z Urzędowa. Katedra znana jest jako mauzoleum 12 prymasów Polski, pochowanych

(fot. Ryszard Bonisławski)

Łowicz – widok Starego Rynku

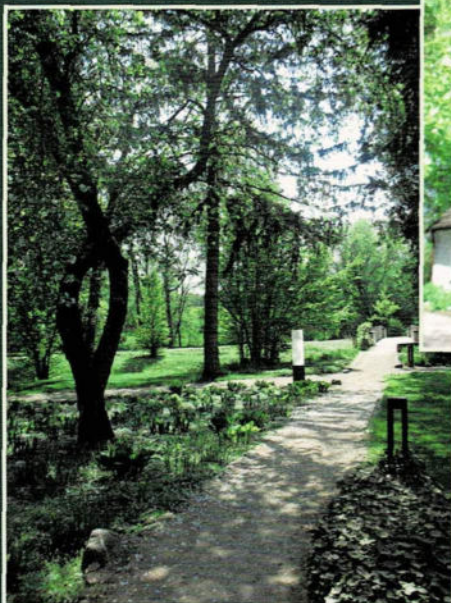
Dworek Fryderyka Chopina

Żelazowa Wola

fot. Izabela Rucińska

Most nad Utrąą

Urokliwa ścieżka w parku

Popiersie Chopina

Romantyczny zakątek

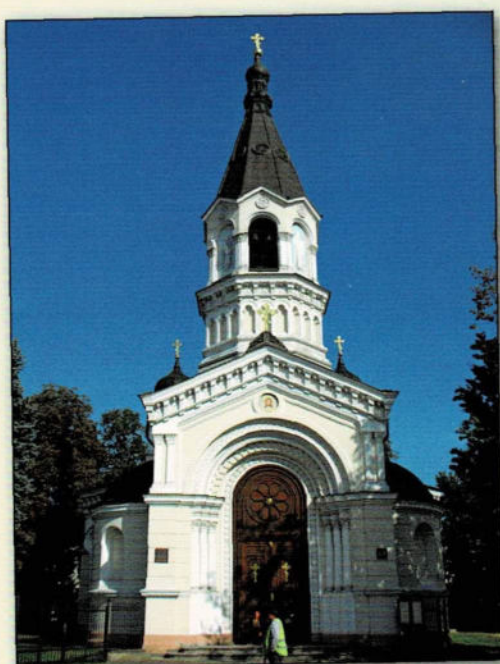
Atrakcje na terenie Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Łodzi

Łódź – ul. Piotrkowska
fot. Izabela Rucińska

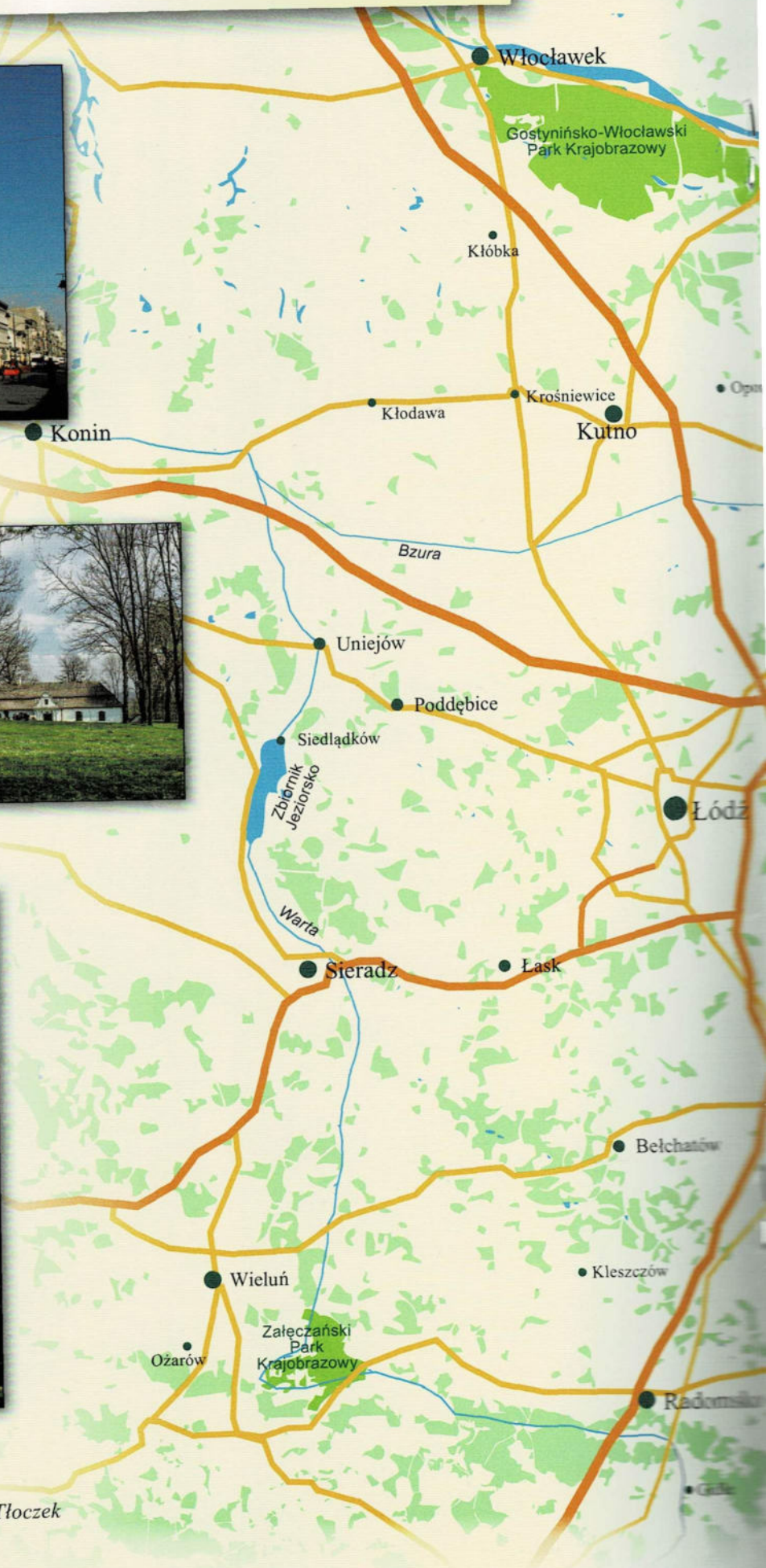

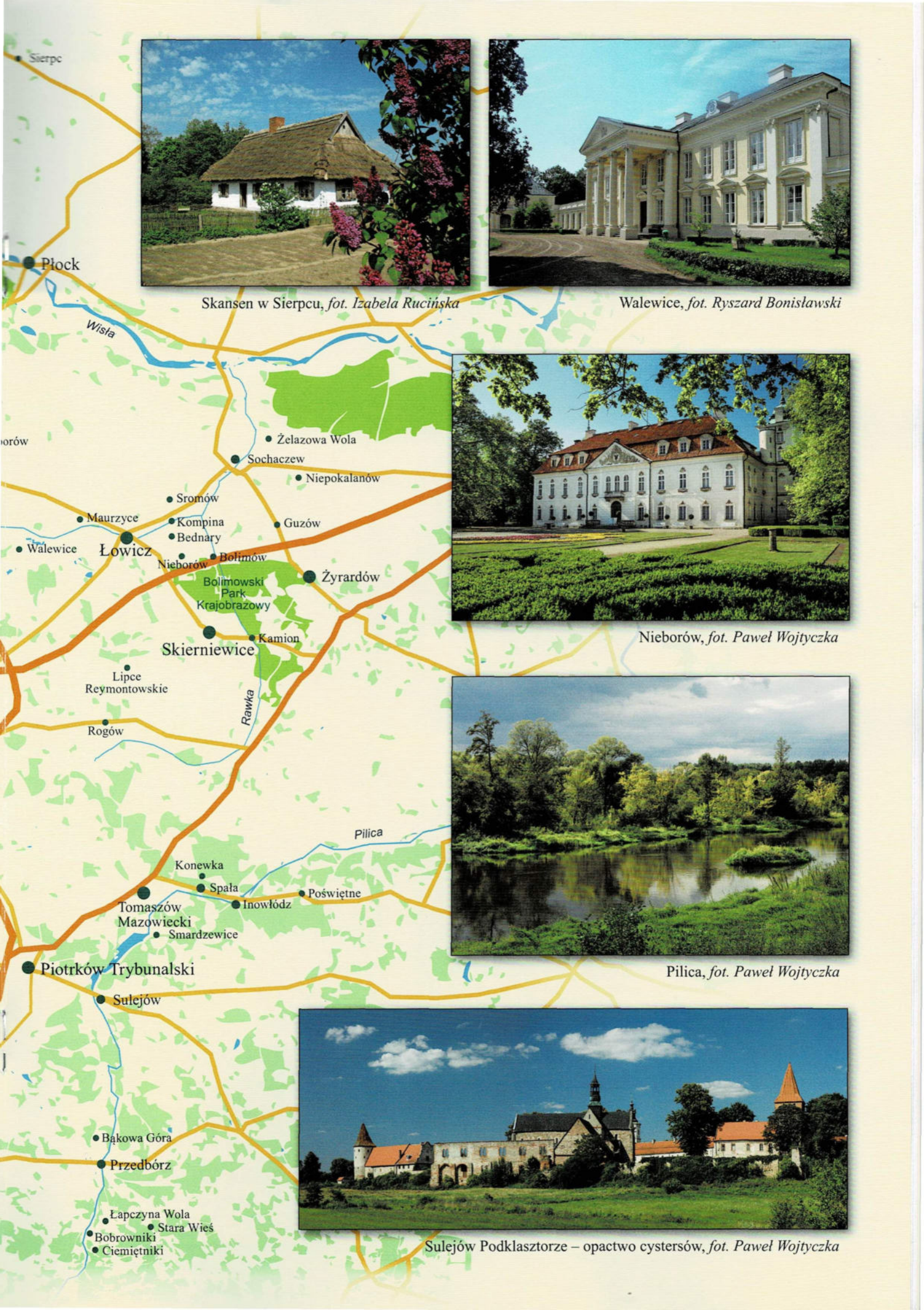
Bąkowa Góra, fot. Paweł Wojtyczka

Piotrków Trybunalski – cerkiew
fot. Izabela Rucińska

Opracowanie graficzne mapy: Aleksandra Tłoczek

Skansen w Sierpcu, fot. Izabela Rucińska

Walewice, fot. Ryszard Bonislawski

Nieborów, fot. Paweł Wojtyczka

Pilica, fot. Paweł Wojtyczka

Sulejów Podklasztorze – opactwo cystersów, fot. Paweł Wojtyczka

Wnętrze dworu

W dawnej szkole

Kłóbka

fot. Izabela Rucińska

Dwór Orpiszewskich

Skansen – płotki, ścieżki...

Tajemnicze przejście

(fot. Paweł Wojtyczka)

Arkadia – Przybytek Arcykapłana

w podziemiach świątyni. Na uwagę zasługują wspaniałe organy, bogata biblioteka i skarbiec. Odbywają się tu międzynarodowe koncerty muzyki organowej. Przy katedrze funkcjonuje muzeum diecezjalne, gdzie prezentowane są cenne zabytki sztuki sakralnej i pamiątki po arcybiskupach. Dodatkową atrakcją jest wejście na wieżę i oglądanie okolic Łowicza z lotu ptaka.

Muzeum w Łowiczu

Gmach pomisjonarski, ufundowany przez prymasa Michała Radziejowskiego według projektu Tylmana z Gameren (XVII–XVIII w.). W południowym skrzydle zachowała się barokowa kaplica św. Karola Boromeusza, zdobiona freskami Michała Anioła Palloniego. W kaplicy eksponowana jest sztuka polskiego baroku. Na piętrze prezentowana jest historia miasta. Wyżej znajduje się dział etnograficzny z unikalną kolekcją łowickiej sztuki ludowej. Obok muzeum znajduje się plenerowa ekspozycja budownictwa ludowego – dwie zagrody z XVIII–XIX wieku.

ARKADIA

Romantyczny park założony w 2 poł. XVIII w. przez Helenę z Przeździeckich Radziwiłłową wg projektu Szymona Bogumiła Zuga; założenie parkowe dopełniają obiekty: Grota Sybilli, Świątynia Diany, Przybytek Arcykapłana, Domek Murgrabiego z Łukiem Greckim, Domek Gotycki oraz Akwedukt; liczne fragmenty lapi-

darne pochodzące m.in. z kaplicy św. Wiktorii przy łowickiej Bazylice Katedralnej i zamku.

NIEBORÓW

Zespół pałacowo-parkowy z barokowym pałacem z końca XVII w., wzniesionym wg projektu Tylmana z Gameren dla prymasa Polski kardynała Michała Radziejowskiego, który odkupił posiadłość od Nieborowskich; potem własność Ogińskich, a następnie książąt Radziwiłłów, zaś po 1945 r. siedziba Muzeum Narodowego w Warszawie. Bogate wnętrza rokokowe i klasycystyczne. Wspaniała biblioteka urządzona przez M.H. Radziwiłła z kolekcją portretów. Na piętrze mansardowym pokoje hotelowe. W pałacu po wojnie przebywali artyści i poeci polscy. Gałczyński podczas pobytu w pałacu napisał poemat pt: Niobe. Inspiracją była zabytkowa głowa Niobe i opowieści o Niobe ówczesnego kustosa Nieborowa dra Jana Wegnera.

DZIEŃ 2

„SKIERNIEWICE – MIASTO NA SKRAJU PUSZCZY”

SKIERNIEWICE

50-tysięczne miasto na prawach powiatu grodzkiego. Prawa miejskie przyznano w 1457 r. dzięki staraniom arcybiskupa Jana ze Sprowy herbu Odrowąż. Wielowiekowa tradycja historyczna przetrwała do dzisiaj

(fot. Ryszard Bonisławski)

Skierniewice – laweczka prof. Pieniążka

w postaci dobrze zachowanych zabytków kultury materialnej. Skierniewice są nieformalnym krajowym centrum nauk ogrodniczych o wieloletniej tradycji, mają tu bowiem siedzibę dwie, jedyne w kraju placówki naukowo-badawcze: Instytut Sadownictwa i Kwiaciarstwa oraz Instytut Warzywnictwa. Kolejną, trzecią jest Stacja Doświadczalna SGGW, założona w latach międzywojennych ubiegłego stulecia. Jest ona dzisiaj jednym z najstarszych tego rodzaju obiektów w Polsce. Nie dziwi więc, że tutaj odbywają się corocznie Ogólnopolskie Dożynki Ogrodnicze – Skierniewickie Święto Kwiatów, Owoców i Warzyw. Z miastem związane są postacie: biskupa Ignacego Krasickiego – poety i fraszkopisarza doby Oświecenia oraz Konstancji Gładkowskiej – młodzięcej miłości Fryderyka Chopina.

Skierlotka: to pyszny wypiek z dodatkiem lokalnych odmian jabłek. Receptura jest tak wyjątkowa, że otoczono ją ochroną patentową. Specjału można skosztować tylko w jednym miejscu na świecie – w Skierniewicach!

Największe atrakcje

Parowozownia – kompleks wybudowany w 1845 r. (sam budynek parowozowni), część budynków powstała później, nawet jeszcze w czasie II wojny światowej. Staraniem członków Polskiego Stowarzyszenia Miłośników Kolei zgromadzono tutaj okazałą kolekcję starych, unikalnych lokomotyw i wagonów (najstarsze eksponaty liczą ponad 120 lat). Na zewnątrz zwraca uwagę nastawnia i wieża ciśnień. Wagony z kolekcji były wypożyczane do m.in. filmów: „Lista Schindlera”,

„Pianista”, „Generał Nil”. Na terenie obiektu kręcone były także odcinki serialu „Czas honoru”.

Pałac prymasowski – z lat 1610–1619, przebudowywany i rozbudowywany wg planów Efraima Schroegera, w stylu barokowo-klasycystycznym, z wewnętrzną kaplicą. Pałac jest usytuowany w XIX-wiecznym romantyczno-krajobrazowym parku z klasycystyczną bramą i neorenesansową oranżerią (obecnie Instytut Warzywnictwa i Sadownictwa).

Warto także zobaczyć:

Klasycystyczny kościół św. Jakuba – wzniesiony wg projektu E. Schroegera w latach 1780–1781, z wykorzystaniem fragmentów gotyckiej wieży, o ciekawym kształcie wzorowanym na budowli greckiej typu tolos, z frontowym portykiem kolumnowym stanowiącym zakończenie kruchty i wieżą dzwonną znajdującą się nad prezbiterium; wewnątrz ciekawa polichromia oraz bogaty wystrój z zachowanymi licznymi epitafiami i nagrobkami biskupów.

Izba Historii Skierniewic – mieści się w skromnym XIX-wiecznym modrzewiowym dworku, w którym ostatnie 10 lat życia spędziła śpiewaczka Konstancja Gładkowska, młodzięca miłość i muza Fryderyka Chopina. W zbiorach zgromadzone są pamiątki ilustrujące dzieje miasta, dokumenty, druki, mapy. W cennych zbiorach Izby znajdują się także oryginalne wydania niektórych dzieł Ignacego Krasickiego. Osobne miejsce zajmują eksponaty o charakterze etnograficznym, narzędzia i przedmioty używane w dawnych gospodarstwach. Izba jest współorganizatorem Festiwalu Muzyki Romantycznej.

Ratusz miejski – wzniesiony wg projektu Henryka Marconiego w 1847 r., w stylu neorenesansowym, wokół niedawno odnowionego **ryнку** znajdują się XIX i XX-wieczne kamieniczki.

Dworzec kolei warszawsko-wiedeńskiej – wzniesiony w 1875 r. w stylu angielskiego gotyku oraz północnoeuropejskiego gotyku ceglanoego; w hali kasowej zwracają uwagę odnowione stylowe freski z lat 50. obrazujące odbudowę kraju, traktory orzące ugory oraz sojusz robotniczo-chłopski i przyjaźń polsko-radziecką; na peronie pomnik Wokulskiego.

LIPCE REYMONTOWSKIE

Wieś rozstawiona przez powieść Wł. St. Reymonta „Chłopi”.

Muzeum Mazowsza Zachodniego im. Wł. St. Reymonta – Zagroda Ludowa, mieszczące się w dawnej manufakturze tkackiej J. Winkla (zbiory etnograficzne, reymontalia, niemal pełne wyposażenie dawnej manufaktury włókienniczej, twórczość ludowa); **domek dróżnika**, gdzie mieszkał i pracował Wł. Reymont; **neogotycki kościół Znalezienia Krzyża św.** z 1866 r. z ciekawym wyposażeniem wnętrza; na pobliskim cmentarzu znajduje się **drewniana kaplica cmentarna z XVIII w.** oraz **symboliczny grób Boryny**; **Muzeum Czynu Zbrojnego** z ekspozycją sprzętu wojskowego na wolnym powietrzu (zbiory prywatne Jerzego Murgrabiego); prywatna **kolekcja Zbigniewa Stania**, obejmująca zarówno

(fot. Ryszard Bonisławski)

Lipce Reymontowskie – „Wesele Boryny”

zabytki etnograficzne, jak i zbiory filatelistyczne i filokartystyczne związane tematycznie z Lipcami, Reymontem, „Chłopami” oraz regionem łowickim.

ROGÓW

Leśny Zakład Doświadczalny Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego składa się z: Arboretum, Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej, Nadleśnictwo, Szkółkarski Ośrodek Szkoleniowy, Ośrodek Hodowli Zwierzyny.

Arboretum o powierzchni 54 ha, założone zostało w 1925 roku. Składa się z trzech zasadniczych części:

- kolekcji dendrologicznych (około 22 ha), obejmujących 2350 gatunków i odmian. Specjalnością tych zbiorów są klony oraz drzewa i krzewy pochodzące z Chin. Dział ten jest zagospodarowany w sposób naturalny, stwarzając wrażenie bardziej parku leśnego, aniżeli typowego ogrodu botanicznego.
- leśnych powierzchni doświadczalnych (18 ha), składających się z gatunków drzew obcego pochodzenia, zakładane w celu zbadania ich przydatności dla gospodarki leśnej.
- alpinarium (1,5 ha), w skład którego wchodzi: ogród skalny z roślinnością pochodzącą z gór różnych części świata, ogród krajowych roślin chronionych, zagrożonych i rzadkich oraz kolekcja roślin wodnych i błotnych. Łączna liczba gatunków roślin zielnych w alpinarium wynosi około 300 sztuk.

Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej utworzone w 1995 roku dzięki współpracy SGGW i Generalnej Dyrekcji Lasów Państwowych, w celu edukacji społeczeństwa w zakresie leśnictwa, ochrony przyrody i ekologii. Najważniejszymi obiektami dydaktycznymi, w których Centrum realizuje swoje zadania są:

- Muzeum Lasu i Drewna posiadające bogate zbiory z różnych działów nauk leśnych. Dział zoologii leśnej i łowiectwa prezentuje ponad 280 okazów ptaków, ponad 50 okazów ssaków, kolekcję poroży, wystawę poświęconą nietoperzom. W dziale entomologii leśnej obejrzyć można kolekcję owadów oraz ich żerowiska. W dziale fitopatologii leśnej eksponowane są okazy grzybów pasożytniczych i uszkodzeń drewna. Ozdobą działu botaniki leśnej jest kolekcja szyszek (ponad 200 gatunków drzew i krzewów). Unikatem jest zbiór około 350 próbek drewna gatunków krajowych i obcego pochodzenia oraz kolekcja eksponatów z wadami drewna.
- Biblioteka posiadająca zbiory specjalistyczne, związane z leśnictwem oraz edukacją przyrodniczo-leśną w postaci książek, czasopism, kaset z filmami wideo, map i dokumentów.
- Leśne ścieżki poznawcze, zlokalizowane w wybranych lasach SGGW.

Ośrodek Hodowli Zwierzyny powstał w roku 1998. W ośrodku prowadzone są badania i zajęcia dydaktyczne. Ośrodek uczestniczy także w realizacji kursów dla myśliwych organizowanych na terenie wyłączonych obwodów łowieckich. Wiele ptaków i ssaków pozyskanych w ramach gospodarki łowieckiej jest wykorzystywana do badań naukowych oraz jako eksponaty w Muzeum Lasu i Drewna.

Warto także odwiedzić **Rogowską Kolej Wąskotorową** – 3. największą atrakcję turystyczną w Polsce według plebiscytu Polskiej Organizacji Turystycznej przeprowadzonego w 2016 roku.

Trasa wiedzie przez Nadleśnictwo Skierniewice.

(fot. Ryszard Bonisławski)

Alpinarium w Rogowie

W meandrach Rawki

Trasa kajakowo-autokarowa: spływ kajakowy rzeką Rawką (Kamion – Budy Grabskie) – Łowicz – Arkadia – Nieborów.

RAWKA

Licząca około 100 km długości **Rawka** jest rezerwatem przyrody. Na jej podmokłych łąkach bytują bociany czarne i białe, zimorodki, brodzie, derkacze, łabędzie nieme, kaczki i wiele innych ptaków. Rawka stanowi ciąg ekologiczny o znaczeniu krajowym z naturalnymi siedliskami zbiorowisk roślinnych i zwierzęcych, została również wymieniona jako ostoja przyrodnicza o znaczeniu europejskim w realizowanym w Polsce europejskim programie COORINE, czyli Koordynacji Informacji o Środowisku. Puszcza Bolimowska wraz z doliną Rawki stanowi ważny węzeł ekologiczny mający znaczenie krajowe w sieci ECONET-POLSKA, jak również jest obszarem objętym ochroną w ramach programu NATURA 2000.

UWAGA!

Spływ kajakowy rzeką Rawką jest bardzo wymagający. Na trasie znajduje się wiele przeszkód i nierzadko należy przenosić kajaki łądem. Trasa dedykowana osobom z doświadczeniem oraz o wysokiej kondycji fizycznej.

(fot. Katarzyna Krakowska)

Rawka w Budach Grabskich

ŁOWICZ

Łowicz – znany w Europie ośrodek łowickiego folkloru, stolica dawnego księstwa łowickiego (*więcej informacji przy trasie „Od Książaka do Kujawiaka – śladami tradycji”*).

Stary Rynek – zabudowany stylowo: po stronie zachodniej **Bazylika Katedralna** z XV w., przed nią klasycystyczna dzwonnica, w pierzei 5 budynków **kanonii** z XVI–XVII w.; po wschodniej stronie gmach pomisjonnarski – obecnie siedziba **Muzeum w Łowiczu**. W północnej pierzei klasycystyczny **ratusz**, barokowa **Brama**

Prymasowska z XVII w., dawna dziekania – sufragania zwana **Kurią Biskupią** (także z XVII w.) oraz dawna **Kuria Wikariuszy** z XVIII w. W części południowej renesansowa **kamienica Cebrowskich**.

MUZEUM W ARKADII I NIEBOROWIE

ARKADIA – romantyczny park założony w 2 poł. XVIII w. przez Helenę z Przeździeckich Radziwiłłową wg projektu Szymona Bogumiła Zuga; założenie parkowe dopełniają obiekty: Grota Sybilli, Świątynia Diany, Przybytek Arcykapłana, Domek Murgrabiego z Łukiem Greckim, Domek Gotycki oraz Akwedukt; liczne fragmenty lapidarne pochodzące m.in. z kaplicy św. Wiktorii przy łowickiej Bazylice Katedralnej i zamku.

NIEBORÓW – zespół pałacowo-parkowy z barokowym pałacem z końca XVII w., wzniesionym wg projektu Tylmana z Gameren dla prymasa Polski kardynała Michała Radziejewskiego, który odkupił posiadłość od Nieborowskich; potem własność Ogińskich, a następnie książąt Radziwiłłów, zaś po 1945 r. siedziba Muzeum Narodowego w Warszawie. Bogate wnętrza rokokowe

(fot. Ryszard Bonisławski)

Nieborów – detal klatki schodowej

i klasycystyczne. Wspaniała biblioteka urządzona przez M.H. Radziwiłła z kolekcją portretów. Na piętrze mansardowym pokoje hotelowe. Czynna do dzisiaj manufaktura nieborowska produkuje majolikę. Ozdobą rezydencji jest rozciągający się za pałacem barokowy ogród z lapidariami i kamiennymi rzeźbami, przechodzący za kanałem w ogród w stylu angielskim. W parku spotkamy: platany, miłorzęby, graby, wiązy. W domku myśliwskim

i pobliskim spichlerzu prezentowane są czasowe wystawy tematyczne.

Warto też zajrzeć do pobliskiego Muzeum Motoryzacji „MOTONOSTALGIA” w Nieborowie (więcej informacji przy opisie trasy: „Od Księżaka do Kujawiaka – śladami tradycji”).

Trasa wiedzie przez Nadleśnictwo Skierniewice.

Opracowanie Ryszard Bonisławski

W krainie białych piasków

Trasa autokarowo-pieszono-konna: Piotrków Trybunalski (Starówka, Centrum Edukacji Browarniczej, Interaktywne Muzeum Piwowarstwa) – Groty Nagórzyckie – Tomaszów Mazowiecki (Skansen Rzeki Pilicy, rezerwat przyrody „Niebieskie Źródła”) – „Biała Góra” – Konewka (bunkry) – Inowłódz (kościół pw. św. Idziego, zamek królewski) – przejazd zaprzęgami konnymi: Jeleń (bunkier kolejowy), Smardzewice (Ośrodek Hodowli Żubrów).

PIOTRKÓW TRYBUNALSKI

Królewskie miasto założone na skrzyżowaniu ważnych traktów średniowiecznych. Otoczone murami obronnymi w czasach Kazimierza Wielkiego, najwyższą rangę zyskało w epoce Jagiellonów. Odbywały się tutaj posiedzenia sejmowe (w tym roku 550 lecie!), synody biskupie i elekcje królów. W latach 1578–1792 była tu siedziba Trybunału Koronnego. Pamiątkami z lat świetności są dobrze zachowane zabytkowe budowle: **zamek królewski** (1511–1521), m.in. miejsce obrad Senatu, dziś siedziba muzeum; Rynek Trybunalski ze śladami ratusza miejskiego; **kościół farny** pw. św. Jakuba, gotycki z bogatym wyposażeniem; barokowy **zespół klasztorny jezuitów** z kościołem pw. św. Franciszka Salezego z pięknymi freskami Andrzeja Ahorna i cudownym obrazem Matki Boskiej Trybunalskiej; barokowy **zespół klasztorny bernardynów** pw. Matki Boskiej Anielskiej i św. Krzyża z cudownym obrazem Matki Boskiej Piotrkowskiej (w kamienicy położonej po przeciwnej stronie ulicy przyszedł na świat Stefan Rowecki „Grot”, komendant główny AK); gotycki **zespół klasztorny dominikanów** z kościołem pw. św. Jacka; **zespół klasztorny dominikanek** z kościołem pw. Matki Boskiej Śnieżnej połączony z fragmentami murów obronnych, pięknie odnowiony służy w części jako Centrum Kultury Katolickiej; **zespół Małej i Wielkiej Synagogi** z zachowanymi malowidłami ściennymi. Poza centrum Piotrkowa znajdują się cenne **cmentarze**: Stary (łączy trzy wyznania chrześcijańskie) oraz żydowski założony w XVIII wieku.

27 czerwca 2015 roku, przy ul. Szewskiej 2 otwarte zostało **Centrum Edukacji Browarniczej**. To punkt dla wszystkich zainteresowanych nie tylko zakupem piwa, ale także miejsce, gdzie można poszerzyć swoją wiedzę na temat jednego z najpopularniejszych napojów w dziejach ludzkości.

Pomysłodawcami Centrum są pp. Monika i Andrzej Galasiewiczowie właściciele browaru „Jan Olbracht

Rzemieślniczy”. Dzięki nim miasto może poszczycić się pierwszymi w Polsce „Łaźniami Piwnymi BSC”, gdzie oferowane są dobroczynne dla ciała kąpiele w sусzu piwnym. Centrum podzielone jest na dwa poziomy. Na parterze ulokowano sklep piwowarski, obok urządzono kącik z kosmetykami piwnymi, literaturą dotyczącą piwowarstwa i browarnictwa. Dla kolekcjonerów przewidziano

(fot. Izabela Rucińska)

Pręgierz na rynku w Piotrkowie Trybunalskim

możność nabycia gadżetów browarniczych, a dla pasjonatów zestawy do domowego warzenia piwa.

Najważniejszą atrakcją Centrum Edukacji Browarniczej jest jednak wystawa „Browar do góry nogami”. Jesteśmy zaznajamiani z surowcami i tajnikami produkcji piw w prawdziwym browarze i oglądamy pierwszą w świecie instalację browarniczą, która zamiast stać na podłodze, została odwrócona o 180° i zawieszona na suficie.

NAGÓRZYCE

Znana wieś letniskowa na lewym brzegu Pilicy, jej atrakcją jest **Podziemna Trasa Turystyczna „Groty Nagórzyckie”**, która została udostępniona zwiedzającym w dniu 2 lutego 2012 roku. Groty są wynikiem prac eksploatacyjnych w pagórku zbudowanym z tutejszych skał piaszczystych, których rodowód sięga prawie 100 milionów lat! Wtedy to podczas trwającej epoki kredowej na obszary tzw. Niecki Tomaszowskiej wielokrotnie wkraczało i wycofywało się morze. Początkowo piasek nagórzycki służył mieszkańcom okolicznych wsi do posypywania podłogi izb, a także obejścia dróg i otoczenia grobów. Dynamiczny rozwój krajowego przemysłu szklarskiego w II połowie XIX wieku sprawił, że nagórzycki piasek zaczęto eksploatować na szerszą skalę. Okazało się bowiem, że zawiera on ponad 80 procent przezroczystego kwarcu. Po uruchomieniu kopalni „Biała Góra” zaprzestano eksploatacji i groty stały się celem wypraw turystycznych. Podziemna trasa pozwala wrócić do historii, przypomina także legendarne postaci i wydarzenia.

TOMASZÓW MAZOWIECKI

Miasto założone przez Tomasza Ostrowskiego w końcu XVIII wieku, początkowo rozwijano w nim przemysł metalurgiczny, a po 1824 r. produkcję włókienniczą. Wśród zabytków miasta wyróżnia się dawny klasycystyczny pałac Ostrowskich, dziś siedziba muzeum. Za mostem na Pilicy powstał w 2000 r. **Skansen Rzeki Pilicy**, który jest pierwszym w Polsce muzeum na wolnym powietrzu poświęconym rzece. Początkowo działał jako muzeum społeczne, którym opiekowało się Stowarzyszenie Przyjaciół Pilicy i Nadpilicza (pomyślną i twórcą placówki był znany regionalista, autor wielu książek, redaktor Andrzej Kobalcyk). Od 19 kwietnia 2005 roku Skansen stał się samorządową instytucją kultury. Podstawowym i konsekwentnie realizowanym założeniem Skansenu Rzeki Pilicy jest tworzenie placówki żywej, w której przyrodę i historię rzeki oraz przestrzeń kulturową, jaką ona wytworzyła, można poznawać wszystkimi zmysłami. Wiele eksponatów otrzymało w Skansenie Rzeki Pilicy „drugie życie”. Najbardziej rozbudowana jest ekspozycja zatytułowana „Młynarstwo wodne w dorzeczu Pilicy”. Najważniejszym jej elementem jest drewniany młyn wodny, przeniesiony wraz z całym wyposażeniem w latach 1998–2000 ze wsi Kuźnica Żerechowska. Przy młynie, w stylowej galerii zostało zgromadzonych ponad 30 kamieni młyńskich pochodzących z nieistniejących już młynów z dorzecza Pilicy. Jest to naj-

wieksza tego typu kolekcja w Polsce. Pilickie militaria zostały zgromadzone w dziale „Wojenne trofea Pilicy”. Prezentowane w nim eksponaty w większości zostały wydobyte z rzeki, a pozostała część pochodzi z terenów nadpilickich. Najcenniejszym i jednocześnie cieszącym się największym zainteresowaniem eksponatem jest jedyny na świecie eksperymentalny, opancerzony ciągnik artyleryjski Luftwaffe na podwoziu SdKfz 8, nazywany potocznie „Lufcikiem”. Został on wydobyty z Pilicy w 1999 roku, a więc 54 lata po zatonięciu. Perełką Skansenu Rzeki Pilicy jest budynek poczekalni kolejowej z przystanku Czarnocin. Ten całkowicie drewniany i misternie zdobiony obiekt, został zbudowany w 1896 roku jako pawilon ekspozycyjny Dyrekcji Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej na odbywającą się w 1896 roku Wszechrosyjską Wystawę Przemysłowo-Artystyczną w Niżnym Nowogrodzie.

Po przeciwnej stronie drogi rozciąga się **rezerwat przyrody „Niebieskie Źródła”**. Rezerwat powstał w 1961 roku w celu ochrony piękna krasowego wywierzyska oraz towarzyszącym im naturalnym biocenozom leśnym, zaroślowym, szuwarowym i wodnym. Obejmuje on obszar około 29 ha. Oglądane tu wywierzyska należą do najciekawszych zjawisk krasowych w Europie. Główny kompleks wodonośny stanowią splecione wapienie jurajskie, z których wytryska woda przybierająca niebiesko-błękitno-zieloną barwę. Barwa wody w basenach źródłiskowych jest efektem działań rozproszonego światła słonecznego. Zmiana odcieni barwy wody uzależniona jest od stanu pogody, stopnia nasłonecznienia bądź zachmurzenia. Dodatkowo uroku wywierzysku nadają pulsujące gejzery z piasku podzucanego przez źródlaną wodę oraz ptaki wodne zamieszkujące rezerwat.

„BIAŁA GÓRA”

Pod tą nazwą kryje się rozległe wyrobisko otoczone lasem, widoczne po obu stronach drogi wiodącej z Tomaszowa Mazowieckiego do Smardzewic. Już w 1922 roku powstała tu pierwsza pracująca na skalę przemysłową kopalnia odkrywkowa z zakładem przetwórczym piasków szklarskich. Złoże piasków kwarcowych eksploatowanych w tej kopalni uchodzi za największe w Europie. Szacunkowo jest tu około 80% krajowych zasobów piasków szklarskich i formierskich oraz żwir-

(fot. Katarzyna Krakowska)

Kopalnia „Biała Góra”

ków filtracyjnych. Złoże powstało około 120 mln lat temu w okresie górnej Kredy. Piasek zawiera około 98% czystego kwarcu (SiO_2). Jest doskonałym surowcem dla przemysłu szklarskiego, używa się go także do przygotowywania form odlewniczych. Od kilku lat kopalnia produkuje również kaolin oraz mieszanki kwarcowe o ściśle określonych parametrach, na zamówienie odbiorcy.

KONEWKA

Niewielka osada leśna z dużym tartakiem i siedziba Nadleśnictwa Spała. W pobliżu, w osłonie drzew przetrwały tajemnicze betonowe budowle. Ich geneza sięga 1940 r., wtedy przewidując wybuch konfliktu zbrojnego ze stalinowską Rosją Hitler polecił budowę umocnionych centrów dowodzenia, z których niemieccy dowódcy bezpiecznie mogli by dowodzić rozwinieniem operacji wojskowych na wschodzie. W Spale postanowiono ulokować dowództwo Grupy Armii Środek. Miejsca do budowy ufortyfikowanych stanowisk dowodzenia wytyczono we wsiach Konewka i Jeleni.

Przedsięwzięciu nadano kryptonim „Anlage Mitte” (Obszar Środek). Dwa pozostałe ośrodki powstały: w Prusach Wschodnich – Anlage Nord (późniejsza kwatery główna Hitlera Wolfschanze oraz kilka innych kwater w okolicy) i na Podkarpaciu – Anlage Süd w Strzyżowie i Stępinie.

Do czerwca 1941 r. w Konewce powstał kompleks żelbetowych schronów. Głównym obiektem jest potężny liczący 380 m schron kolejowy, mogący pomieścić cały skład pociągu sztabowego. Schron ma przekrój ostroluku, wewnątrz na całej długości ciągnie się półkolista nawa z torowiskiem kolejowym, z niej prowadzą zejścia do mniejszego, równoległego korytarza podzielonego stalowymi, hermetycznymi drzwiami na pomieszczenia dla obsługi pociągu. Po zakończeniu budowy, schrony zabezpieczały znajdujących się w nich ludzi i pociąg przed skutkami wybuchu wszelkich istniejących wówczas bomb lotniczych, chroniły również przed skutkami ataku gazowego.

Obok zbudowano mniejsze schrony zaplecza technicznego. Według źródeł niemieckich do budowy kompleksów w Jeleniu i Konewce zużyto 75 100 m³ betonu.

Kilka lat temu oba schrony zostały wydzierżawione od Lasów Państwowych przez Juliusza Szymańskiego

(fot. Joanna Labędzka)

Bunkry w Jeleniu

(autora wielu książek o tematyce wojennej), który opracował trasę turystyczną, wyposażył schron w militaria i udostępnił go wraz z obiektami towarzyszącymi do zwiedzania.

INOWŁÓDZ

Miasto królewskie założone we wczesnym średniowieczu przy brodzie na Pilicy. Już w 1086 r. powstał tu kościół pw. św. Idziego wzniesiony staraniem króla Władysława Hermana, jako wotum po narodzeniu Bolesława Krzywoustego. Skromna romańska świątynia góruje nad miastem, a otaczający ją teren jest świetnym punktem widokowym. Łatwo stąd dostrzec wśród miejskiej zabudowy dwie budowle pamiętające pobyty władców Polski, którzy zatrzymywali się w Inowłodzu na czas polowań. Zamek królewski – jedna z pięćdziesięciu warowni wzniesionych przez Kazimierza Wielkiego w okresie jego panowania. Po najeździe szwedzkim pozostała przez wiele lat w ruinie, od niedawna odbudowana, służy dziś miłośnikom historii i kultury. Nieco dalej, nad brzegiem Pilicy znajduje się kościół pw. św. Michała zbudowany w stylu późnogotyckim w 1529 r., przebudowany w XIX w. zachował elementy dawnego wyposażenia. Warto także zajrzeć do dawnej XIX w. synagogi (dziś mieści się w niej sklep spożywczy) i obejrzeć kolorowe freski pokrywające jej wnętrze. Uwagę przykuwają teksty umieszczone między oknami, na ścianie północnej pisane w języku hebrajskim, a na południowej w języku rosyjskim (jedyne przypadki w polskich synagogach).

Po 1884 r. Inowłódz stał się ważną stacją klimatyczną, a w pobliskim Zakościelu spędzał szkolne wakacje Julian Tuwim z rodziną.

SMARDZEWICE

Duża wieś letniskowa położona w sąsiedztwie lasów i rzeki Pilicy. Ozdobą miejscowości jest zabytkowy zespół klasztorny franciszkanów z końca XVII w. otoczony niewysokim murem z basztami.

W Smardzewicach urodził się i jest tu pochowany prof. SGGW Seweryn Dziubałowski, znakomity botanik i leśnik. Na południe od wsi, w osadzie Tresta zbudowano ponad kilometrową zaporę umożliwiającą spiętrzenie wody w zbiorniku zwanym Jezioro Sulejowskim (pow. 22 km²). Liczący 17 km długości akwen powstawał w latach 1969–1973 i miał zapewnić wodę dla Łodzi

(fot. Ryszard Bonisławski)

Smardzewice – klasztor

i Tomaszowa Mazowieckiego, dziś te miasta korzystają z wody wydobywanej ze studzien głębinowych, a jezioro pełni funkcje rekreacyjno-wypoczynkowe.

OŚRODEK HODOWLI ŻUBRÓW W SMARDZEWICACH

Jest to jedna z najstarszych placówek tego typu w Polsce. Zaczątkiem był zwierzyńiec, utworzony w 1934 r. z inicjatywy prezydenta RP Ignacego Mościckiego, któremu Polonia kanadyjska przekazała w darze cztery bizony.

Gdy do bizonów dołączyły żubry, zaczęto używać coraz częściej nazwy Rezerwat Żubrów Spała lub Zwierzyńiec Książ (od nazwy osady w lasach smardzewickich). Po wojnie ośrodek był administrowany

przez Zarząd Ochrony Przyrody Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego jako Ośrodek Hodowli Rzadkich Zwierząt. W 1976 r. został przekazany pod zarząd Kampinoskiego Parku Narodowego. Otrzymał wtedy nazwę Ośrodek Hodowli Żubrów w Smardzewicach. Z okazji obchodów 60-lecia ośrodka i 20-lecia jego funkcjonowania w strukturach KPN 30 X 1997 r. ośrodkowi nadano imię prezydenta RP Ignacego Mościckiego.

W 2002 r. wydzielona została kwatery pokazowa żubrów dla celów edukacyjnych i turystycznych. Obecnie ośrodek zajmuje pow. 72,4 ha. Leży w strefie ochronnej Spalskiego Parku Krajobrazowego. Liczebność stada hodowlanego utrzymywana jest na poziomie 20 sztuk.

Trasa wiedzie przez Nadleśnictwo Smardzewice.

Opracowanie Ryszard Bonisławski

Szlakiem nadpilicznych fortyfikacji

Trasa autokarowo-pieszono-konna: „Biała Góra” – Konewka (bunkier kolejowy) – Inowłódz (kościół pw. św. Idziego, zamek królewski) – przejazd zaprzęgami konnymi: bunkier w Jeleniu, Smardzewice (Ośrodek Hodowli Żubrów) – Piotrków Trybunalski – Centrum Edukacji Browarniczej, Interaktywne Muzeum Piwowarstwa) – Groty Nagórzyckie – Tomaszów Mazowiecki (Skansen Rzeki Pilicy, rezerwat przyrody „Niebieskie Źródła”).

„BIAŁA GÓRA”

Jest to rozległe wyrobisko otoczone lasem, widoczne po obu stronach drogi wiodącej z Tomaszowa Mazowieckiego do Smardzewic. Już w 1922 roku powstała tu pierwsza pracująca na skalę przemysłową kopalnia odkrywkowa z zakładem przetwórczym piasków szklarskich. Złoże piasków kwarcowych eksploatowanych w tej kopalni uchodzi za największe w Europie.

KONEWKA

Niewielka osada leśna z dużym tartakiem i siedziba Nadleśnictwa Spała. W pobliżu, w osłonie drzew prze-

(fot. Ryszard Bonisławski)

Bunkier w Konewce

trwały tajemnicze betonowe budowle. Ich geneza sięga 1940 r. wtedy przewidując wybuch konfliktu zbrojnego ze stalinowską Rosją Hitler polecił budowę umocnionych centrów dowodzenia, z których niemieccy dowódcy bezpiecznie mogli by dowodzić rozwinięciem operacji wojskowych na wschodzie. W Spale postanowiono ułożyć dowództwo Grupy Armii Środek. Miejsca do budowy ufortyfikowanych stanowisk dowodzenia wytyczono we wsiach Konewka i Jeleń.

Przedsięwzięciu nadano kryptonim „Anlage Mitte” (Obszar Środek). Do czerwca 1941 r. w Konewce powstał kompleks żelbetowych schronów. Głównym obiektem tych jest potężny liczący 380 m. schron kolejowy, mogący pomieścić cały skład pociągu sztabowego.

Obok zbudowano mniejsze schrony zaplecza technicznego. Według źródeł niemieckich do budowy kompleksów w Jeleniu i Konewce zużyto 75 100 m³ betonu.

Kilka lat temu oba schrony zostały wydzierżawione od Lasów Państwowych przez **Juliusza Szymańskiego**, który opracował trasę turystyczną, wyposażył schron w militaria i udostępnił go wraz z obiektami towarzyszącymi do zwiedzania.

INOWŁÓDZ

Miasto królewskie założone we wczesnym średniowieczu przy brodzie na Pilicy. Już w 1086 r. powstał tu kościół pw. św. Idziego wzniesiony staraniem króla Władysława Hermana, jako wotum po narodzeniu Bolesława Krzywoustego. Skromna romańska świątynia góruje nad miastem, a otaczający ją teren jest świetnym punktem wido-

(fot. Paweł Wojtyczka)

Zalew Sulejowski

kowym. Łatwo stąd dostrzec wśród miejskiej zabudowy dwie budowle pamiętające pobyty władców Polski, którzy zatrzymywali się w Inowłodzu na czas polowań: zamek królewski oraz kościół pw. św. Michała zbudowany w stylu późnogotyckim w 1529 r. Warto także zajrzeć do dawnej XIX w. synagogi (dziś mieści się w niej sklep spożywczy) i obejrzeć kolorowe freski pokrywające jej wnętrze.

SMARDZEWICE

Duża wieś letniskowa położona w sąsiedztwie lasów i rzeki Pilicy. Ozdobą miejscowości jest zabytkowy zespół klasztorny franciszkanów z końca XVII w. otoczony niewysokim murem z basztami.

Na południe od wsi, w osadzie Tresta zbudowano ponad kilometrową zaporę umożliwiającą spiętrzenie wody w zbiorniku zwanym Jeziolem Sulejowskim.

OŚRODEK HODOWLI ŻUBRÓW W SMARDZEWICACH

Jest to jedna z najstarszych placówek tego typu w Polsce. Zaczątkiem był zwierzyńiec, utworzony w 1934 r. z inicjatywy prezydenta RP Ignacego Mościckiego, któremu Polonia kanadyjska przekazała w darze cztery bizona.

Po wojnie ośrodek był administrowany przez Zarząd Ochrony Przyrody Ministerstwa Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego jako Ośrodek Hodowli Rzadkich Zwierząt. W 1976 r. został przekazany pod zarząd Kampinoskiego Parku Narodowego. Otrzymał wtedy nazwę Ośrodek Hodowli Żubrów w Smardzewicach.

W 2002 r. wydzielona została kwatery pokazowa żubrów dla celów edukacyjnych i turystycznych. Obecnie ośrodek zajmuje pow. 72,4 ha. Leży w strefie ochronnej Spalskiego Parku Krajobrazowego. Liczebność stada hodowlanego utrzymywana jest na poziomie 20 sztuk.

BUNKIER W JELENIU

Geneza budowy tutejszego bunkra jest powiązana z budową podobnego w Konewce.

W 1940 r. przewidując wybuch konfliktu zbrojnego ze stalinowską Rosją Hitler polecił budowę umocnionych centrów dowodzenia, z których niemieccy dowódcy bezpiecznie mogli by dowodzić rozwinięciem operacji wojskowych na wschodzie. W Spale postanowiono ulokować dowództwo Grupy Armii Środek. Miejsca do budowy ufortyfikowanych stanowisk dowodzenia wytyczono we wsiach Konewka i Jeleń. W **Jeleniu** położonym 6 km na południe od Spały, obiekty kwatery dowódczej miały powstać nieopodal małej stacji kolejowej i drogi do Spały zwanej Carskim Traktem (tędy carowie dojeżdżali od stacji w Jeleniu do swej rezydencji w Spale). Od listopada 1940 r. stacja kolejowa w Jeleniu została zamknięta dla ruchu pasażerskiego.

Do czerwca 1941 r. w Konewce i Jeleniu powstały dwa kompleksy żelbetowych schronów. Głównymi obiektami tych kompleksów miały być potężne schrony kolejowe, mogące pomieścić całe składki pociągów sztabowych. Schrony kolejowe w różnią się nieco od siebie kształtem i długością; schron w Konewce ma 380 metrów długości i jest prosty, zaś schron w Jeleniu jest nieco

(fot. Piotr Wypych)

Piotrków Trybunalski widziany z lotu ptaka

krótszy – ma 355 m i kształt łagodnego łuku. Oba schrony mają przekrój ostrołuku, wewnątrz na całej długości ciągnie się półkolista nawa z torowiskiem kolejowym, z niej prowadzą zejścia do mniejszego, równoległego korytarza podzielonego stalowymi, hermetycznymi drzwiami na pomieszczenia dla obsługi pociągu.

PIOTRKÓW TRYBUNALSKI

Królewskie miasto założone na skrzyżowaniu ważnych traktów średniowiecznych. Otoczone murami obronnymi w czasach Kazimierza Wielkiego, najwyższą rangę zyskało w epoce Jagiellonów. Odbywały się tutaj posiedzenia sejmowe, synody biskupie i elekcje królów. W latach 1578–1792 była tu siedziba Trybunału Koronnego. Pamiątkami z lat świetności są dobrze zachowane zabytkowe budowle: **zamek** królewski (1511–1521), m.in. miejsce obrad Senatu, dziś siedziba muzeum; Rynek Trybunalski ze śladami ratusza miejskiego; **kościół farny** pw. św. Jakuba, gotycki z bogatym wyposażeniem; barokowy **zespół klasztorny jezuitów** z kościołem pw. św. Franciszka Salezego z pięknymi freskami Andrzeja Ahorna i cudownym obrazem Matki Boskiej Trybunalskiej; barokowy **zespół klasztorny bernardynów** pw. Matki Boskiej Anielskiej i św. Krzyża z cudownym obrazem Matki Boskiej Piotrkowskiej; gotycki **zespół klasztorny dominikanów** z kościołem

pw. św. Jacka; **zespół klasztorny dominikanek** z kościołem pw. Matki Boskiej Śnieżnej połączony z fragmentami murów obronnych, pięknie odnowiony służy w części jako Centrum Kultury Katolickiej; zespół Małej i **Wielkiej Synagogi** z zachowanymi malowidłami ściennymi. Poza centrum Piotrkowa znajdują się cenne **cmentarze**: Stary (łączy trzy wyznania chrześcijańskie) oraz żydowski założony w XVIII wieku.

27 czerwca 2015 roku, przy ul. Szewskiej 2 otwarte zostało **Centrum Edukacji Browarniczej**. Centrum podzielone jest na dwa poziomy. Na parterze ulokowano sklep piwowski, obok urządzono kącik z kosmetykami piwnymi, literaturą dotyczącą piwowarstwa i browarnictwa. Dla kolekcjonerów przewidziano możliwość nabycia gadżetów browarniczych, a dla pasjonatów zestawy do domowego warzenia piwa.

Najważniejszą atrakcją Centrum Edukacji Browarniczej jest jednak wystawa „Browar do góry nogami”.

NAGÓRZYCE

Znana wieś letniskowa na lewym brzegu Pilicy, jej atrakcją jest **Podziemna Trasa Turystyczna „Grotty Nagórzyckie”**, która została udostępniona zwiedzającym w dniu 2 lutego 2012 roku. Początkowo piasek nagórzycki służył mieszkańcom okolicznych wsi

do posypywania podłogi izb, a także obejścia dróg i otoczenia grobów. Dynamiczny rozwój krajowego przemysłu szklarskiego w II połowie XIX wieku sprawił, że nagórzycki piasek zaczęto eksploatować na szerszą skalę. Okazało się bowiem, że zawiera on ponad 80% przezroczystego kwarcu. Po uruchomieniu kopalni „Biała Góra” zaprzestano eksploatacji i groty stały się celem wypraw turystycznych.

TOMASZÓW MAZOWIECKI

Miasto założone przez Tomasza Ostrowskiego w końcu XVIII wieku, początkowo rozwijano w nim przemysł metalurgiczny, a po 1824 r. produkcję włókienniczą. Wśród zabytków miasta wyróżnia się dawny klasycystyczny pałac Ostrowskich, dziś siedziba muzeum. Za mostem na Pilicy powstał w 2000 r. **Skansen Rzeki Pilicy**, który jest pierwszym w Polsce muzeum na wolnym powietrzu poświęconym rzece. Podstawowym i konsekwentnie realizowanym założeniem Skansenu Rzeki Pilicy jest tworzenie placówki żywej, w której przyrodę i historię rzeki oraz przestrzeń kulturową, jaką ona wytworzyła, można poznawać wszystkimi zmysłami. Najbardziej rozbudowana jest ekspozycja zatytułowana „Młynarstwo wodne w dorzeczu Pilicy”. Najważniejszym jej elementem jest drewniany młyn wodny, przeniesiony wraz z całym wyposażeniem w latach 1998–2000 ze wsi Kuźnica Żerechowska. Pilickie militaria zostały zgromadzone w dziale „Wojenne trofea Pilicy”. Prezentowane w nim eksponaty w większości zostały wydobyte z rzeki, a pozostała część pochodzi z terenów nadpilickich. Najcenniejszym i jednocześnie cieszącym się największym zainteresowaniem eksponatem jest jedyny na świecie eksperymentalny, opancerzony ciągnik artyleryjski Luftwaffe

(fot. Paweł Wojtyczka)

Skansen Rzeki Pilicy

na podwoziu SdKfz 8, nazywany potocznie „Lufcikiem”. Perłą Skansenu Rzeki Pilicy jest budynek poczekalni kolejowej z przystanku Czarnocin.

Po przeciwnej stronie drogi rozciąga się **rezerwat przyrody „Niebieskie Źródła”**. Rezerwat powstał w 1961 roku w celu ochrony piękna krasowego wywieziska oraz towarzyszącym im naturalnym biocenozom leśnym, zaroślowym, szuwarowym i wodnym. Obejmuje on obszar około 29 ha.

(Więcej informacji o obiektach na trasie znajdziemy w opisie szlaku „W krainie białych piasków”).

Trasa wiedzie przez Nadleśnictwo Smardzewice.

Opracowanie Ryszard Bonisławski

Bawili tu carowie i prezydenci i mnie to nęci

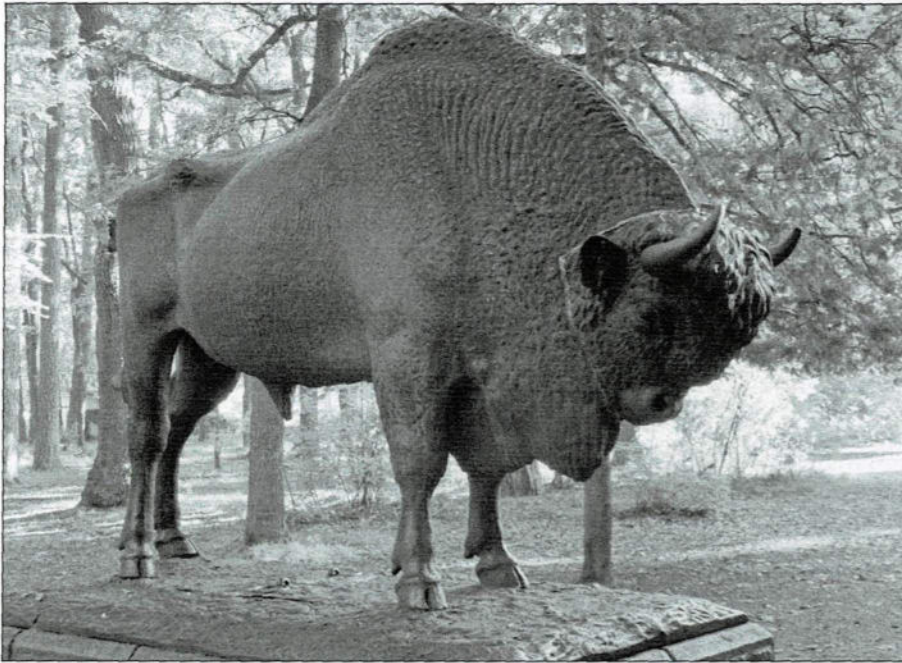
Trasa autokarowo-piesza: Spała (obelisk św. Huberta, rezerwat „Spała”, Dom Pamięci, ruiny pałacu Mościckiego, pomnik żubra, obelisk M. Wielopolskiej, drewniany kościół pw. NMP Królowej KP) – Konewka (bunkry) – Inowlódz (zamek królewski, kościół pw. św. Idziego) – Anielin (szaniec Hubala) – Groty Nagórzyckie – Smardzewice (Ośrodek Hodowli Żubra) – Sulejów Podklasztorze – Tomaszów Mazowiecki (Skansen Rzeki Pilicy, rezerwat przyrody „Niebieskie Źródła”) – Inowlódz (kopalnia chalcidonu) – Spała.

SPAŁA

Znana miejscowość wypoczynkowa, wyrosła w XIX w. z osady młyńskiej do rangi osady myśliwskiej carów Rosji, a po 1918 r. miejsca wypoczynku i pracy prezydentów RP. W pobliżu znajduje się znany od lat 50. XX w. Centralny Ośrodek Przygotowań Olimpijskich. Z czasów carskich przetrwały budynki wzniesione z czerwonej cegły, stał wśród nich okazały pałac spalony

w 1945 roku. W pobliżu jego fundamentów przetrwał posąg żubra podarowany Spale przez prezydenta Ignacego Mościckiego (do 1914 r. stał w okolicach Białowieży).

Przy drodze, w otoczeniu niewielkiego parku znajdziemy drewniany kościół pw. Matki Boskiej Królowej Korony Polskiej. Powstał on w 1923 r. na prośbę Prezydenta RP Stanisława Wojciechowskiego, a zaprojektował go Kazimierz Skórewicz. Ołtarz główny fundacji

(fot. Ryszard Bonisławski)

Pomnik żubra w Spale

leśników wykonał Ludwik Konarzewski z Istebnej, a piękne witraże Jan Winiarz z Krakowa (w jednym z nich ukryta jest postać Józefa Piłsudskiego). Na zewnątrz kościoła, pod okapem odnajdziecie niewielki krucyfiks z napisem „Popioły”, to pamiątka po ekipie filmowej kręcącej w Spale sceny do filmu.

Za świątynią, obok domu parafialnego, w 1992 r. z okazji 50. rocznicy utworzenia Armii Krajowej powstał **kościół polowy** z ołtarzem i stacjami męki pańskiej poświęconymi jej żołnierzom. Autorem był płk Mieczysław Lisowski, dawny partyzant AK, który po latach pracy w lotnictwie został kierownikiem Domu Pamięci Walki i Męczeństwa Leśników i Drzewiarzy Polskich. Ten drewniany budynek przypominający leśniczówkę zbudowano w 1983 r. obok pomnika leśnika (wykonał Władysław Władyka) odsłoniętego rok wcześniej. Stworzono wtedy podwaliny pod dzisiejszy Panteon Pamięci poświęcony walce i męczeństwu leśników i drzewiarzy polskich w okresie II wojny światowej.

We wnętrzu budynku, którego patronem jest **Adam Loreta**, utworzono ekspozycję, w której skład wchodzi multimedialne pokazy i prezentacje dokumentów, map, fotografii, pokazanych w trzech izbach: „Konspiracji Zbrojnej”, „Pamięci” i „Hołdu”.

Ciekawostką Spały jest ukryty w lesie, granitowy, wysoki **krzyż** nad symboliczną mogiłą **Marii Wielopolskiej**, która w listopadzie 1909 r. po wykryciu jej romansu z carskim oficerem popełniła samobójstwo. Prawdziwy grób Marii znajduje się na Powązkach.

KONEWKA

Niewielka osada leśna z dużym tartakiem i siedziba Nadleśnictwa Spała. W pobliżu, w osłonie drzew przetrwały tajemnicze betonowe budowle. Ich geneza sięga 1940 roku, wtedy to przewidując wybuch konfliktu zbrojnego ze stalinowską Rosją Hitler polecił budowę

umocnionych centrów dowodzenia, z których niemieccy dowódcy bezpiecznie mogli by dowodzić rozwinięciem operacji wojskowych na wschodzie. W Spale postanowiono ulokować dowództwo Grupy Armii Środek. Miejsca do budowy ufortyfikowanych stanowisk dowodzenia wytyczono we wsiach Konewka i Jeleń.

Przedsięwzięciu nadano kryptonim „Anlage Mitte” (Obszar Środek).

Do czerwca 1941 r. w Konewce powstał kompleks żelbetowych schronów. Głównym obiektem jest potężny liczący 380 m schron kolejowy, mogący pomieścić cały skład pociągu sztabowego. Obok zbudowano mniejsze schrony zaplecza technicznego.

Kilka lat temu oba schrony zostały wydzierżawione od Lasów Państwowych przez **Juliusza Szymańskiego**, który opracował

trasę turystyczną, wyposażył schron w militaria i udostępnił go wraz z obiektami towarzyszącymi do zwiedzania.

INOWŁÓDZ

Miasto królewskie założone we wczesnym średniowieczu przy brodzie na Pilicy. Już w 1086 r. powstał tu kościół pw. św. Idziego wzniesiony staraniem króla Władysława Hermana, jako wotum po narodzeniu Bolesława Krzywoustego. Skromna romańska świątynia góruje nad miastem, a otaczający ją teren jest świetnym punktem widokowym. Łatwo stąd dostrzec wśród miejskiej zabudowy dwie budowle pamiętające pobyty władców Polski, którzy zatrzymywali się w Inowłodzu na czas polowań. Zamek królewski – jedna z pięćdziesięciu warowni wzniesionych przez Kazimierza Wielkiego w okresie jego panowania. Nieco dalej, nad brzegiem Pilicy znajduje się kościół św. Michała zbudowany w stylu późnogotyckim w 1529 r., przebudowany w XIX w. zachował elementy dawnego wyposażenia. Warto także zajrzeć do dawnej XIX w. synagogi.

Przy drodze do Spały, po prawej stronie znajduje się **kopalnia chalcedonitu**. Unikalne złożo chalcedonitu „Teofilów” w Inowłodzu to jedyne udokumentowane miejsce występowania tej kopaliny w Polsce, eksploatowane od 1970 roku. Chalcedonity są skałami krzemionkowymi powstałymi syngenetycznie, wieku kelowejskiego. Stanowią surowiec mineralny, którego skład chemiczny i fazowy stwarzają szerokie możliwości dalszego zastosowania. W Teofilowie zalegają dwie odmiany tego minerału: niebieskawa – zwięzła, oraz szarawa. Zastosowanie jest bardzo szerokie. Do tej pory używany był jako kruszywo drogowe i grysy filtracyjne. Jednak przy zastosowaniu odpowiedniej linii technologicznej szeroka gama nowych produktów znajdzie użytek m.in. w technologii uzdatniania wody, jako krzemionkowy wypełniacz do produkcji farb, lakierów, szpachlówek, betonów czy

Karczma z Sohocina k. Płońska

fot. Izabela Rucińska

Sierpc

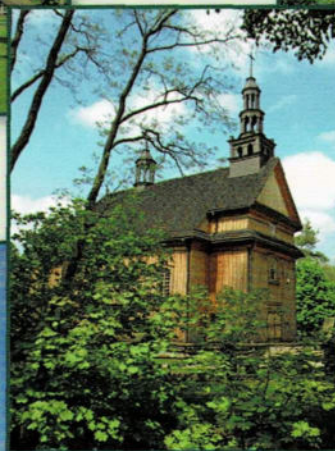
Spichlerz w zagrodzie z Dzierżąni

Zagroda z Czermna

Dwór z Uniszek Zawadzkich

Kościół
z Drążdżewa

Zagroda z Jonnego

Atrakcje RDLP w Łodzi

Skierniewice – pałac prymasowski

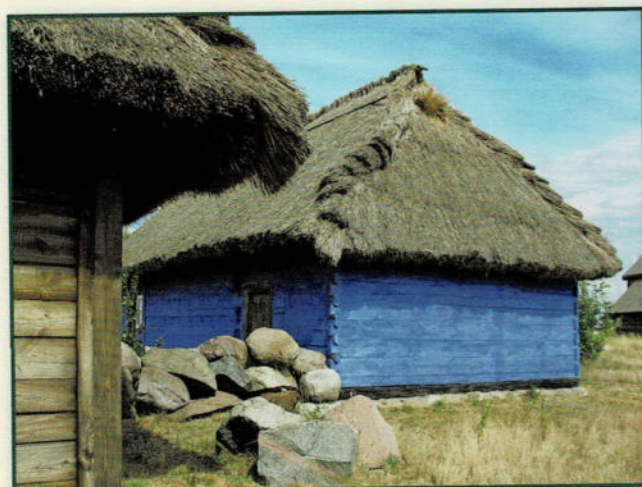
fot. Izabela Rucińska

Żyrdów

Guzów

Maurzyce – skansen

Łowicki folklor

w technologii oczyszczania ścieków. Chalcedonit ma duży potencjał w zastosowaniu inżynierii sanitarnej, sorbent do usuwania rozlewów olejowych czy wypełnienie filtracyjne na ostatnim stopniu oczyszczania ścieków, substraty dla ogrodnictwa i wiele, wiele innych.

Za Inowłodzem, po lewej stronie drogi do Studzianny (w sąsiedztwie wsi **Anielin**) znajduje się miejsce potyczki partyzanckiej stoczonej 30 kwietnia 1940 r. i śmierci **mjra Henryka Dobrzańskiego „Hubala”**. Pierwszego partyzanta II wojny światowej, który nie złożył broni i podjął – jako dowódca Wydzielonego Oddziału Wojska Polskiego – walkę z Niemcami. Staraniem leśników powstało tu kilka tablic informacyjnych, pomnik oraz miejsce biwakowe.

SMARDZEWICE

Duża wieś letniskowa położona w sąsiedztwie lasów i rzeki Pilicy. Ozdobą miejscowości jest zabytkowy zespół klasztorny franciszkanów z końca XVII w. otoczony niewysokim murem z basztami.

Na południe od wsi, w osadzie Tresta zbudowano ponad kilometrową zaporę umożliwiającą spiętrzenie wody w zbiorniku zwanym Jeziolem Sulejowskim.

OŚRODEK HODOWLI ŻUBRÓW W SMARDZEWICACH

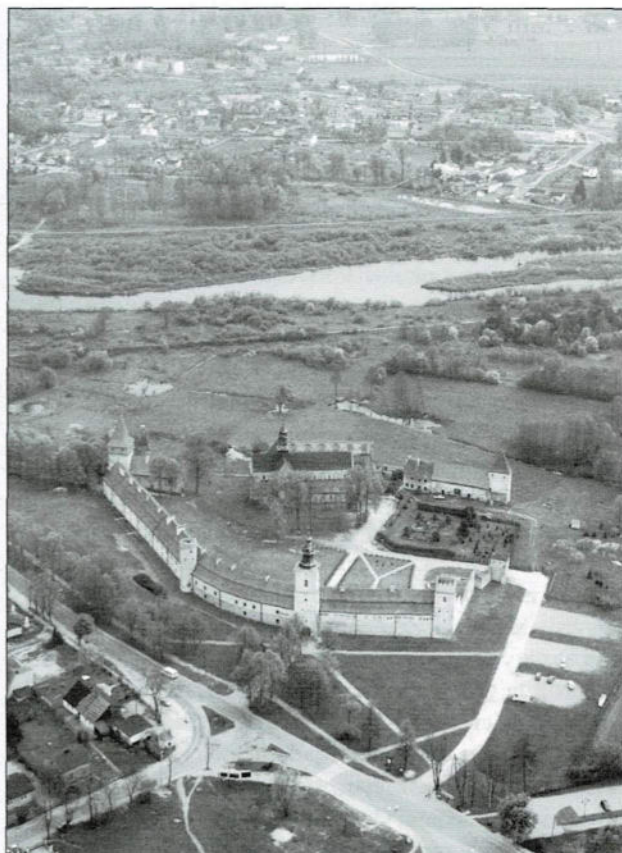
Jest to jedna z najstarszych placówek tego typu w Polsce. Zaczątkiem był zwierzyńiec, utworzony w 1934 r. z inicjatywy prezydenta RP Ignacego Mościckiego, któremu Polonia kanadyjska przekazała w darze cztery bizony.

W 2002 r. wydzielona została kwatera pokazowa żubrów dla celów edukacyjnych i turystycznych. Obecnie ośrodek zajmuje pow. 72,4 ha. Leży w strefie ochronnej Spalskiego Parku Krajobrazowego. Liczebność stada hodowlanego utrzymywana jest na poziomie 20 sztuk.

SULEJÓW

Dawne miasto królewskie założone w XII wieku, przy przeprawie przez Pilicę. W XIX w. słynęło z produkcji wapiennej, dziś pełni funkcje letniskowe. Nad miastem góruje neogotycki kościół pw. św. Floriana zbudowany na miejscu starszej świątyni. Drugą zabytkową budowlą jest wczesnobarokowa kaplica cmentarna Ligęzków.

Wystarczy przejść z centrum miasta 1 km, by stanąć wśród zabytkowych murów dawnego opactwa Cystersów. Francuscy zakonnicy z Marimond pojawili się tutaj w 1176 r. za sprawą księcia Kazimierza Sprawiedliwego, który podarował im kilka wsi i przyznał różne przywileje. Zakonnicy szybko zbudowali okazałą świątynię, klasztor i część gospodarczą. W 1241 r. Tatarzy złupili i podpalili opactwo, które w późniejszych latach jeszcze kilkakrotnie doświadczało wojen i pożarów. Po wielu przykrych doświadczeniach Cystersi otoczyli całość murami obronnymi, wzmocnionymi basztami i wieżami. W 1819 roku nastąpiła konfiskata dóbr klasztornych, część zabudowań zniszczono, część przekazano w prywatne ręce lub włączono do probostwa. Po 1974 r. przeprowadzono grun-

(fot. Piotr Wypych)

Sulejów Podklasztorze – widok z lotu ptaka

towny remont zabudowań gospodarczych zamieniając je na hotel, w ostatnich latach dokonano konserwacji kościoła i części budynków klasztornych. Znow, jak przed wiekami możemy w nich spotkać Cystersów.

Największe zainteresowanie z rozległym zespołem budzi typowy dla budownictwa cysterskiego romański kościół pw. św. Tomasza. Wzniesiony w XIII wieku, otrzymał kształt trójnawowej bazyliki z transeptem (przecięcie nawy głównej przez nawę poprzeczną) i prezbiterium, zamknięty prostą ścianą. Trójnawowe wnętrze posiada sklepienia krzyżowe o bogatym wystroju kamiennym. Grube, kamienne ściany zbudowano ze starannie opracowanych ciosów piaskowca, okna zamknięto łukami, a wejście główne podkreślono pięknym portalem kolumnowym. Obok znajduje się wąskie, zamurowane wejście z XII w. tympanonem zawierającym symbole Męki Pańskiej. Wnętrze wypełnione barokowymi ołtarzami i stallami, przy których umieszczono zagadkowe figury leżących lwów. Z dawnego klasztoru pozostał w dobrym stanie jedynie kapitułarz i fragment krużganku.

Z zabudowań obronnych wyróżniają się: gotycki arsenał z basztą opacką, baszta muzyczna, wieża krakowska z bramą, wieża rycerska i baszta mauretańska. Opactwo kryje jeszcze wiele niewyjaśnionych tajemnic, miejsce licznych znaków zapytania wypełniają legendy i baśnie, bez nich nasza wędrówka byłaby o wiele uboższa.

Zainteresowanych przeszłością opactwa zachęcamy do odwiedzenia muzeum PTTK.

TOMASZÓW MAZOWIECKI

Miasto założone przez Tomasza Ostrowskiego w końcu XVIII wieku, początkowo rozwijano w nim przemysł metalurgiczny, a po 1824 r. produkcję włókienniczą. Wśród zabytków miasta wyróżnia się dawny klasycystyczny pałac Ostrowskich, dziś siedziba muzeum. Za mostem na Pilicy powstał w 2000 r. **Skansen Rzeki Pilicy**, który jest pierwszym w Polsce muzeum na wolnym powietrzu poświęconym rzece. Podstawowym i konsekwentnie realizowanym założeniem Skansenu jest tworzenie placówki żywej, w której przyrodę i historię rzeki oraz przestrzeń kulturową, jaką ona wytworzyła, można poznawać wszystkimi zmysłami. Najbardziej rozbudowana jest ekspozycja zatytułowana „Młynarstwo wodne w dorzeczu Pilicy”. Najważniejszym jej elementem jest drewniany młyn wodny, przeniesiony wraz z całym wyposażeniem w latach 1998–2000 ze wsi Kuźnica Żerechowska. Pilickie militaria zostały zgromadzone w dziale „Wojenne trofea Pilicy”. Prezentowane w nim eksponaty w większości zostały wydobyte z rzeki, a pozostała część pochodzi z terenów nadpilickich. Najcenniejszym i jednocześnie cieszącym się największym zainteresowaniem eksponatem jest jedyny na świecie eksperymentalny, opancerzony ciągnik artyleryjski Luftwaffe na podwoziu SdKfz 8, nazywany potocznie „Lufcikiem”. Perełką Skansenu Rzeki Pilicy jest budynek poczekalni kolejowej z przystanku Czarnocin, zbudowany w 1896 roku jako pawilon ekspozycyjny Dyrekcji Kolei Warszawsko-Wiedeńskiej na odbywającą się w 1896 roku

(fot. Ryszard Bonisławski)

Rezerwat Niebieskie Źródła

Wszechrosyjską Wystawę Przemysłowo-Artystyczną w Niżnym Nowogrodzie.

Po przeciwnej stronie drogi rozciąga się **rezerwat przyrody „Niebieskie Źródła”**. Rezerwat powstał w 1961 roku w celu ochrony piękna krasowego wywierzyska oraz towarzyszącym im naturalnym biocenozom leśnym, zaroślowym, szuwarowym i wodnym.

Trasa wiedzie przez Nadleśnictwo Spala.

Opracowanie Ryszard Bonisławski

Łódź dla zaawansowanych

Trasa pieszo-tramwajowa: Łódź – przejazd tramwajem (ul. Pomorska, Stajnia Jednorożców, ul. Piotrkowska, Księży Młyn), zwiedzanie miasta (Biała Fabryka, ul. Piotrkowska, ECI, Cerkiew pw. św. Aleksandra Newskiego, Muzeum „Dentka”, Pałac K. Poznańskiego, Muzeum Fabryki, Manufaktura).

ŁÓDŹ

KSIĘŻY MŁYN

Znajdujący się w sąsiedztwie parku Źródliśka „Księży Młyn” jest synonimem błyskotliwej kariery przemysłowej, uwidocznionej poprzez zespół wyjątkowej zabudowy XIX wieku. Stara, historyczna nazwa „Księżego Młyna” należy do najbardziej intrygujących nazw topograficznych Łodzi, wywodzi się z XV w. i była związana z osadą młyńską należącą do uposażenia proboszcza parafii staromiejskiej. Położona w znacznej odległości od plebani pozostawała w dzierżawie kolejnych użytkowników do początku XIX w., kiedy to przeznaczono tereny osady młyńskiej po zabu-

dowę przemysłową. Pierwszym, który zbudował tam manufakturę był Krystian Wendisch, uruchamiając dużą przędzalnię (1827–1830), następnie – po jego śmierci (1830) – Karol Fryderyk Moes, a z kolei po jego śmierci (1863) Teodor Kruche, syn fabrykanta pabianickiego Beniamina Kruschego. Pożar w 1870 roku przerwał jego działalność produkcyjną. W tym samym roku spaloną fabrykę i całą posiadłość Księżego Młyna i Wójtowskiego Młyna kupił Karol Wilhelm Scheibler, przedsiębiorca dynamicznie rozwijający dotychczas swój zakład bawełniany przy Wodnym Rynku w Łodzi. Już w 1873 r. rozpoczął pracę oddział na Księżym Młynie zwany „Pfaffendorf” złożony z przędzalni i tkalni. Dwa pożary w 1874 i 1876 r. nie przerwały pro-

(fot. Izabela Rucińska)

Rezydencja Herbstów – dawne stajnie

gramu inwestycyjnego. Ukoronowaniem był czterokondygnacyjny gmach przędzalni o długości 207 m. Na każdym piętrze umieszczono po 55 okien, a nowoczesna konstrukcja ze zbrojonego betonu zapewniała odporność na ogień i na wibrację maszyn. Oświetlenie zapewniała własna gazownia, a dostawy surowca własna bocznica kolejowa połączona z linią kolei fabrycznej. Zakłady posiadały telegraf i linię telefoniczną. Naprzeciw fabryki zbudowano osiedle „familijne”, a w nim szkołę, sklepy, studnie, komórki, magiel itp. Wszystkie budynki były nieotynkowane i oszczędnie dekorowane. Kontrastowała z nimi niewielka narożna rezydencja Matyldy i Edwarda Herbstów zatopiona w zieleni ogrodu i przylegająca do stawu przy ul. Przędzalnianej. Dalej na osi rzeki, w miejscu posiadała Wójtowskiego Młyna utworzono folwark rolniczy, zapewniający zaopatrzenie domowi i fabrycznym sklepom.

„STAJNIA JEDNOROŻCÓW”

To nic innego, jak okazały przystanek w centrum Łodzi, usytuowany pomiędzy ul. Piotrkowską i al. Kościuszki, na którym łączą się torowiska trasy W-Z oraz tramwaju regionalnego (północ-południe). Uroczyste otwarcie miało miejsce 31 października 2015 r. Autorem wiaty jest arch. Jan Gałęcki, który szukał inspi-

racji w łódzkiej secesji. Strzeliste białe kolumny podtrzymują dach wykonany z membrany EFTE, jego kolory nawiązują do łódzkich witraży. Tworzywo wyprodukowano w Japonii, a zabarwiono we Włoszech – jest to największy na świecie dach wykonany w tej technologii.

Wymiary konstrukcji zadania to 100 metrów długości, 33 m szerokości i 13 m wysokości. Koszt wykonania dworca wynosił około 1 miliona euro.

BIAŁA FABRYKA

Rozwój Łodzi jako miasta przemysłowego został zapoczątkowany w latach 20. XIX w. Wówczas, z inicjatywy władz Królestwa Polskiego, na południe od powstałego w średniowieczu miasteczka wytyczono dwie nowe osady dla rękodzielników przybyszających m.in. z Wielkopolski, Niemiec, Śląska i Czech. Osią łączącą osadę sukienniczą Nowe Miasto oraz osadę lniano-bawełnianą Łódka stała się, wytyczona na bazie dawnego Traktu Piotrkowskiego, **ulica Piotrkowska**, która od początku swojego istnienia pełniła wiodącą rolę w przestrzeni miejskiej. Według pierwotnych założeń jedynie na jej południowym krańcu, przecinającym rzekę Jasień, miały być wznoszone obiekty fabryczne. Jednak wraz z upowszechnieniem maszyny parowej, a tym samym uniezależnieniem produkcji od zasilania napędem wodnym, zaniechano tego podziału, a zabudowa mieszkalna i przemysłowa na całej długości ulicy uległa przemieszczeniu. Niemniej na przełomie lat 20. i 30. XIX w. właśnie w górnej części ulicy zaczęto wznosić pierwsze w Łodzi obiekty o charakterze przemysłowym, do których należała m.in. **„Biała Fabryka”** Ludwika Geyera (ul. Piotrkowska 282), zawdzięczająca swoją nazwę otynkowanej fasadzie wyróżniającej się spośród innych obiektów przemysłowych wznoszonych później z czerwonej cegły. Był pierwszym łódzkim zakładem wyposażonym w maszynę parową, uruchomioną w 1839 r. Swoją produkcyjną funkcję pełnił przez ponad sto lat. W 1954 r. stał się siedzibą **Centralnego Muzeum Włókiennictwa** oraz jednym z pierwszych w Europie budynków postindustrialnych zaadoptowanych do celów wystawienniczych. W zbiorach muzeum, prezentowanych w nowoczesnej – interaktywnej formie, znajdują się głównie unikatowe narzędzia i maszyny włókiennicze, tkaniny historyczne i współczesne oraz artystyczne, jak również ubiory.

W bezpośrednim sąsiedztwie „Białej Fabryki” znajduje się **Skansen Łódzkiej Architektury Drewnianej**, prezentujący oryginalną XIX-wieczną zabudowę miejską, wśród której znajdują się: modrzewiowy kościół protestancki przeniesiony z dawnej wsi Nowosolna, letniskowa willa z Rudy Pabianickiej, łódzkie domy rękodzielników oraz pochodząca z początków XX w. poczekalnia Łódzkich Wąskotorowych Elektrycznych Kolei Dojazdowych, czyli tramwaju podmiejskiego, ze zgierskiej krańcówki na pl. J. Kilińskiego.

OFF PIOTRKOWSKA

Unikalny wielofunkcyjny kompleks usytuowany na terenach dawnej fabryki włókienniczej Ramischów przy ul. Piotrkowskiej 138/140. Uruchomiony pod koniec 2011 r. przez firmę OPG Orange Property Group. Pomysłodawcą i aktualnym koordynatorem projektu Off Piotrkowska jest Michał M. Styś. Łączna powierzchnia Off Piotrkowska wynosi 12,898 tys. m², natomiast powierzchni użytkowej 6,537 tys. m². Dziś na jego terenie mieszczą się pracownie architektów, projektantów mody, designu, jak również kluby muzyczne, restauracje, przestrzenie wystawiennicze, sale prób, showrooms, concept store i klubokawiarnie. Na terenie Off Piotrkowska odbywają się również imprezy masowe, w tym coroczny festiwal muzyczny Domoffon Festiwal. W wyniku plebiscytu z udziałem czytelników „National Geographic Traveler” OFF znajduje się na liście siedmiu nowych cudów Polski.

ULICA PIOTRKOWSKA

Obecnie **ulica Piotrkowska** jest jedną z najbardziej rozpoznawanych atrakcji Łodzi. Licząca 4,13 km arteria, nazywana przez łodzian „Pietryną”, jest najdłuższą ulicą handlową Europy. Spacerując wzdłuż pierzei ulicy, można podziwiać dawne fabryki, okazałe kamienice,

budynki użyteczności publicznej i rezydencje łódzkich przemysłowców.

Wśród licznych atrakcji ulicy Piotrkowskiej są też nietypowe pomniki. Najciekawsze z nich to **Pomnik Łodzian Przełomu Tysiącleci** wbudowany w nawierzchnię ulicy, złożony z ponad 13 tys. kostek brukowych z imiennymi tabliczkami łodzian będących fundatorami monumentu oraz zaliczane do cyklu „**Galerii Wielkich Łodzian**”: rzeźba Trzech Fabrykantów (32), Fortepian Rubinsteina (78), Ławeczka Tuwima (104), Kuferek Reymonta (137). Miłośników kinematografii zainteresuje natomiast **Łódzka Aleja Gwiazd** zlokalizowana po obu stronach ulicy w rejonie Hotelu Grand, która powstaje z inspiracji Jana Machulskiego od maja 1998 r., a pierwszą mosiężną gwiazdą upamiętniono wielkiego aktora Andrzeja Seweryna.

EC1

We wrześniu 1907 r. uruchomiono w Łodzi pierwszą elektrownię miejską, jej secesyjne budynki istnieją do dzisiaj. W 1930 r. uruchomiono jej nowoczesną część zwaną Nową Centralą, która także zachowała swój modernistyczny kształt. W 2000 r. elektrownia zaprzestała produkcji, a jej budynki przekazano miastu. Rada Miasta powołała w maju 2008 roku instytucję kultury

(fot. Izabela Rucińska)

Secesja na ul. Piotrkowskiej

„EC1 Łódź – Miasto Kultury”, która przystąpiła do prac projektowych i rewitalizacyjnych. W ich wyniku powstał unikalny kompleks budynków historycznych połączonych z nowymi elementami, znakomicie utrzymującymi historyczny koloryt miejsca. Koszt projektu wyniósł ponad 265 mln zł (w tym około 82 mln pozyskaliśmy z funduszy unijnych. Dziś na terenie EC1 mamy do wyboru wiele atrakcji, m.in. projekcje i koncerty w najnowocześniejszym w kraju Planetarium (otwarte 8 I 2016 r.) – aparatura o rozdzielczości 8 K, rewelacyjna akustyka, ekran w kopule o średnicy 14 m i 110 wygodnych foteli to gwarancja nietuzinkowych doznań.

Jesienią 2017 r. otwarto największe w Polsce Centrum Nauki i Techniki, wyposażone w najnowocześniejsze urządzenia ułatwiające zrozumienie zawiłych praw fizyki i przyrody. Jest tu również sferyczne kino 3D. Jedną z atrakcji Centrum jest trasa nawiązująca do historycznego dziedzictwa EC1. Począwszy od placu węglowego, wędrujemy do kotłów i palenisk (świetne przekroje i światła wydobywają istotę ich pracy), a na końcu do rozdzielni, w której można sterować pracą elektrowni.

Już za rok na terenie starej elektrowni zostanie otwarte Narodowe Centrum Kultury Filmowej, a w następnym roku Centrum Komiksu i narracji Interaktywnej.

CERKIEW PW. ŚW. ALEKSANDRA NEWSKIEGO

W sąsiedztwie nowego dworca kolejowego znajduje się charakterystyczna cerkiew, jej malownicza bryła nawiązuje do tradycji budownictwa prawosławnego. Inicjatywa budowy cerkwi narodziła się w 1879 r., podchwycili ją łódzcy przemysłowcy (różnych wyznań), a projekt wykonał architekt miejski Hilary Majewski. W maju 1880 r. poświęcono kamień węgielny, a już 29 maja 1884 r. świątynia została poświęcona. Jej wnętrze może pomieścić ponad 300 osób. Wyposażenie cerkwi jest jednorodne, a piękny ikonostas wykonano w Petersburgu (na koszt żydowskiego przemysłowca Izraela Poznańskiego!). W 1948 r. cerkiew w Łodzi uzyskała rangę soboru, zostając równocześnie katedrą diecezji łódzko-poznańskiej

PAŁAC KAROLA POZNAŃSKIEGO

Jest główną siedzibą łódzkiej Akademii Muzycznej im. Grażyny i Kiejstuta Bacewiczów, wzniesiony w latach 1904–1908 dla syna słynnego łódzkiego fabrykanta Izraela Kalmanowicza Poznańskiego – Karola. Wybudowana według projektu Adolfa Zelingsona budowla ma charakter eklektyczny: łączy dominujące w jej architekturze elementy włoskiego renesansu i baroku z m.in. motywami secesyjnymi. Pałac został zaprojektowany na planie podkowy, składa się z dwóch skrzydeł bocznych i części frontowej, w której na obu kondygnacjach znajdowały

się pomieszczenia reprezentacyjne: salony i jadalnie (dziś sale koncertowe i wykładowe), przeszklone halle, gabinety, buduary, pokój bilardowy (dziś Dział Nauczania). Na piętrze, za jadalnią umieszczono ogród zimowy przykryty efektownym szklanym dachem, widocznym od strony ogrodu. Pełne przepychu wnętrza rezydencji zachowały do dziś wiele ze swej świetności: boazerie z różnogatunkowego drewna, stiukowe sufity, sztukatorskie dekoracje, witraże, marmurowe kominki, żyrandole, kinkiety i meble. Uwagę przyciąga wewnętrzna klatka schodowa wyłożona ciemnym marmurem z wachlarzowymi schodami ozdobionymi kutą balustradą. Klatkę zdobi witraż z warsztatu Richarda Schleina z Zittau.

MANUFAKTURA

Wśród najbardziej rozpoznawanych miejsc Łodzi znajduje się również zrewitalizowany na początku naszego wieku kompleks fabryczny Izraela Kalmanowicza Poznańskiego, przekształcony w centrum handlowo-rozrywkowe **Manufaktura**.

W bezpośrednim sąsiedztwie fabryki, u zbiegu ulic Ogrodowej i Zachodniej, Izrael Poznański wznosił pałac, będący największą rezydencją fabrykancką Europy. Poza apartamentami mieszkalnymi w eklektycznych wnętrzach znajdowały się także pomieszczenia biurowe i giełdowe oraz magazyny. Dziś pałac jest główną siedzibą **Muzeum Miasta Łodzi**, w której prezentowane są przede wszystkim zbiory dotyczące dziejów wielokulturowego miasta oraz przybliżające – w formie gabinetów tematycznych – postaci znanych łódzian, takich jak Julian Tuwim, Karl Dedecius, Jan Karski (*więcej informacji o Łodzi w opisie trasy „Ziemia obiecana – Łódź fabryczna i okolice”*).

Trasa jest usytuowana na terenie Regionalnej Dyrekcji Lasów Państwowych w Łodzi.

(fot. Izabela Rucińska)

Manufaktura

Elżbieta Czarnecka

Jan „Kwinto” Machulski i nie tylko...

Postać Jana Machulskiego jest inspiracją do wielu moich wspomnień i przemyśleń... Był i pozostał niezwykle ambasadorem naszego Miasta... I co ciekawe, że to właśnie On jako jedna z niewielu wielkich filmowych Postaci Łodzi, jest pochowany nie w Łodzi, a na warszawskich Powązkach...

Jest kilkadziesiąt nazwisk łódzkich twórców polskiej kinematografii. Lista jest długa, ale zacznę od niezwykle filmowej Damy – **Jadwigi Andrzejewskiej**, najbardziej popularnej gwiazdy przedwojennego kina, którą po wojnie zbyt mało wykorzystało polskie kino. Zagrała w kilku filmach, drugoplanowe role, choć miała jedną dużą dla Niej stworzoną rolę w filmie Henryka T. Czarneckiego „A jeśli będzie jesień”... jednakże ten film powstał za późno, bo u schyłku Jej życia...

Wielki Wojciech Jerzy Has – w świecie filmowym niezwykle honorowany – reżyser, rektor Szkoły Filmowej, przyjechał do Łodzi z Krakowa, ...i pozostał na zawsze w Łodzi... Wielki Leon Niemczyk – warszawski aktor, tak zakochał się w Łodzi, że przyjechawszy tu w 1953 roku – pozostał w niej na zawsze. Są wśród naszych wspomnień Wielkich Łodzian i Teresa Lipowska, Ewa Braun – scenograf (zdobywczyni Oscara), piękna Elżbieta Starostecka z „Trędowatej”, ...piękna młoda Agnieszka Więdłocha i... równie piękna Joanna Woś i jeszcze wiele nazwisk ludzi teatru i filmu: profesor Aleksander Bardini, i przelotnie, na lat kilka Piotr Skrzynecki (tak, tak – ten z Piwnicy pod Baranami), i znakomici reżyserzy Grzegorz Królikiewicz, Waldemar Podgórski, Piotr Trzaskalski, Maciej Drygas, Zbigniew Chmielewski, Władysław Pasikowski, Dorota Kędzierzawska, Balbina Bruszevska z ekipą SEMAFORA (Zbigniew Żmudzki, Adam Wyrwas 2002 – Oskar za „Piotrusia i wilka” z 2002 roku) i wielcy operatorzy: Zbigniew Rybczyński (Oskar 1975 r.) i Ryszard Lenczewski („Ida” – Oskar 2014 r.), Paweł Edelman, Jolanta Dylewska, Bogdan Dziworski...

Byli także niezwykle kompozytorzy: Artur Rubinstein (Oskar 1969 r., za rolę w filmie „L’Amour de la vie”), Piotr Marczewski, Piotr Hertel, Zdzisław Szostak..., i jeszcze Piotr i Marcin Dzieciołowie z ekipą z Opus Filmu (Oskar 2015 r.).

I tyle niezwykłości, tyle nazwisk: Magda Tesławska, Marta Kobińska, Jerzy Skrzepiński, Tadeusz Myszorek, Bogdan Solle..., a przecież wymieniłam Ich tylko garstkę, tę bardziej zapamiętaną... Stanisław Mikulski i Ci niezwykle jazzmani

z... Melomanów – ale to też przez pryzmat uznanej za najznakomitszą rolę **Henryka Kwinto** (z filmu „Vabank”). I od razu jak – z trąbki **Machulskiego** – płyną nazwiska Melomanów: Witolda „Dentoxa” Sobocińskiego, Andrzeja „Idona” Wojciechowskiego.

No właśnie – ale... jest także kilka innych **Alei Gwiazd** – ale nie tych z Piotrkowskiej – tylko na kilku łódzkich **cmentarzach, na zawsze**. Zostali na zawsze Ci, którzy związali się z naszym filmowym, niezwykle Miastem i stali się Jego częścią, gdzie na Ogrodowej spotkamy groby: Marii Kornatowskiej (historyk filmu), i kolejnego chłopaka z Bałut – Stanisława Mikulskiego. Przy ulicy Smutnej. Na cmentarzu wzdłuż Alei zasłużonych Łodzian... rzeczywistość są groby – twórców filmowych z Wytwórni Filmów Oświatowych, profesorów, rektorów PWSFTviT: wcześniej wymienionego W.J. Hasa, Henryka Kluby, Jerzego Woźniaka, operatora Krzysztofa Ptaka, Kazimierza Dejmka, ...są również mogiły zapomnianych twórców Łodzi filmowej na innych łódzkich cmentarzach: na Aleksandrowskiej, Radogoszczu, na Zarzewie, na Chojnach, i w Pabianicach i w Zgierzu i w Aleksandrowie Łódzkim... Są Oni już na zawsze w naszym mieście ale KWINTO urodził się w Łodzi, na Bałutach...

„Łódź to moje miasto, do którego zawsze wracam, jak bocian, który odlatuje do innych krajów, ale musi wrócić i wychować pisklęta – ja takich piskląt wychowałem w PWSTviT – wielu...” (cytat z książeczki, którą wydałam w 2008 roku: *Jan Machulski Obywatel Miasta Łodzi*).

(fot. Izabela Rucińska)

Ławeczka Jana Machulskiego w Piotrkowie Trybunalskim

Na szkolnym i turystycznym szlaku – Wanda Kołodziejczyk (1940 – 2017)

27 kwietnia 2017 roku zmarła Wanda Kołodziejczyk – emerytowana nauczycielka matematyki i dyrektorka Liceum Ekonomicznego, prezes Oddziału PTTK im. Kazimierza Staszewskiego w Pabianicach, która całe życie poświęciła krajoznawstwu i turystyce młodzieżowej.

Wanda Kołodziejczyk urodziła się w 1940 roku w Kramsku koło Konina w rodzinie nauczycielskiej.

Po przeprowadzce do Pabianic chodziła do szkoły podstawowej przy ul. Pułaskiego. Tutaj zainteresowała się sportem.

Przez 4 lata uczęszczała do Liceum Ekonomicznego. Zaczęła wtedy przygodę z turystyką pieszą. Jako uczennica była uczestnikiem obozów wędrownych. Ukończyła studium nauczycielskie, a następnie studia matematyczne na Uniwersytecie Śląskim. Rozpoczęła pracę w SP nr 11 przy ul. Poniatowskiego w Pabianicach. Zaczęła chodzić z młodzieżą na rajdy i wyjeżdżać na wycieczki po Polsce.

Dalszy etap drogi zawodowej to praca nauczyciela matematyki w Liceum Ekonomicznym. Organizuje wtedy obozy wędrownie. Jako jedna z pierwszych prowadziła obóz w „pasie konwencji”. Chodziła z młodzieżą wtedy po górach czeskich i spali w namiotach na campingach.

„– *Wtedy pojechały ze mną harcerki. Na szlakach chodziły w mundurach, wszyscy byli zachwyceni naszym widokiem*” – często wspominała.

Wanda Kołodziejczyk, mając 20 lat wyszła za mąż za Zenona – nauczyciela fizyki w Technikum Mechanicznym.

Pracowała do emerytury w swoim ukochanym Liceum Ekonomicznym. Ostatnie lata pełniła także funkcję dyrektora. W każde wakacje organizowała obozy dla uczniów.

Do Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego zapisała się na początku pracy. Organizowała wtedy największe rajdy. Zdobyła wiele odznak turystyki kwalifikowanej, najwyżej ceniła sobie złotą Odznakę Turystyki Pieszej. Zdobyła uprawnienia pilota wycieczek i przewodnika. Jej pracę docenili turyści z PTTK i została wybrana na prezesa Oddziału PTTK Pabianice. Funkcję tę pełniła przez dwie kadencje w latach 1989–1997. Oddział miał wtedy dwa własne autokary. Organizowano dużo wycieczek krajowych i zagranicznych.

Wanda Kołodziejczyk przywiązywała dużą wagę do utrwalania działalności PTTK. Z okazji 75-lecia Oddziału PTTK Pabianice napisała historię oddziału, która została wydana w 1999 roku.

Po przejściu na emeryturę nadal działała w Kole Pilotów i Przewodników PTTK.

(fot. z arch. PTTK w Pabianicach)

Wanda Kołodziejczyk

Jako przewodnicząca Komisji Młodzieżowej PTTK była współorganizatorem etapów powiatowych i wojewódzkich Ogólnopolskich Młodzieżowych Turniejów Turystyczno-Krajoznawczych PTTK. Korzystała przy tym z wiedzy wielkich krajoznawców.

Za swą działalność turystyczną i krajoznawczą otrzymała: Odznakę „Przyjaciel Dziecka”, złotą odznakę „Zasłużony w pracy PTTK wśród młodzieży”, Złotą Honorową Odznakę PTTK, odznakę „50 lat w PTTK”, Medal Komisji Edukacji Narodowej, Złoty Krzyż Zasługi i Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski.

2 maja 2017 roku na pabianickim cmentarzu komunalnym Wandę Kołodziejczyk pożegnała rodzina, przyjaciele, koleżanki i koledzy z pracy oraz członkowie Oddziału PTTK Pabianice.

„– *Wanda kochała wszystkich, bardzo wielu odwdzięczało się jej sercem za jej dobre serce. Była koleżeńska, lojalna i skromna*” – tymi słowami pożegnano Wandę Kołodziejczyk – wielkiego człowieka, pedagoga i turystę.

Film w pracy przewodnika

Miło nam poinformować, że „Wędrownik” objął patronatem medialnym VIII OGÓLNOPOLSKIE FORUM PRZEWODNIKÓW TURYSTYCZNYCH „Film w pracy przewodnika”.

W dniach 9–11 lutego 2018 r. około 180 przewodników turystycznych PTTK z całej Polski uczestniczyło w wykładach, warsztatach i wycieczkach pokazujących możliwości wykorzystania w pracy przewodnika szeroko pojmowanej sztuki filmowej i audiowizualnej. Na przykładzie Łodzi i najbliższych okolic ukazano uczestnikom różnorodne techniki audiowizualne przydatne w promocji danego regionu, pokazania jego walorów turystycznych, krajoznawczych oraz historycznych. Był także czas na dyskusję i wymianę doświadczeń przewodnickich.

Imprezę zorganizowali członkowie PTTK z Klubu „Koła Przewodników Turystycznych im. R. Rembelskiego” przy Oddziale Łódzkim PTTK im. J. Czeraszkiewicza oraz Samorząd Wojewódzki.

Forum zostało objęte patronatami honorowymi: Senatora RP Ryszarda Bonisławskiego,

Prezydenta Miasta Łodzi Hannę Zdanowską, Marszałka Województwa Łódzkiego Witolda Stępnia, Prezydenta Miasta Zgierza Przemysława Staniszewskiego, Prezesa Zarządu Głównego PTTK Jacka Potockiego, Regionalną Organizację Turystyczną Województwa Łódzkiego oraz Łódzką Organizację Turystyczną.

(fot. Jagoda Lenzion)

W muzeum Kinematografii

(fot. Jagoda Lenzion)

Przewodnicy przed budynkiem dawnej Wytwórni Filmów Fabularnych w Łodzi

110 lat Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego i Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego w Łowiczu

Początki łowickiego oddziału PTK sięgają 1908 roku, kiedy to 23 lutego za zgodą władz carskich powołano organizację. Inicjatorem był wybitny krajoznawca **Aleksander Janowski** i rzesza łowickich społeczników, będących ówczesną elitą intelektualną Łowicza. Wymieńmy kilku z nich.

Anieli Chmielińska – związana z Pułtuskim, Ciechanowem, Płockiem i Łowiczem, jednak to ostatniemu z miast poświęciła 30 lat swojego życia. Kolekcjonowała wytwory rąk Księżaków (mieszkańcy Księstwa Łowickiego), wycinanki, hafty, stroje, często jak podkreślała – rzeczy „których szmaciarze nie chcieli kupować”. W 1910 roku swoje zbiory etnograficzne przekształciła w Muzeum Ziemi Łowickiej PTK. Była autorką kilku interesujących opracowań krajoznawczych: „Księżacy”, „Księżacy i ich strój”, „Z życia Księżaków”, „Wieś polska Lisków w Powiecie Kaliskim”. W 1932 roku jako pierwsza kobieta w historii organizacji została wyróżniona tytułem Honorowego Członka PTK.

Romuald Oczykowski – autor wielu opracowań o tematyce historyczno-religijnej oraz pierwszego przewodnika po Łowiczu, do dziś stanowiącego cenne źródło informacji o mieście „Przechadzka po Łowiczu”. Dobroczyńca łowickich bernardynek.

Władysław Tarczyński – społecznik, organizator Straży Ogniowej Ochotniczej w Łowiczu, autor opracowań dotyczących Łowicza m.in. „Łowicz. Pamiętki historyczne”.

Karol Rybacki – organizator, współorganizator, działacz ponad 15 organizacji w Łowiczu, założyciel pisma „Łowiczanie”, autor gry planszowej „Podróż po Łowiczu z przeszkodami”, kilku książek. Ponadto wydawca wielu publikacji o różnorodnej tematyce. Był pierwszym prezesem Oddziału PTK w Łowiczu w 1908 roku.

Oddział PTK funkcjonował w Łowiczu do 1950 roku (z przerwą okupacji hitlerowskiej) a następnie w 1953 roku na jego podwalinach zorganizowano oddział PTTK funkcjonujący do dzisiaj. Na przestrzeni 110 lat powstawały liczne kluby, sekcje. Koło Przewodników, od 2012 roku noszące imię Anieli Chmielińskiej, działa przy łowickim oddziale od 1962 roku, Klub Turystyki Kolarskiej „Szprycha” od 1987 roku. To dwa najstarsze, ponadto działające obecnie kluby i szkolne koła „Tratwa”, „Pelikaniątka”, „Economicus” i „Włóczykije”.

Jubileusz 110-lecia łowickiego oddziału odbył się w Sali Barokowej łowickiego Muzeum. To historyczne i niezmiernie ważne dla łowiczaniek miejsce. W sali zgromadziło się ponad 150 osób, zaproszonych gości z władz

samorządowych i ZG PTTK, mieszkańcy miasta, delegacje z zaprzyjaźnionych stowarzyszeń i oddziałów PTTK oraz członkowie łowickiego PTTK. Wśród obecnych byli: wicestarosta łowicki Grzegorz Bogucki, przewodniczący Rady Powiatu Łowickiego Krzysztof Górski, Burmistrz Miasta Łowicza Krzysztof Jan Kaliński oraz przewodniczący Rady Miasta Michał Trzoska. Byli również wójtowie zaprzyjaźnionych Gmin: Stanisław Linart z Bolimowa, Agnieszka Wojda z Kocierzewa i Andrzej Barylski z Gminy Łowicz. Byli przedstawiciele instytucji kultury z Łowicza i Powiatu Łowickiego.

Akademii jubileuszową prowadzili przewodnicy koła im. Anieli Chmielińskiej: Agnieszka Walczak i Zdzisław Kryściak. Uroczystość rozpoczęła się od wprowadzenia pocztu sztandarowego ze sztandarem Oddziału PTTK w Łowiczu. Następnie delegacja łowickiego oddziału złożyła kwiaty pod tablicą na murze „Kamienicy Napoleońskiej”, upamiętniającej działalność członków PTK i PTTK w Łowiczu.

Zaproszonych gości przywitał prezes Oddziału Adam Szymański. Po scharakteryzowaniu całego programu uroczystej sesji, Adam Szymański przedstawił historię 110-letniej działalności łowickiego PTK i PTTK. Było to zadanie niezmiernie karkołomne, gdyż historia ta została przedstawiona w ciągu 20 min. Kolejny z wykładów dotyczył miejsca, w którym odbywała się sesja. Dyrektor Muzeum w Łowiczu – Marzena Kozanecka-Zwierz omówiła historię powstania oraz przeprowadziła analizę ikonograficzną malowideł znajdujących się na sklepieniu kaplicy. Piękne freski ukazujące sceny z życia św. Karola Boromeusza kryją w sobie historię życia tego świętego. Freski, których autorem jest Michał Anioł Palloni uważane są za historyków sztuki za jedne z najpiękniejszych malowideł barokowych iluzjonistycznych na północ od Alp. Wykład ten ukazał niezwykłość malowideł, które zachwycają swą wyjątkowością przybywających do Łowicza turystów.

Ostatni wykład wygłosiła przewodniczka łowickiego PTTK – dr Katarzyna Piotrkiewicz, która zapoznała zebranych z życiem i działalnością żołnierza, lekarza i społecznika łowickiego jakim był Stanisław Rotstad. Wykład ten, o żołnierzu pełniącym pierwszą wartę przed Pałacem Namiestnikowskim w Warszawie w listopadzie 1918 roku, odbył się w ramach obchodów 100-lecia Odzyskania Niepodległości Polski w Łowiczu.

Podczas Jubileuszu zaprezentowana została wystawa „110 lat Krajoznawstwa Polskiego” wypożyczona z Centralnej Biblioteki PTTK. Kilkaście plansz przybliżyło działalność organizacji w Polsce na przestrzeni

(fot. Jagoda Lendzion)

110-lecie łowickiego PTTK

ponad wieku. Wystawa została uzupełniona o trzy plansze z historią i działalnością łowickiego oddziału opracowane przez Teresę Wojciechowską i Tomasza Cabana. Po wystawie w przerwie sesji oprowadzała Agnieszka Walczak.

Jubileusz był również okazją dla wręczenia wyróżnień, odznaczeń i dyplomów. Zarząd Główny PTTK uhonorował Złotą Honorową Odznaką: Zdzisława Kryściaka – prezesa Koła Przewodników oraz Jacka Rybusa. Odznaki „Za pracę wśród młodzieży” otrzymały: w stopniu złotym – Grażyna Dubiel oraz w stopniu brązowym – Agnieszka Walczak i Dorota Wiśniewska. Dyplomem Zarządu Głównego PTTK wyróżnieni zostali: Marlena Koza i Andrzej Słomski. Ponadto wręczono Medale PTTK „Za pomoc i współpracę”, które otrzymali: Jacek Rutkowski – założyciel Muzeum Guzików w Łowiczu, grafik, autor wielu znaczków PTTK oraz Warsztat Garncarski Rodziny Konopczyńskich z Bolimowa. Odznakę „za wierność PTTK”, jak podkreślił Sekretarz Generalny PTTK Paweł Mordal, czyli odznakę „50 lat w PTTK” wręczono Krzysztofowi Wiśniewskiemu, natomiast „25 lat w PTTK” otrzymali: Marta Moskwa, Anna Moskwa-Fortuna, Alicja Moskwa-Kelesz. Wszystkie wymienione wyróżnienia wręczał przedstawiciel Zarządu Głównego PTTK w osobie Sekretarza Generalnego oraz Honorowy Członek PTTK Ryszard Mamenas. Prezes Adam Szymański wręczył Dyplomy Zarządu Oddziału PTTK w Łowiczu: Agnieszce Kolce, Elżbiecie Foks, Tomaszowi Cabanowi i Mariuszowi Wiśniewskiemu. Wręczono również podziękowania dla instytucji i osób wspierających działalność łowickiego oddziału.

Kolejnym punktem sesji była publikacja o działalności łowickiego oddziału w ostatnich latach. Zdzisław Kryściak omówił pomysł powstania i zarys działalności łowickiego oddziału zawarty w 120-stronicowej publikacji „Księżackim Szlakiem. Działalność PTTK Oddział w Łowiczu w latach 2013–2017”. Książka ta charakteryzuje działalność oddziału krótko przybliżając imprezy cykliczne i okolicznościowe, imprezy o charakterze wewnętrznym i integracyjnym oraz kalendarium działań. Wystarczy wspomnieć, że odnotowując działania kół i klubów łowickiego oddziału w latach 2013–2017 było ich średnio 65 w roku. Na zakończenie sesji każdy z uczestników obchodów jubileuszowych otrzymał publikację wraz z pamiątkową pocztówką ukazującą przekrojowo działania PTTK w Łowiczu oraz drugą z postacią Stanisława Rotstada. W pakiecie promocyjnym dla gości jubileuszu były również przewodniki o Łowiczu, okolicznościowy znaczek oraz naczynie gliniane z Bolimowa z logo jubileuszu.

Podczas uroczystości nie zabrakło życzeń i gratulacji od władz samorządowych, instytucji, osób prywatnych. Po zakończeniu części oficjalnej wszyscy zostali zaproszeni na uroczysty obiad i jubileuszowy tort w restauracji „Polonia”. Jubileusz zakończył spacer po Łowiczu z przewodnikiem Małgorzatą Kucharek, ponadto delegacja PTTK odwiedziła mogiły zasłużonych członków PTK-PTTK na cmentarzu katedralnym i Emaus.

Uzupełnieniem obchodów jubileuszowych była uroczysta kolacja integracyjna zorganizowana w tym dniu dla środowiska łowickiego PTTK.

Henryk Myśliński

Wystawa na 5-lecie Klubu Fotograficznego PTTK Elbląg

W dniu 1 czerwca w Ratuszu Staromiejskim odbył się wernisaż wystawy pt. „Przyroda”. Swoje zdjęcia z przyrodniczych wypraw zaprezentowali członkowie i sympatycy Klubu Fotograficznego działającego od pięciu lat w PTTK Elbląg. Wcielając się w role odkrywców przyrody, przemierzając niedostępne szlaki zatrzymali w kadrach piękno przyrody Elbląga i okolic. Uzbrojeni w niezwykle pokłady cierpliwości, utrwaliли atuty naszego regionu.

Otwarcia wystawy dokonał Kol. Leszek Marcinkowski Prezes Zarządu Oddziału PTTK Ziemi Elbląskiej oraz Kol. Henryk Myśliński Prezes Klubu Fotograficznego. Kol. Henryk podziękował wszystkim członkom KF za aktywną pracę, zaangażowanie i piękną prezentację flory i fauny Elbląga i okolic i zaprosił do dalszej aktywności w KF. Wszyscy autorzy zdjęć otrzymali okolicznościowy dyplom z podziękowaniem za udział w obchodach 5-lecia.

Następnie głos zabrał Kol. Jerzy Maciejewski Przewodniczący Komisji Fotografii Krajoznawczej Zarządu Głównego który podziękował członkom KF za wytrwałą pracę i aktywność w zakresie fotografii krajoznawczej. Wręczył dyplomy honorowe dla Klubu i członków oraz certyfikaty udziału dziesięciu człon-

kom Klubu w Ogólnopolskim Biennale Fotografii Krajoznawczej. W otwarciu wystawy udział wzięli także: Kol. Bogdan Mąder – Prezes Oddziału Przewodnickiego PTTK w Malborku oraz Alicja i Ryszard Wrzaskowie z Oddziału Morskiego PTTK w Gdyni – jedni z inicjatorów powstania Klubu Fotograficznego PTTK Elbląg.

Wystawa była zorganizowana w ramach obchodów 5-lecia Klubu Fotograficznego działającego przy Oddziale PTTK Ziemi Elbląskiej. Klub w okresie swojej działalności był organizatorem wielu plenerów i wystaw fotograficznych w tym m.in. Ogólnopolskiego Forum Fotografii Krajoznawczej PTTK 2017. Wystawa pt. „Przyroda” jest prezentacją kilkuletniego dorobku członków PTTK Elbląg, których wspólną pasją jest fotografia. Autorzy zdjęć: Magdalena Adamowska, Lidia Błajszczak, Krystyna Chmiel, Roman Gagjew, Brygida Gawron, Ewa Katarzyna Kras, Rafał Łaszkiwicz, Bogdan Mąder, Henryk Myśliński, Janina Piechowiak, Janusz Piotrowski, Karol Wyszyński i Elżbieta Zbyszyńska. Wystawa będzie czynna do końca czerwca w godzinach pracy Ratusza Staromiejskiego w Elblągu.

(Autor jest Prezesem Klubu Fotograficznego przy Oddziale PTTK Ziemi Elbląskiej – przyp. red.)

(fot. Kamil Zimnicki)

Klub Fotograficzny PTTK Elbląg

Elżbieta Czarnecka

Obywatel Miasta Łodzi Jan Machulski

W lipcu tego roku przypada 90. rocznica urodzin Jana Machulskiego, postanowiłam więc, by po 10 latach od śmierci Tego niezwykłego Łodzianina zaprosić Państwa do obejrzenia wystawy **Obywatel Miasta Łodzi Jan Machulski**, w fotografii Tomasza Komorowskiego. Wystawa była otwarta w gościnnych wnętrzach Łódzkiego Towarzystwa Fotograficznego **2 lipca**, w przeddzień 90. urodzin Artysty, przy ulicy Piotrkowskiej 102, ulicy, którą tak niezwykle filmowym pomnikiem – Aleją Gwiazd – uwiecznił właśnie Jan Machulski.

Wystawie towarzyszyło wydarzenie multimedialne, przypominające postać Aktora, w jego niezliczonych rolach i portretach wykonywanych, na przestrzeni wielu lat, bycia profesorem i dziekanem Wydziału Aktorskiego w PWSFTviT.

Fotografia to wspaniałe medium, i dzięki niemu postać Artysty jest wciąż żywa, *zatrzymana w kadrze obiektywu* prof. Tomasza Komorowskiego. Twarz niezwykłego Łodzianina, ambasadora naszego Miasta. „Chłopaka z Balut – Jana Machulskiego”, niech zostanie w pamięci Łodzian. Tą wystawą składamy hołd **Honorowemu Łodzianinowi** – my zwykli Łodzianie.

Wystawie towarzyszy małe wydawnictwo „90 portretów z Jankiem w tle”, zebrane wypo-

wiedzi, rozmowy, wspaniałe, ale krótkie wspomnienia o Mistrzu, zarejestrowane przeze mnie, w redakcji Mietka Kuźmickiego, oczywiście z fotografią Katarzyny Dąbrowskiej, Magdy Mroczkowskiej i prof. Tomka Komorowskiego.

Machulowe urodziny zaczęliśmy już w piątek 29 czerwca o godzinie 18.00 w Akademickim Ośrodku Inicjatyw Artystycznych – z którym to ośrodkiem profesor Machulski był zaprzyjaźniony – gdzie zaprezentowane zostały filmy i etiudy szkolne z lat 1990/2008 – ze zbiorów Wandy Mirowskiej oraz film fabularny „Ostatni dzień lata” z 1958 roku. Przed pokazami filmów odbyło się na spotkanie ze znakomitymi aktorami: Małgorzatą Flegel i Agnieszka Greinert – **studentkami** profesora Machulskiego w latach 1980/1983 i 1991/1994, obecnie wykładowcami PWSFTviT oraz Akademii Teatralnej w Warszawie. Spotkanie poprowadziły: pomysłodawca wydarzeń Elżbieta Czarnecka i Monika Kamińska.

Łódź to moje miasto, do, którego zawsze wracam, jak bocian, który odlatuje do innych krajów, ale musi wrócić i wychować pisklęta – ja kilkanaście takich piskląt wychowałem w łódzkiej szkole filmowej... (cytat z: Jan Machulski Obywatel Miasta Łodzi 2008 r., Stowarzyszenie SMOk, Muzeum Kinematografii).

(fot. Izabela Rucińska)
Uroczyste otwarcie wystawy

Śladami kultur

Do tej pory dr Maciej Zarębski w towarzystwie swojej uroczej małżonki zabierał nas w podróż po wszystkich kontynentach naszego Globu, aby pokazać nam jak różne kultury sadowiły się na świecie i abyśmy mogli tę różnorodność poznać i zastanowić się nad całokształtem życia innych narodów. Tym razem, w kolejnej swojej podróżniczej książce „Wojaze po Polsce” zaproponował nam podróż po naszym rodzinnym kraju. Sam przyznaje w „Słowie wstępnym”, że jest to album i jednocześnie literacki reportaż. Trzeba tu dodać, że książka jest bogato ilustrowana fotografiami zabytków kultury materialnej, jakie napotkał na drodze swoich wojaży dokumentując to wszystko własnym obiektywem. Również prof. Andrzej Tyszka w „Posłowiu” zauważa, że jest to swoisty reportaż krajoznawczy mogący spełniać rolę przewodnika turystycznego. To prawda. Mając w rękę taką perełkę można sobie doskonale zaprojektować urlopową wycieczkę krajoznawczą, aby na własne oczy zobaczyć nasze dzieje i w towarzystwie natury kontemplować swoją wiedzę na temat historii Polski. Zresztą z treści książki można dowiedzieć się czasami więcej niż z ust przewodnika wycieczki, gdyż wiadomości na temat tych wszystkich odwiedzanych przez Autora miejsc są opracowane bardzo starannie i szczegółowo, co stanowi niezaprzeczalną wartość poznawczą. Zresztą chyba chodziło mu o popularyzację „...w społeczeństwie polskim wiedzy o bogactwie kulturowo-historycznym naszej ojczyzny” – jak sam pisze. I to jest chyba cały sens w zamyśle tematyki tej książki, która ukazuje wielką różnorodność kultur pogranicza. Różnorodność, która kultywuje swoje tradycje, rozwija się i jednocześnie funkcjonuje w zgodnej symbiozie środowiskowej nie od dzisiaj. Polska zawsze była gościnna i zawsze udzielała pomocy innym nacjom, często prześladowanym w innych zakątkach Europy.

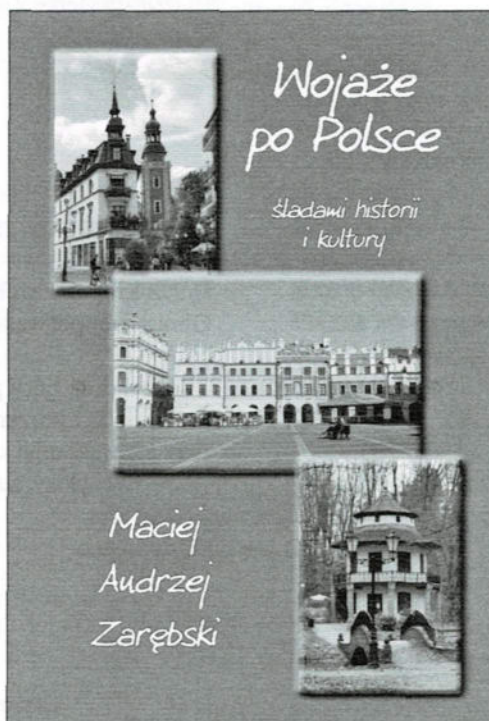
Dobrze się więc stało, że dr Maciej Zarębski przybliżył czytelnikowi tego rodzaju tematykę, gdyż w obecnym medialnym obiegu niewiele można się z tego obszaru dowiedzieć. Być może wiele osób nie zdaje sobie sprawy z całego bogactwa kulturowego, jakie znajduje się na terenie naszego kraju i które staramy się zachować dla przyszłych pokoleń aby udowodnić, że Polacy są narodem bardzo tolerancyjnym i otwartym przy jednoczesnym oparciu narodowej tożsamości o nasze własne, wiekowe

korzenie kulturowe. Podróżując z autorem po wschodnich rubieżach kraju mamy okazję zajrzeć do prawosławnych cerkwi i monasterów, poznać różne odłamy duszpasterstwa katolickiego, jak chociażby jedyny w Polsce ośrodek obrządku bizantyjsko-słowiańskiego na Podlasiu. Z kolei pogranicze zachodnie raczy nas obiektami związanymi z kulturą ewangelicką, katolicką, zamkami, których gospodarze zmieniali się w zależności od różnych wichrów historii. Mało kto wie, że np. w Lubiążu w okresie II wojny światowej w lochach klasztoru cystersów Niemcy uruchomili produkcję pocisków V1 i V2. Takich różnych ciekawych rzeczy dowiadujemy się z książki bardzo wiele.

Po zamknięciu książki dotarł do mnie jeszcze jeden szczegół. Otóż w tych wszystkich podróżach przewijają się również synagogi i kirkuty. I słusznie. To jest bowiem część składowa naszej kultury, o której należy pamiętać i Autor również to dokumentuje swoim piórem i obiektywem. Zastanowiło mnie tylko jedno: na terenach będących niegdyś pod niemiecką kuratelą jest stosunkowo bardzo mało tych obiektów w porównaniu z innymi polskimi regionami. Może faktycznie tam nie było polskiej ludności pochodzenia żydowskiego. A może to skutek wysadzania w powietrze przez Niemców synagog i burzenia ich? Po zakończeniu II wojny światowej jakoś nie kwapiono się z odbudową tych miejsc pamięci jak to np. jest w Płocku. W tutejszej odrestaurowanej synagodze istnieje Muzeum Żydów Mazowieckich jako oddział Muzeum Mazowieckiego i organizowane są tam różne ciekawe prelekcje, czy spotkania. Świadczy to o tym, że pamię-

tamy o nich gdyż Żydzi stanowili część naszej społeczności i że Polacy nie są żadnymi faszystami, jak próbuje się to wmówić światu przez niektórych Europejczyków po odbyciu w Warszawie Marszu Niepodległości. Polacy potrafią bić się w piersi. We własne, nie cudze. W przeciwieństwie do innych. A o swoją Ojczyznę zawsze będą zaciekle walczyć. O tę małą i o tę dużą.

Książka ta w moim zamyśle winna znaleźć się przede wszystkim w szkolnych bibliotekach, aby młodzież miała dostęp do rzetelnej wiedzy historycznej na temat naszej tożsamości narodowej i wielokulturowości, jaka u nas istnieje i jaka w odbiorze społecznym jest czymś zupełnie normalnym. W podręcznikach historii tej optyki widzenia świata się nie uświadczy.

ŚPIEWNIK RAJDOWY

Ataman

Ej, ty ojcie atamanie,
Ukraina śpi w najlepsze,
Śpią sokoły na kurhanie,
I stanęła woda w Dnieprze.

a E
E a
a E
E a

Skowroneczek strzepnął piórka,
Gdzieś na niebie orzeł kracze,
Rwie się pardwa i przepiórka,
A ty jeno śpisz Kozacze.

Koń już ledwo nogi wlecze,
I człek żyje i nie żyje,
Czas nie płynie, ale ciecze,
Gdzieś w limanie czajka gnije.

C
d E a
a E
E a

Ej, ty ojcie atamanie,
Niech nad sobą się uzałę,
Jeśli dalej tak zostanie,
To chatynkę moją spalę.

Wyhowskiego szabłą krzywą,
Mała bawi się dziecina,
Ty Kozacze śpisz leniwo,
Płacze matka Ukraina.

Spisę w drobne drzazgi złamię,
Szablę rzucę na dno morza,
Sam się skryję gdzieś w kurhanie,
W dzikim stepie Zaporozża.

Biegłaś zбочem

Biegłaś zбочem, brązowo-zielona,
Miedzią słońca i trawy zielenią,
Biegłaś brzegiem strumienia spragniona,
Twoje włosy targał górski wiatr

a d
G C E⁷
a d
E a

Burza kropel w srebrzystej pogoni
Obraz twój porwał szybko w dal

Zanurzyłaś swe dłonie w potoku,
Który głązy w poszumie omijał,

I wracałaś do góry powoli
Zielonością i brązem strzelista,
Gdy cię wchłaniał cień lasu znajomy,
Znów twe włosy, sosno, targał wiatr

Bieszczadzki trakt

Kiedy nadejdzie czas, wabi nas ognia blask G D C G
Na polanie, gdzie króluje zły. D C G
Gwiazdny pył, w ogniu tym lży wyciśnie nam dym. D C G
Tańczą iskry z gwiazdami, a my... D C G

Ref. Śpiewajmy wszyscy w ten radosny czas. D C G
Śpiewajmy razem, ilu jest tu nas. C D e
Choć lata młode szybko płyną, wiemy, że CDGe
Nie starzejemy się. C D G

Ref. Śpiewajmy wszyscy...

Dorzuć do ognia drew, w górę niech płynie śpiew.
Wiatr poniesie go w wilgotny świat.
Każdy z nas o tym wie, znowu spotkamy się,
A połączy nas bieszczadzki trakt.

Ref. Śpiewajmy wszyscy...

W lesie, gdzie lichy śpi, ma przygoda swe drzewi.
Chodźmy tam, gdzie na ścianie lasu lśnią
Oczy sów, wilcze kły, rykiem powietrze brzmi.
Tylko gwiazdy przyjazne dziś są...

Cygańska ballada

Czy słońce na niebie, czy wieczór zapada, a d a d
Wędruje po świecie cygańska ballada. a A⁷ a G H⁷
I śpiewa harcerzom w zielonych dąbrowach, a C d a
Jak dobrze z balladą wędrować. a E⁷ a

Usiądzie ballada przy ogniu wędrowca
I wrzuci do ognia gałązkę jałowca.
Kto raz się zachłysnął podobnym zapachem,
Ten nigdy nie uśnie pod dachem.

Wędruje ballada bez płaszcza i boso,
Zasypia z księżycem, a budzi się z rosą.
I doli cygańskiej na żadną nie zmieni
Melodia szerokich przestrzeni.

Są inne piosenki, dźwięczące jak młoty,
Wesołe melodie codziennej roboty,

A ona jest ptakiem, a ona jest wiatrem,
Cygańską tęsknotą za światem.

Nie jeden próbował namówić balladę,
By poszła do miasta i wzięła posadę,
Że tam ją czekają przyjęcia i bale,
A tutaj marnuje swój talent.

Zaśmiała się lekko cygańska ballada,
Nie dla niej kariera, nie dla niej estrada,
Bo w mieście balladom jest duszno i obco,
I któż by zaśpiewał wędrowcom?

A kiedy harcerze do miasta odjadą,
Zostawią cię w lesie, cygańska ballado.
I może po roku pod starym namiotem
Odnajdą balladę z powrotem.

Dalej, wesoło

Dalej, wesoło niech popłynie gromki śpiew, G
Niech stutysięcznym echem zabrzmie pośród drzew, C G
Niech spędzi z czoła wszelki smutek, wszelki cień, H⁷ e
Wszak słoneczny mamy dzień! a D⁷ G

Ref. W sercu radość się rozpala. C G
 Tra la la la la la la H⁷ e
 Chcemy słońca, chcemy żyć. a D⁷ G

Harce, wycieczki, obozowych przeżyć moc,
Piosenki gorące, mknące jak kamyki z proc,
Serca złączone bratnich uczuć cudną grą
Pozdrowienia ku nam ślą.
Ref. Tra la la...

Rażno harcerze maszerują: raz, dwa, trzy,
Prężne ich stopy krzeszą w marszu lotne skry
Idą zdobywać zbrojni w oczu blask i stal
Lśniąca słońcem światów dal.
Ref. Tra la la...

Dom w lesie

W pobliżu mej chaty, rzyz mustang kosmaty, D G
I niedźwiedź wyrusza na łów, D A
Powietrze tu czyste i niebo przejrzyste, D G
I gniewnych nie słyszy się słów. D A D
Ref. Hej, w lesie mam dom, D
 Jeśli byłeś, powrócisz tu znów. A
 Powietrze tu czyste i niebo przejrzyste, D G
 I gniewnych nie słyszy się słów. D A D

Podciągnij strzemiona, bo szalwia czerwona
Zakwitła od brzegu po brzeg.
Nad lasu purpurą głos leci tu górą,
I wraca od gór jako szept.
Ref.: Hej, w lesie...

Hej, wiatry szumiące i deszcze i słońce,
I noce gorące od gwiazd.
Ty, słońce na niebie, nie oddałbym cię,
Za żadne z pyszniących się miast.
Ref. Hej, w lesie...

Zapachnie świat dziki, zaryczą mi byki,
Zadudni coś, wyjdę na próg.
Popatrzę, czy łania po lesie ugania,
Czy kopyt doleciał mnie stuk.
Ref. Hej, w lesie...

Zjeżdżając z gór białych, przystańcie na skałach,
Gdzie znajdzie oparcie wasz koń.
I oczy przysłońcie, i na horyzoncie
Szukajcie gdzie stoi mój dom.

Hej przyjaciele

Tam, dokąd chciałem, już nie dojdę, C G
Szkoda zdzierać nóg. F C
Już wędrówki naszej wspólnej nadchodzi kres. C G F C
Wy pójdziecie inną drogą, zostawicie mnie, C G F C
Odejdziecie – sam zostanę na rozstaju dróg. C G F C

Ref. Hej, przyjaciele C G
Zostańcie ze mną F C
Przecież wszystko to, co miałem, G F
Oddałem Wam. G C
Hej, przyjaciele
Choć chwilę jedną
Znowu w życiu mi nie wyszło,
Znowu będę sam.

Znów spóźniłem się na pociąg
I odjechał już
Tylko jego mglisty koniec
Zamajaczył mi.

Stoję smutny na peronie
Z tą walizką jedną,
Tak jak człowiek, który zgubił
Od domu swego klucz.

Ref. Hej...

Tam, dokąd chciałem, już nie dojdę,
Szkoda zdzierać nóg.
Już wędrówki naszej wspólnej
Nadchodzi kres.

Wy pójdziecie inną drogą,
Zostawicie mnie,
Zamazanych drogowskazów
Nie odczytam już.

Ile słońc

Nie odgadł jeszcze nikt, kto płacze ludziom ścieżki a E a d
I jaki cwany duch nas w kupę zebrać tu chciał. d E d E a
I co mógł mieć za cel dowcipniś ten niebieski, a E a d
Że przez miliony lat nad głową szumiał nam las. d E d E a

Ref. Ile słońc ułożyliśmy do snu, a d E a
Z ilu dróg pościeraliśmy kurz, a d E a
Jaki dym jeszcze w oczy zaszczypie, a d E a
Jaki deszcz głowy zmywał nam już? E a

Idziemy wciąż i wciąż i w ciągłym wędrowaniu
Liczymy dobre chwile, złożone słońcem dni.
I nie myślimy o tym, co zapłacimy za nie,
Gdy sprawiedliwy las naprawdę każe nam żyć.

Ref. Ile słońc ułożyliśmy do snu...

Krajka

Chorałem dzwonek dzień rozkwita, a d
Jeszcze od rosy rzęsy mokre, a d
We mgle turkoce pierwsza bryka, G C
Słońce wyrusza na włóczęgę. E⁷ a

Drogą pylistą, drogą polną, a d
Jak kolorowa panny krajka, a d
Słońce się wznosi nad stodołą, G C
Będzie tańczyć walca. E⁷

Ref. A ja mam swoją gitarę, F G
Spodnie wytarte i buty stare. C a
Wiatry niosą mnie. d E a
/bis

Zmoknięte świerszcze stroją skrzypce.
„Żuraw” się wsparł o cembrowinę.
Wiele nanosi wody jeszcze.
Wielu się ludzi z niej napije.

Drogą pylistą, drogą polną
Jak kolorowa panny krajka,
Słońce się wznosi nad stodołą.
Będzie tańczyć walca.

Ref. A ja mam swoją gitarę...

Las i ziemia

Przy ognisku noc zapada A C
cicho księżyc z lasem gada na na na na G D
A snop iskier w górę pnie się
poczet gwiazd niech wiatr poniesie

Ref. Las i ziemia, ziemia las, ziemia las C D
Tak pochłoną ten świat nas H⁷ e
Tak pochłoną las i woda, woda niebo
Chyba nic nam już nie trzeba!

Noc nastaje noc nastaje
Znów ktoś koncert w trawie daje na na na na na
Z nor wychodzą nocne mary,
w koło czary, czary, czary
Ref. Las i ziemia, ziemia las....

Nad ogniskiem pochyleni
Oddajemy się marzeniom na na na na na
Marzyć można marzyć trzeba
Gdy ta noc w tę noc tak śpiewa
Ref: Las i ziemia, ziemia las.....

Lato z ptakami odchodzi

Lato z ptakami odchodzi, a C G C
Wiatr skręca liście w warkocze. G C E
Dywanem pokrywa szlaki, a G C
Szkarłatny wiesza na zboczach. G C E⁷ a
Przyoblekam myśli w kolory, G F G
W złoto liści, buków purpurę. C d a
Pałac w ogniu letnie wspomnienia, G F G
Idę wymachując kosturem. C F A⁷

Ref. Idę w góry cieszyć się życiem, d G
Oddać dłoniom halnego włosy, C a
W szelest liści wsłuchać się pragnę, (2x) d E⁷
W odlatujących ptaków głosy. A E⁷ a

Słony pot czuję w ustach,
Dzień spracowany ucieka,
Anioł zapala gwiazdy,
Oświetla drogę człowieka.
Już niedługo rozpalę ogień
Na rozległej górskiej polanie,
Już niedługo szałas przytulny
Wśród dostojnych buków powstanie.

Ref. Idę w góry cieszyć się życiem...

Leśni

Nie ma nikt na świecie domu jak my mamy,
Jest zielony latem, zima śnieżnobiały,
Mamy dach z gałęzi, z mchu miękkiego łóżko,
Lampa jest nam księżyc ponad leśna dróżka,

Ref. Idą, idą leśni, kompas mają z gwiazd,
Nikt nie słyszy pieśni, tylko jeden las,
Idą, idą leśni, drogę leśnym daj,
Tam gdzie my jesteśmy, tam jest wolny kraj.

Górą chmurka płynie, ptak po niebie tańczy,
Dołem przez gęstwiny idą partyzanci,
Drapieżniki leśne, wilków złych wataha,
Żandarm wejść tu nie chce i SS ma stracha.

Ref. Idą, idą...

Nie wiadomo nigdy gdzie i skąd spadniemy,
Mścić niemieckie krzywdy wobec polskiej ziemi,
Długa nasza droga, broń ugniata ramię,
Kule są dla wroga, a ostatnia dla mnie...

Ref. Idą, idą...

Nie martw się dziewczyno, trzeba mieć nadzieję,
Wszak nie wszyscy giną, może ocaleję,
Jak by dobrze było wrócić do swej wioski,
Gdy ostatni padnie żołdak hitlerowski.

My Cyganie

My, Cyganie, co pędzimy z wiatrem, F C
My, Cyganie, znamy cały świat, d a
My, Cyganie, wszystkim gramy d a
A śpiewamy sobie tak: E a A

Ore, ore, szabadabada amore, F C
Hej, amore szabadabada, d a
O muriaty, o szagriaty d a
Hajda trojka na mienia. E a A⁷

Kiedy tańczę – niebo tańczy ze mną,
Kiedy gwizdzę – gwizdże ze mną wiatr,
Zamknę oczy – liście więdną,
Kiedy milknę – milczy świat.

Gdy śpiewamy – słucha cała ziemia,
Gdy śpiewamy – słucha cały świat,
Niechaj każdy z nami śpiewa,
Niech rozbrzmiewa piosnka ta:

Będzie prościej, będzie jaśniej,
Całą radość damy wam,
Będzie prościej, będzie jaśniej
Gdy zaśpiewa każdy z was:

Obozowe tango

Obozowe tango śpiewam dla ciebie, a d
Wiatr je niesie, las kołysze, a
Do snu dziewczę me. E⁷ a
Śpij, moja kochana i czekaj na mnie, d
Może, gdy się obóz skończy, a
Znów spotkamy się. E⁷ a

Ref. I choć nas dzieli d
Może tysiące wiosek i mil, G C E a
Nie zapominaj d E
Razem spędzonych chwil. E a

Tę leśną serenadę E⁷ a
Śpiewam dla ciebie, d
Obozowe tango, które a
Znów połączy nas E a

Czy pamiętasz drухno jak przy ognisku
W ciemnym lesie na polanie
Spotkaliśmy się
Las nam szumiał rzewnie, byłaś blisko.
Serca nasze z żarem iskier połączyły się.

Ref. I choć nas dzieli...

Puszcza

Puszcza puszcza kraina baśni a
I wymarzonych snów E a
Niech nad nami chylą się drzewa a
Aby zasumieć znów. E a

Hej ha szumi cały bór, E⁷ d
a my za nim wtór a
chylimy kornie głowy, E
Niech do taktu huczą nam sowy a
i cały leśny dwór. E a

Dębie stary niech twe konary
zawsze się ku nam gną,
Dzieci twoje zawsze ci wierne
otocz opieką swą.

Hej ha życia trud i znój,
święty symbol twój,
Powiedzie nasze losy,
Niech pieśń płynie hen pod niebiosy
Na nowy życia znój.

Szła dziewczeczka

Szła dziewczeczka do laseczka F B
Do zielonego, ha, ha, ha (3x) F/C⁷/F
Napotkała myśliweczkę F B
Bardzo szwarneho, ha, ha, ha (3x) F/C⁷/F

Ref. Gdzie jest ta ulica, gdzie jest ten dom F
Gdzie jest ta dziewczyna co kocham ją C⁷
Znalazłem ulicę, znalazłem dom C⁷
Znalazłem dziewczynę, co kocham ją C⁷ F

Myśliweczku, kochaneczku, bardzo ci rada (3x)
Dałabym ci chleba z masłem, alem go zjadła (3x)
Ref. Gdzie jest ta ulica...

Jakżeś zjadła, tożeś zjadła, to mi się nie chwał (3x)
Bo jakbym cię w lesie spotkał, to bym cię zeprał (3x)
Ref. Gdzie jest ta ulica...

Myśliweczku bardzo szwarney, czarne oczka ma (3x)
A ta jego kochaneczka łezki ociera (3x)
Ref. Gdzie jest ta ulica...

O cóż płaczesz, lamentujesz moja dziewczyno (3x)
Wypłakałaś swoje oczka, nie miałaś o co (3x)
Ref. Gdzie jest ta ulica...

Święty ogień

W leśnym gąszczu wśród prastarych drzew, a E
Gdzie dąb wzrasta i kaliny krzew, a E
Lśni polana słyhać dREWIEŃ TRZASK, C G
Iskier wulkan ognia ciepły blask. C E a

Krąg postaci chwiejny rzuca cień,
Trawy, dumny modrzew chyli ku nam pień,
Starą pieśń unosi smętny wiatr,
Pieśń z równiny, pieśń z harcerskich wiatr.

Ref. Brzozową korą rozpalisz święty ogień, C d F a
W braterskim siądziesz kręgu, d a
By dłonie przy nim grzać. E a

Zasiądźmy przy nim wszyscy niech pieśń ta dalej mknie,
Porzućmy swoje żale zostawmy troski swe,
A ty ogniu pal się jasno dla nas świeć,
I harcerskie hufce wprost do Boga nieś.

Wskaż nam drogę którą mamy iść,
Jak osiągnąć ten świetlany krzyż,
Ideałów skautowych wyżyn szczyt,
Powiedz ogniu, powiedz jak dziś żyć.

Ref. Brzozową korą rozpalisz święty ogień...

Tam gdzie leśny szlak

Tam gdzie leśny szlak. E
Możesz poznać ludzi moc. A
Wystarczy karimata, dobre buty, no i koc. E

Ref. Więc chodź, chodź razem z nami. H A
I nie przejmuj się bracie obtartymi stopami. E
Więc depcz, depcz razem z nami ten szlak. H⁷

Mijają kilometry do obozowiska.
Tam czekają na nas mydło, ciepłej wody miska.
Zaraz ognisko rozpocznie się,
Będzie można coś zaśpiewać,
No i wreszcie coś zjeść.
Ref. Więc chodź, chodź...

Już księżyc świeci w pełni,
a w obozie głośno jest.
Jutro czeka na nas bardzo pracowity dzień.
Ze sto kilometrów musimy jeszcze przejść,
By w hufczyku jordanowskim, wreszcie znaleźć się.
Ref. Więc chodź, chodź...

Ukraina

Hej, tam gdzieś znad czarnej wody	a	Ona jedna tam została
Siada na koń Kozak młody	E	Jaskółeczka moja, miła mała
Czule żegna się z dziewczyną	a	A ja jeden w obcej stronie
Jeszcze czulej z Ukrainą	E a G ⁷	Dniem i nocą tęsknię do niej
Ref. Hej, hej, hej sokoły	C C ⁷ A ⁷	Ref. Hej, hej, hej sokoły
Omijajcie góry, lasy, pola, doły	D G C E ⁷	Żal, żal za dziewczyną
Dzwoń, dzwoń, dzwoń dzwoneczku	a	Za kochaną Ukrainą
Mój stepowy skowroneczku	E a G ⁷	Żal, żal serce płacze
		Już cię więcej nie zobaczę
		Ref. Hej, hej, hej sokoły
		Wina, wina, wina dajcie
		A jak umrę pochowajcie
		Na zielonej Ukrainie
		Przy kochanej mej dziewczynie.

Upływa szybko życie

Upływa szybko życie,	C F	Więc póki młode lata,	A jeśli lasów koło,
Jak potok płynie czas,	G C	Póki wiosenne dni	Złączy zerwaną nić,
Za rok, za dzień, za chwilę,	C d	Niechże przynajmniej teraz	Będziemy znów pospołu
Razem nie będzie nas.	G ⁷ d	Nie płyną gorzkie łzy.	Śpiewać, marzyć, śnić.
I nasze młode lata		Choć pamięć o nas zginie,	Więc kiedy dziś stajemy
Upłyną szybko w dal,		Już za niedługi czas,	Już u rozstaju dróg,
A w sercu pozostanie		Niech piosnka w dal popłynie	Idącym w świat z otuchą,
Tęsknota, smutek, żal.		Póki jesteśmy wraz.	Niech błogosławi Bóg.

W murowanej piwnicy

W murowanej piwnicy	C G C	Pytał się raz zbójniczek	Poza bucki, poza pniok
Tańcowali zbójnicy	C G C	Cy nie iwem, kaj chodniczek	Kto wyskocy, będzie chłop
Kazali se piknie grać	C G C	Kiz to był za zbójniczek	A jo taki zuchwalec
I na nóżki pozirać	C G C	Co nie iwe ka chodniczek	Co wyskocze na palec
Tańcowałyk kiebyk móg		Ej zbójniczek, zbójniczek	Ty sy Jašku, ty sy chłop
Kiebyk ni miół krzywych nóg		Wyrąbał se chodniczek	Ty przeskocys winograd
A że krziwe nogi mom		Wyrąbał se pikno drogę	Ej, winokrad, winnice
Co podskocze, to sie gnom!		A jo robić tak nie moge	Murowanom piwnice
Łapał zbójnik zbójnicke		Hej, ty baca, baca nas	Tańcuj, Jantoś, ze mną tyz
Potargał jej spódnicke		Dobryk chłopców na zbój mas	Upieke ci w piecu mys
A zbójnicka za nim, za nim		Jesce byś ik lepsyk miół	Byłabyk ci upiekła
Potargała cuzka na nim		Hej, kiedyś im syra doł	Ino, psiokrew, uciekła.

W stepie szerokim

W stepie szerokim, którego okiem a C D
Nawet sokolim nie zmierzysz a C E
Wstań, unieś głowę, wsłuchaj się w słowa a d a
Pieśni o małym Rycerzu /x2 a E a

Ty, któryś w boju i ty, coś w znoju
I ty, co uczysz i mierzysz
Wstań, unieś głowę, wsłuchaj się w słowa
Pieśni o małym Rycerzu /x2

Choć mały ciałem, rębacz wspaniały
Wyrósł nad pierwsze szermierze
I wieki całe będą śpiewały
Pieśni o małym Rycerzu /x2

Walc pożegnalny

Ogniska już dogasa blask, D A
braterski splećmy krąg, D G
w wieczornej ciszy, w świetle gwiazd D h e A
ostatni uścisk rąk. D G D

Ref. Kto raz przyjaźni poznał moc,
nie będzie trwonić słów.
Przy innym ogniu, w inną noc
do zobaczenia znów.

Ref. Kto raz przyjaźni...
Przed nami ognisk nowych moc
I moc młodzieńczych snów
Przy innym ogniu w inną noc
Do zobaczenia znów

Ref. Kto raz przyjaźni...2x

Nie zgaśnie tej przyjaźni żar,
co połączyła nas.
Nie pozwolimy by ją stał
nieubłagany czas.

Wędrowiec

Nie oglądaj się za siebie kiedy wstaje brzask, d F
Ruszaj dalej w świat, nie zatrzymuj się. C g d
Sam wybierasz swoją drogę z wiatrem czy pod wiatr, d F
Znasz tu każdy szlak, przestrzeń woła cię. C g d

Ref.
Przecież wiesz, że dla ciebie każdy nowy dzień, F C g d
Przecież wiesz, że dla ciebie chłodny lasu cień. F C g d
Przecież wiesz, jak upalna bywa letnia noc, F C g d
Przecież wiesz, że wędrowca los to jest twój los... F C d

Lśni w oddali toń jeziora, słyszysz ptaków krzyk,
Tu odpoczniesz dziś i nabierzesz sił.
Ale jutro znów wyruszysz na swój stary szlak,
Będziesz dalej szedł tam, gdzie pędzi wiatr.

Ref.
Przecież wiesz, że dla ciebie każdy nowy dzień...

Zagubiony

Idziesz zagubiony przez świat, C G a
Szukasz minionych dni, nie wiesz dokąd iść. F C G
Ścieżki życia zaplątał wiatr,
Serca twojego ład, burzy grzech.

Ref: Odwróć głowę spójrz, jak piękny jest świat: F G C
Zieleń drzewa i czerwony kwiat, F
Przyjdź i weź, co chcesz w ręce swe. d G C C⁷

Głuchy krzyk wrywa się z ust,
Człowiek pada na bruk, prosi podaj dłoń.
Ty przechodzisz obok jak cień,
Nie obchodzi cię nic, człowiek prosi cię.

Pójdź, zaprowadzę cię tam,
Gdzie kolorami gra świat, tam twój dom.
Jeśli tylko pójść tam chcesz,
Czyste serce swe weź, zanieś ludziom je.

Zegarmistrz światła

A kiedy przyjdzie także po mnie a G
zegarmistrz światła purpurowy D a
By mi zabełtać błękit w głowie C G
to będę jasny i gotowy D a

Splyną przeze mnie dni na przestrzał
zgasną podłogi i powietrza
Na wszystko jeszcze raz popatrzę
i pójdę nie wiem gdzie na zawsze

Zielony pociąg

Zielony pociąg ruszył na zielony przygód szlak, e a e
Zielony namiot czeka i zielony czeka las. e a e
Przy ognisku siedzę ja i przy ognisku siedzisz ty, d e
Już spełnione wszystkie sny a w głowie zielona,
uparta myśl. d e H⁷

Ref. Śpiewać całą noc, całą noc do rana, a H⁷ e
Na polanie cichej rozrzucić śmiech.
Dobre wróżby czytać w płomieni płamach,
Nim konie rżeniem obudzą dzień.
/bis

Ref. Śpiewać całą noc...

Zielony plecak czeka na zielone lato znów,
Zielone listy pełne są zielonych ciepłych słów.
Mój węgielek w dłoniach grzej i już nam czekać
będzie lżej,
Nim przeminą długie dni pod niebem zielonym
zaśpiewam Ci.

Ref. Śpiewać całą noc...

Zielone siano pachnie jak zielonej łąki dno,
Zielone serca marzą a zielone ręce drżą.
Na rozłuki długie dni węgielek z ognia dajesz mi,
W nim zaklęta wspomnień moc,
a z nami zielone pragnienie to...

Włodzimierz Puchalski

*z archiwum CFK PTTK
im. W. Dońca w Łodzi*

Krokusy

Sowa uszata

Kuna

EX-LIBRIS

BIBLIOTEKA
RPK PTTK
WŁODZI

P-830

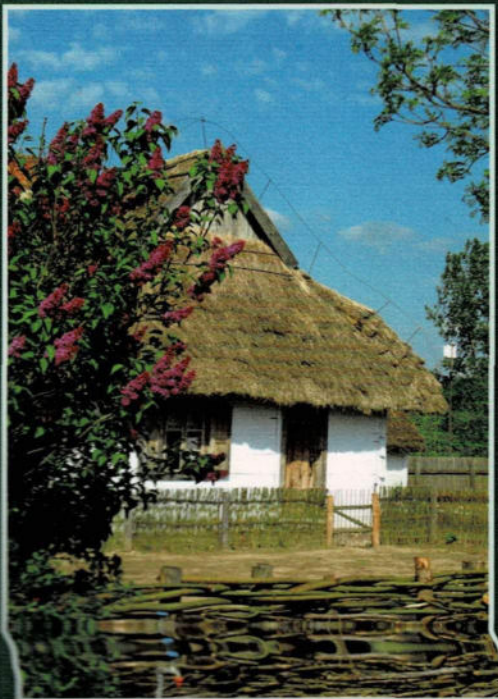

Oporów (fot. Paweł Wojtyczka)

Atrakcje turystyczne na terenie RDLP w Łodzi

Arkadia (fot. Paweł Wojtyczka)

Spała – modrzewiowy kościół
(fot. Katarzyna Krakowska)

Skansen w Sierpcu

(fot. Izabela Rucińska)